

Lexicographic Bulletin

Vol 27 (2023)

Lexicographic Bulletin

Το ιδίωμα της νήσου Λέρου (Δωδεκανήσου)

Magdalene Konstantinidou

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ - ΙΛΝΕ

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

27-28

ΑΘΗΝΑ 2023

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

27-28

Λ Ε Ξ Ι Κ Ο Γ Ρ Α Φ Ι Κ Ο Ν Δ Ε Λ Τ Ι Ο Ν 27-28

© Copyright 2023: Ακαδημία Αθηνών
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ
ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ-ΙΛΝΕ
ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ
Αλεξάνδρου Σούτσου 22, 106 71 Αθήνα
<http://www.academyofathens.gr/el/research/centers/greekdialects>

Επιμέλεια έκδοσης:
ΙΩ ΜΑΝΩΛΕΣΣΟΥ, Διευθύνουσα
ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΑΤΣΟΥΔΑ, Ερευνήτρια
ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΜΕΡΤΥΡΗΣ, Ερευνητής

LEXICOGRAPHIC BULLETIN 27 - 28

© Copyright 2023: Academy of Athens
RESEARCH CENTRE FOR MODERN GREEK DIALECTS – ILNE
OF THE ACADEMY OF ATHENS
Alexandrou Soutsou 22, Athens 106 71
<http://www.academyofathens.gr/el/research/centers/greekdialects>

Volume editors:
IO MANOLESSOU, Acting director
GEORGIA KATSOUDA, Researcher
DIONYSIOS MERTYRIS, Researcher

ISSN: 0400-9169

e-ISSN:

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ -ΙΑΝΕ

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

27-28

ΑΘΗΝΑ 2023

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Περιεχόμενα.....	7-8
Πρόλογος.....	9-10
†Peter Mackridge, <i>Αθησαύριστο λεξιλόγιο από τον Σάραχο του Πόντου: από την αυτηκοΐα (δεκαετία του 1980) στα κατάλοιπα του Ι. Παρχαρίδη (1876)</i>	11-64
Μαρία Βραχιονίδου, <i>Ντε, ντεμέκ, μπάρεμ, εμ ... εμ: Τουρκικά δάνεια ως πραγματολογικοί δείκτες στην κοινή νέα ελληνική και τις διαλέκτους</i>	65-92
Γεωργία Κατσούδα, <i>Αξιοποιώντας το σημασιολογικό κριτήριο στην ετυμολογική έρευνα: επανετυμολογήσεις του κοινού νεοελληνικού λεξιλογίου</i>	93-110
Νικόλαος Κονομής, <i>Ετυμολογικές σημειώσεις του κυπριακού ιδιώματος (μνήμη Κυριάκου Χατζιωάννου)</i>	111-134
Μαγδαληνή Κωνσταντινίδου, <i>Το ιδίωμα της νήσου Λέρου (Δωδεκανήσου)</i>	135-230
Ιώ Μανωλέσσου & Νικόλαος Παντελίδης, <i>Από την ιστορία της τσακωνικής διαλέκτου: μία νέα άγνωστη πηγή</i>	231-250
Διονύσιος Μερτύρης, <i>The loss of the partitive genitive in Greek</i>	251-282
Σταμάτης Μπέης & Όλγα Πατεράκη, <i>Απόψεις περί ετυμολογίας και κοινωνικές αναπαραστάσεις στη σύγχρονη Ελλάδα</i>	283-298
Ελένη Παπαδοπούλου, <i>Όψεις του διαλεκτικού λεξιλογίου γύρω από την ψυχονοητική μειονεξία</i>	299-316
Συμεών Τσολακίδης, <i>Ρηματική υποκατάσταση στις διαλέκτους του εσωτερικού της Μικράς Ασίας</i>	317-334
Γεώργιος Τσουκνίδας & Γεώργιος Χαιρετάκης, <i>Η σύνθεση σε ιδιώματα της Φθιώτιδας</i>	335-353

<i>Διαλεκτική λεξικογραφία: ελληνική βιβλιογραφία (II)</i> (Γ. Κατσούδα)	355-379
<i>Νεκρολογίες</i>	
Δικαίος Β. Βαγιακάκος (1915-2016) (Σ. Τσολακίδης).....	381-414
Νικόλαος Γ. Κοντοσόπουλος (1929-2020) (Χ. Καραντζή).....	415-433
Δημήτριος Α. Κρεκούκας (1919-2019) (Δ. Γκαραλιάκος)..	435-444
<i>Πίνακας λέξεων</i>	445-457

ΤΟ ΙΔΙΩΜΑ ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ ΛΕΡΟΥ (ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ)

Μαγδαληνή Κ. Κωνσταντινίδου
Ακαδημία Αθηνών

ABSTRACT

This paper offers a description of the dialect of Leros, on the levels of phonology, morphology and syntax, accompanied by diachronic and comparative cross-dialectal data for all major phenomena.

Λέξεις-κλειδιά: διαλεκτολογία, ιστορία της ελληνικής γλώσσας

1. Εισαγωγικά

Τα νησιά του δωδεκανησιακού συμπλέγματος συνθέτουν από άποψη γλωσσική μία ιδιαίτερη διαλεκτική ζώνη της μεσημβρινής Νέας Ελληνικής (NE) με πολλά κοινά χαρακτηριστικά, αλλά και σημαντικές ενδοδιαλεκτικές διαφορές. Η ζώνη αυτή βρίσκεται σε συνάφεια προς τα ιδιώματα Κύπρου, Ικαρίας, Χίου, Κρήτης, Κυκλάδων και Αλικαρνασσού (Dieterich 1908, Πούλος 1947, Κοντοσόπουλος 2001, 2003). Ένα από τα δωδεκανησιακά ιδιώματα που δεν έχει επαρκώς μελετηθεί είναι τα Λέρικα, το ιδίωμα της νήσου Λέρου, για το οποίο έχουμε μέχρι σήμερα στην διάθεσή μας δύο μόνο ειδικές εργασίες: (α) Κ. Μηνάς, «Διαλεκτικά της Λέρου» (Μηνάς 2012: 542-559) με διαλεκτισμούς του ιδιώματος αντλημένους από το λαογραφικό πόνημα της Αγγελίδου (2010), και (β) Κρεκούκιας (1991), με 48 λεξιλογικούς αρχαϊσμούς. Στοιχεία για το ιδίωμα βρίσκονται διάσπαρτα και σε γενικές διαλεκτολογικές μελέτες (Dieterich 1908, Παντελίδης 1929), γλωσσικούς άτλαντες (Μηνάς 2020) και λεξικά αρχαϊσμών (Andriotis 1974). Σύντομες αναφορές με καταγραφή ιδιωματικών λέξεων συναντούμε και σε μη γλωσσολογικές πηγές (Οικονομόπουλος 1888: 65-72, Γεωργίου 1978).

Στόχος της παρούσας μελέτης είναι: α) να σκιαγραφήσει την φυσιογνωμία του ιδιώματος της Λέρου, περιγράφοντας τις κυριότερες αποκλίσεις του έναντι της Κοινής ΝΕ· β) να αναδείξει τις ιστορικές διαστάσεις του, παρακολουθώντας την διαχρονία των παρατηρούμενων φαινομένων· γ) να προσδιορίσει την θέση

του στο πλαίσιο των σύγχρονων διαλεκτικών ταξινομήσεων και να αναδείξει την σχέση του προς άλλα ιδιώματα (ιδίως όμορα νησιωτικά), καταγράφοντας την κατανομή διαλεκτικών φαινομένων στον γλωσσογεωγραφικό χάρτη. Η μελέτη δεν περιγράφει την ιδιοσυγχρονία του ιδιώματος, την ομοιογενή δηλ. συγχρονική δομή του, αλλά καταγράφει φαινόμενα που ανιχνεύονται σε πηγές μετά το 1800. Τα στοιχεία αυτά στο πλαίσιο της νεοελληνικής διαλεκτολογικής έρευνας λογίζονται ως μέλη της ίδιας συγχρονίας (Μανωλέσσου 2012: 28), ως μέλη του νεοελληνικού λεριακού ιδιώματος, αδιάφορο εάν ορισμένα βρίσκονται σήμερα σε υποχώρηση ή έχουν εκλείψει.

Η μελέτη βασίστηκε σε πρωτογενές διαλεκτικό υλικό που καταγράφηκε κατά τις δεκαετίες '50, '80 και '90 στην Λέρο από ερευνητές-συντάκτες του Ιστορικού Λεξικού της Νέας Ελληνικής της Ακαδημίας Αθηνών (ΙΑΝΕ). Το εν λόγω υλικό βρίσκεται αποθησαυρισμένο στο Αρχείο του Κέντρου Ερεύνης των Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων της Ακαδημίας Αθηνών σε τρεις χειρόγραφες συλλογές: χφ. 700β (Α. Καραναστάσης, 1957), χφ. 1276 (Ν. Κοντοσόπουλος, 1984) και χφ. 1328 (Θ. Νάκας, 1992). Διαλεκτική ύλη αντλήθηκε και από έντυπες δευτερογενείς πηγές (συλλογές δημοτικών ασμάτων, ιστορικές και λαογραφικές μελέτες), οι οποίες διασώζουν στοιχεία για το ιδίωμα από τα τέλη του 19^{ου} αι. και εξής (Οικονομόπουλος 1888, Dawkins 1950, Γεωργίου 1978, Λύκειο Λέρου 1994 κ.ά.) Για τις διαχρονικές παραμέτρους αξιοποιήθηκαν τεκμήρια από αρχαιακές πηγές (δικαιοπρακτικά έγγραφα Λέρου 18^{ου} αι., Πάχος 1993). Η αξιοποίηση διαλεκτικών τεκμηρίων από δευτερογενείς μη γλωσσολογικές πηγές έγινε μετά από αξιολόγηση, δεδομένου ότι στις πηγές του είδους αυτού τα διαλεκτικά δεδομένα συχνά υφίστανται γλωσσικές προσαρμογές και απλοποιήσεις που αλλοιώνουν ή αποκρύπτουν την υφιστάμενη διαλεκτική πραγματικότητα (Κωνσταντινίδου & Τζαμάλη 2012: 351-361).

Η Λέρος, μέλος του συμπλέγματος των Δωδεκανήσων στο ΝΑ άκρο του Αιγαίου, κείται βόρεια της Καλύμνου, νότια της Πάτμου και των Λειψών και πολύ κοντά στις μικρασιατικές ακτές. Οι πιο παλαιοί οικισμοί του νησιού ανάγονται στην νεολιθική εποχή, ενώ από την μυκηναϊκή περίοδο σώζονται ίχνη από κυκλώπεια τείχη. Δωριείς που εξαπλώθηκαν στο Αιγαίο μεταξύ 15^{ου} και 12^{ου} αι. π.Χ. εγκαταστάθηκαν και στην Λέρο. Το νησί

πέρασε αργότερα στην επιρροή της ιωνικής Μιλήτου και έλαβε το προσωνύμιο «Ίωνίας ἄκρον», καθώς όριζε το νοτιότερο άκρο της ιωνικής νησιωτικής περιφέρειας. Η περίοδος μετά τα Μηδικά βρίσκει την Λέρο μεταξύ των μελών της Α' Αθηναϊκής Συμμαχίας για την αντιμετώπιση της περσικής απειλής. Μετά τον Πελοποννησιακό Πόλεμο το νησί πέρασε στην επιρροή των Σπαρτιατών και ακολούθως στην επικυριαρχία των Περσών, από τους οποίους απελευθερώθηκε μετά την νίκη του Μ. Αλεξάνδρου στον Γρανικό. Αρχαιολογικά ευρήματα μαρτυρούν τόσο το πέρασμα των Μακεδόνων όσο και την παρουσία των Ρωμαίων στο νησί. Στα βυζαντινά χρόνια η μοίρα της Λέρου συνδέεται με αυτή των υπόλοιπων νησιών της Δωδεκανήσου. Το 1088 μέρος του νησιού παραχωρείται από τον Αλέξιο Α' Κομνηνό στον Όσιο Χριστόδουλο για την συντήρηση της Ι.Μ. Αγίου Ιωάννη Θεολόγου στην Πάτμο. Κατά τον 13ο αι. πρώτα Γενουάτες και ακολούθως Βενετοί καταλαμβάνουν το νησί. Έπονται οι περίοδοι της Φραγκοκρατίας (1309-1522) και της Οθωμανικής κυριαρχίας (1523-1821, 1830-1912), η Ιταλοκρατία (1912-1943), η γερμανική κατοχή (1943-1945) και η αγγλική στρατιωτική διοίκηση (1945-1947), μέχρι την επίσημη ενσωμάτωση του νησιού και των λοιπών Δωδεκανήσων στην Ελλάδα το 1948 (Οικονομόπουλος 1888, Κωστόπουλος & Βαξεβάνης 2005).

Όπως μαρτυρεί γενεαλόγιο του 19^{ου} αι. (Οικονομόπουλος 1888: 55-64), πολλές οικογένειες του νησιού έλκουν την καταγωγή τους από εποίκους από γειτονικά νησιά (Κάλυμνο, Πάτμο, Ρόδο, Ικαρία, Μεγίστη, Σύμη) και αλλού (Μ. Ασία, ιδίως παράλια Ιωνίας, Κρήτη, Θήρα, Σπέτσες, Ύδρα, Χίο, Αμοργό). Μάρτυρες για την παρουσία εποίκων από νησιά ήδη από τα μεσαιωνικά χρόνια αποτελούν εθνικά πατριδωνυμικά επώνυμα ή παρωνύμια, όπως «Άναφιώτης, Θηραΐος, Καλιμναΐος, Στουπαλιώτης» (Οικονομόπουλος 1888: 54), που σώζονται σε κατάλογο 13^{ου} αι. της Ι.Μ. Πάτμου με ονόματα γεωργών της Λέρου.

Τα ευρήματα της έρευνας παρουσιάζονται κατά επίπεδο γλωσσικής ανάλυσης (φωνητικά, μορφολογικά, συντακτικά). Καταγράφονται όχι μόνο χαρακτηριστικά που απαντούν αποκλειστικά στην Λέρο αλλά και άλλα με γενικότερη παρουσία στα Δωδεκάνησα ή αλλού. Στόχος είναι η συμπλήρωση και τεκμηρίωση του γλωσσογεωγραφικού χάρτη των ποικίλων ισογλώσσων και η διευκόλυνση των διαλεκτικών συσχετισμών και των ιστορικο-πολιτισμικών διερευνήσεων με άλλες περιοχές.

2. Φωνητική και φωνολογία

2.1 Φωνήεντα

2.1.1 Νότιος φωνηεντισμός

Το ιδίωμα διατηρεί αλώβητα τα άτονα /e/, /o/ και /i/, /u/, όπως και τα λοιπά δωδεκανησιακά ιδιώματα, ανήκοντας στην ευρύτερη ομάδα των νοτίων ιδιωμάτων της νέας ελληνικής.

2.1.2 Αντιπροσώπευση των αρχαίων <υ>, <οι> από το /u/

Το <υ> αντιπροσωπεύεται από το /u/¹ σε αρκετές λέξεις, π.χ. *άγκουρα* ‘άγκυρα’, *γούπης* και *γούβης* ‘γύπας’, *θρουλ-λιώ* και *τρουλ-λιώ* ‘θρυμματίζομαι’ (μεσν. *θρουλίζω* < αρχ. *θρυλίσσω*), *κ'λουμβώ* ‘κολυμπώ’, *κ'λούμβος* ‘κολύμπι’, *χρουστάλλι*, *λά-ρουγκας*, *ξουράφια*, ‘ποσούρια’ ‘απορρίμματα’, *ρουκχάνι* ‘ροκάνι’ (αρχ. *ρουκάνη*), *κούρουμβλας* ‘είδος χόρτου, σκολύμπρι’ (μεσν. *σκόλυμβρος* < αρχ. *σκόλυμος*), *συμπλιάτορας* ‘ο γείτονας στο κτήμα’ < *συμπλιάτορας* (έγγρ. Μονεμβασίας 1828, Βέης 1956: 34),² *σουρτάρι*, *φρούδια*, *χρουσή*, *χρουσοσίταρο*, και τοπων. *Πλοφούτης*, *Μπλεφούτ-τής* ‘όνομα ορμίσκου’ από παραφθορά του *Πολυφύτης*, που με τις μορφές «Πολοφού(ν)της», «Πλοφούτης» απαντά ήδη σε έγγρ. του 1089 ως όνομα αγρού στην Λέρο (Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου 1980: 66). Ομοίως στην λέξη *προυκιά* ‘προικιά’ πιθανόν διασώζεται η μεταγενέστερη πράγματωση του <οι> ως /y/.

Η παρουσία του /u/ στις περιπτώσεις αυτές θα μπορούσε να ερμηνευθεί ως διατήρηση της αρχαίας προφοράς του <υ>, χωρίς να αποκλείεται και η επίδραση του φωνητικού περιβάλλοντος, δεδομένου ότι συχνά στην Λέρο εμφανίζεται /u/ αντί /i/, βλ. 2.1.3.1α. Σύμφωνα με την Παπαδάμου (2009: 223) η συχνότητα αντιπροσώπευσης του <υ> από το /u/ στα δωδεκανησιακά ιδιώματα είναι μεσαία, αντίστοιχη με των ποντιακών και των κατωιταλικών ιδιωμάτων, αλλά χαμηλότερη από ό,τι στην τσακωνική διάλεκτο ή την παλαιοαθηναϊκή διαλεκτική ομάδα.

¹ Το [u] στην θέση αρχαίου <υ> ερμηνεύεται είτε ως διατήρηση της αρχαίας προφοράς του <υ> είτε ως μεταγενέστερη εξέλιξη (χείλωση του /i/ ή αφομοίωση), βλ. Παπαδάμου (2009), Holton et al. (2019: 76-78).

² Πβ. *λεριακά το σύμπλιο* ‘συνορευόμενο κτήμα’, *η σύμπλια* ‘συγγενολόι’ από μεταγν. *συμπελάζω* Lampe, *συμπελάζομαι* LBG, πβ. Κορ., Άτ. 4, σ. 568. Άλλες ετυμολογήσεις στο Μηνάς (2006: 883-884).

2.1.3 Τροπές φωνηέντων

2.1.3.1 Τροπές φωνηέντων μέσα στην λέξη

(α) Τροπή των μη στρογγυλών /a, e, i/ σε στρογγυλά /u, o/ κοντά σε χειλικό, έρρινο ή υγρό (χειλώση Συμεωνίδης 1972: 239, Χατζιδάκις 1905-1907: Β' 279 κ.εξ., ή στρογγύλωση Μωυσιάδης 2005: 97 κ.εξ.), π.χ. *αμοσχάλη* < *μασχάλη*, *σουμάρι* < *σαμάρι*, *βολανιδιά* < *βελανιδιά*, *πορπατούμεν* < *περπατούμε*, *δουλιώ* 'φοβάμαι' < αρχ. *δειλιάω-ῶ*, *παξουμάδι* < *παξιμάδι* (ή από μεταγν. *παξαμάδιον* με ανομοίωση), *ρούπ-ῆα* 'σανίδα για την απόφραξη κυψέλης' < αρχ. *ρίψι* 'πλέγμα από καλάμια, ψάθα' (εάν μη από το αρχ. *ρώψι*, 'θάμνος, εύκαμπτο φυτό, πληθ. φρύγανα'), *ρούφι* < *ερίφιο*, *σουμάδι* 'χαρακτηριστικό' < *σημάδι*, *τσουλουπουρδώ* (*τσουλουπουρδός σα γάδαρος*) < μεσν. *τσιληπουρδῶ* < αρχ. *σιληπουρδῶ* (πιθ. με προληπτική αφομοίωση).

(β) Τροπή /e/ σε /i/: α) κοντά σε χειλικό, π.χ. *πιτόνι* < *πετόνι*, *'πισπέρα* 'αποβραδίζ' (< μεταγν. φρ. *απ εσπερας*, βλ. 3.5.1.2), β) κοντά σε έρρινο χειλικό /m/, π.χ. *γιασιμόβεργα* < *γιασεμόβεργα*, *τσακχάτιμα* (*τα*) 'κεφάλι, πόδια και εντόσθια σφαγίου' < *σακάτεμα*, γ) κοντά σε υγρό, π.χ. *αλιδώνα* 'είδος χταποδιού' < αρχ. *έλεδώνη*, *νυχτιρίδα* < *νυχτερίδα*, *'πίρπυρος* 'κατακόκκινος' < αρχ. *ύπέρπυρος*, *τριχανδήρι* < *τρεχαντήρι*, *τσिलाδούνε* 'κελαηδούνε' (πβ. μεσν. *κιλαδῶ* < αρχ. *κελαδέω*). Παρόμοια τροπή σε αρχ. διαλέκτους (Αρκαδική, Κυπριακή, Κρητική, Ροδιακή, Κατωϊταλική-Μεταπόντιον, Bechtel 1921-1924: I 328).

(γ) Τροπή /i/ σε /e/, γνωστή ήδη από μεταγενέστερες επιγραφές και παπύρους (Dieterich 1898: 11-13, 16, 27): α) κοντά σε έρρινα και υγρά, π.χ. *άχερο* < *άχυρο*, *πεν-νώ* < *πεινώ*, *πενακίδα* < *πινακίδα*, *σκληρή* < *σκληρή*, *τεμόνι* < *τιμόνι*, *τοπων*. *Μερικιά* < *μυρικιά* (αρχ. *μυρίκη*), πβ. και τύπο «μαξελλάρια» σε έγγραφο Λέρου έτους 1754 (Πάχος 1993: 148), και β) κοντά σε χειλικά, π.χ. *βετσά* < *βιτσιά*, *πεθαμή* < *πιθαμή*.

(δ) Τροπή άτονου και τονισμένου /o/ σε /u/ ιδίως κοντά σε χειλικά, έρρινα και υγρά, π.χ. *ασκλούπα*, *ασκουλούπα* (και *ασκλόπα*) 'γκιόνης, κουκουβάγια' < μεσν. *σκλόπα*, *αφουράδα* < *φοράδα*, *βουδγκιές* < *βοδιές* 'κόπρος βοδιού', *κουν-νί* 'κουκούτσι' < μεταγν. *κωνίον*, *λούβι* 'περικόρπιο οσπρίων' < μεταγν. *λόβιον*, *λούρος* < (ομφάλιος) *λώρος*, *μουσχάρι* < *μοσχάρι*, *μβούλ-λ⁴ι* < *μπόλι* < *εμβόλιο*, *πανδουκράτουρας* < *παντοκράτορας*, *ρούδια* < *ρόδια*. Η τροπή /o/ > /u/ παρατηρείται μη

συστηματικά, και στα ρηματικά επιθήματα -ομαι > -ομαι και -όμουν, -όσουν > -όμουν, -ούσουν, από επίδραση του χειλικού /m/ ή από αφομοίωση, π.χ. *έρχουμαι, κάθουμαι, καταδέχουμαι, 'ρέγουμαι* (ορέγομαι), *φοβούμουν, λυπούσουνε*.

(ε) Τροπή /o/ σε /e/ κοντά σε χειλικό ή έρρινο, π.χ. *φρονιμίτης* < *φρονιμίτης*.

(στ) Τροπή /u/ σε /o/ κοντά σε υγρά, π.χ. *σποργίτης* < *σπουργίτης*, και τοπων. «(οί) Άμμοδάραις» 1745 (Πάχος 1993: 148), πβ. *αμμουδάρα* 'τόπος αμμώδης' ΙΛΝΕ.

(ζ) Τροπή σε /e/ (αφομοίωση), π.χ. *ανεφέλετος* < *άνωφέλητος*, *γεναίκα* < *γυναίκα*, *ξελεμ-ματικός* 'χαρακτηρισμός ποντικών- ουδ. ουσ. *ξελεμ-ματικό, 'άχρηστο ον*' < *ξελειμματικός* (πβ. μεσν. *ξελείφω* Κριαράς, λ. *έξαλείφω*), *πελεμώ* 'ασχολούμαι με κάτι' < *πολεμώ, πελεχρός* < *πενιχρός, 'περετώ* < *υπηρετώ*.

(η) Τροπή σε /u/ (αφομοίωση), π.χ. *λουτουργώ* < *λειτουργώ, μβρουχού* < *πριχού* (ήδη μεσν.), *μουστουδι* 'φίμωτρο' < *μοστούχι < *στομούχι (βλ. και Andriotis 1974, λ. *στομούχιον),

(θ) Τροπή από ανομοίωση, π.χ. *ανδιτένω* 'εναντιώνομαι, αντιλέγω' < *αντιτείνω, βερβός* < *βολβός*.

2.1.3.2 Τροπές φωνηέντων στην αρχή της λέξης

Σπανιότερες είναι οι αλλαγές στο αρχτικό φωνήεν λέξης από επίδραση γειτονικών συμφώνων, αφομοίωση ή παρετυμολογία: (α) Τροπή /e/ > /a/: *αρμάρι* < *ερμάρι, αξάδερφος* < *εξάδελφος, αποδή* < *εποχή* 'κατάλληλος καιρός' (*Το χωράφι είναι στην αποδήν δου*). (β) Τροπή /i/ > /e/: *έσσωπος* < *ύσσωπος*. (γ) Τροπή /o/ > /a/: *αρμίδια* < *ορμίδια* 'αγκίστρια', *αρόφιχο* < *ορόφιχο* (ορός + *φιχίο*) 'υπολείμματα στον ορό γάλακτος'. (δ) Τροπή /o/ > /e/: *έψιμο* < *όψιμο*.

2.1.4 Αφαίρεση φωνήεντος

2.1.4.1 Αφαίρεση φωνήεντος στην αρχή της λέξης

Τα άτονα αρχτικά φωνήεντα των λέξεων (ιδίως το /a/) συχνά αφαιρούνται από σύμπτυξη με όμοια ή έκκρουση από ανόμοια φωνήεντα. Η αφαίρεση, γνωστή κυρίως από την αιγυπτιακή και μικρασιατική Κοινή των μεταγενεστέρων χρόνων, επιχωριάζει σε ανατολικά και περιφερειακά ιδιώματα της ΝΕ (βλ. συνοπτικά Κωνσταντινίδου 2008: 296-298· για μεσαιωνικά παραδείγματα βλ. Holton et al. 2019: 60-66).

(α) Αφαίρεση /a/: Σε ρήματα 'βλατθάντζω 'χαράζω αυλάκια για σπορά' < αυλακιάζω, 'γαπώ < αγαπώ, 'γκλιώ 'αντλώ' < αγκλώ, 'νεβαίν-νω 'φουσκώνω (για ζύμη)' < ανεβαίνω, 'πολοχαίνω 'για ζώα, αναπαύομαι μετά το όργωμα' < απολοχαίνω, 'μ-ματίζω 'προεκτείνω με ξύλο την γούλα του αρότρου' < αρχ. άμματίζω, 'ποσπέρνω 'ολοκληρώνω την σπορά' < αποσπέρνω, 'σπρίντζει 'πυρακτώνεται (ο φούρνος)' < ασπρίζει. Σε άλλες λέξεις, π.χ. 'λειφτή 'πήλινη κούπα με επίχρισμα' < αλειφτή, 'ραβωνιαστικός < αρραβωνιαστικός, 'ποδέλοιπο < αποδέλοιπο, 'πισπέρα 'αποβραδίζ' < μεταγν. φρ. απ εσπερας (βλ. 3.5.1.2).

(β) Αφαίρεση /o/: 'γκανίζω 'γκαρίζω' < μεσν. όγκαρίζω < αρχ. όγκώμαι, 'λ-λι'έματα (του φεγγαριού) 'ελάττωση φωτεινού δίσκου σελήνης, φθίνουσα σελήνη' < όλίγεμα 1825 Δεέκ < μεσν. όλιγεύω και 'λιγεύω, 'λ-λι'ών-νω 'λειώνω' < ολιγώνω (μεσν. λιγώνω, 'λιώνομαι Κριαράς) < μεταγν. όλιγώ (Χατζιδάκις 1905-1907: Α' 290), 'ρέγουμαι < ορέγομαι, 'ψιμοσίταρο 'όψιμα σπαρμένο σιτάρι' < οψιμοσίταρο.

(γ) Αφαίρεση /e/: 'γκλεούδι 'στολίδι, κόσμημα' < μεσν. έκλεγούδι, 'τθυμούμαι < ενθυμούμαι.

(δ) Αφαίρεση /i/: 'διοχτήτης < ιδιοκτήτης, 'δοποιώ < ειδοποιώ, 'λ-λιοκάψιμο 'ηλίαση' < ηλιοκάψιμο, 'ν-νί 'υνί' < μεσν. ύννιον), 'πουργός 'βοηθός εργάτης' < υποργός, Άι-Σίδερος < Άγιος Ισίδωρος.

2.1.4.2 Συγκοπή φωνήεντος στο εσωτερικό της λέξης

Κοντά σε υγρά και έρρινα συγκόπτονται συνήθως τα /i, u/, π.χ. περ'βόλι (περιβόλι), τ'ροβόλι (τυροβόλι), κ'ρούπ-πι 'πιθάρι νερού' < μεσν. κουρούπιν, κ'λουμβά < κουλουμβά Δ. Κως (Καραναστάσης 1964-65: 47) < κολουμπά, μπάρ'μου (και πάρου-μου) 'τουλάχιστον' < τουρκ. barım.

2.1.5 Ανάπτυξη φωνήεντος

2.1.5.1 Προσθήκη φωνήεντος στην αρχή της λέξης

(α) Προσθήκη /a/ από συνεκφορά με προηγούμενο τελικό <a> οριστικού ή άοριστου άρθρου, π.χ. αγεράττι (γεράκι), ανγάση 'μέρος παρασκευασμένο για την ωτοκία των ορνίθων' (κάσ-ση Ρόδος Tsopanakis 1940: 159, μεσν. οί κάσσεις LBG από λατιν. casses = δίκτυα), αλειθήνες (λειχήνες), αμαλατῶες (μαλακές) 'είδος χόρτου', αραδίττι (ραδίκι), ατ-τυμάρι (θυμάρι). Το ήδη μεταγενέστερο φαινόμενο επιχωριάζει σε περιφερειακά ιδιώματα της NE (Κωνσταντινίδου 2008: 298-299).

(β) Προσθήκη /i/, π.χ. *ιν-ναί*, εμφατικότερος τύπος του *ν-ναι*, πβ. Ρόδος (Tsopanakis 1940: 26) και Κύπρος (Σακελλάριος 1891: 560),³ *ιποσό* < *ποσό*, *γιαλλήθωρος* < *αλλήθωρος* (από συνίζηση του πληθ. άρθρου *οι* σε συνεκφορά). Το φαινόμενο, γνωστό από Ρόδο, Κύπρο, Μ. Ασία, ανιχνεύεται από τα μεταγενέστερα χρόνια στην Μ. Ασία κυρίως μετά από αρκτικά συμφωνικά συμπλέγματα (Χατζιδάκις 1905-1907: Α' 230).

2.1.5.2 Ανάπτυξη μεσοσυμφωνικού φωνήεντος μέσα στην λέξη

Ανάμεσα σε δυσπρόφερα (πρωτογενή και δευτερογενή) συμπλέγματα συμφώνων εντός λέξης αναπτύσσεται φωνήεν για αρθρωτική διευκόλυνση. Πβ. Holton et al. (2019: 42-44) για μεσαιωνικά παραδείγματα.

(α) Ανάπτυξη σε πρωτογενή συμπλέγματα συμφώνων:

Ανάπτυξη /i/, π.χ. *άκιν-νιος* 'ώριμος' < *άκνιος* Δωδεκάνησα (ΙΑΝΕ, λ. *άκμαίος*) < *ακμαίος* (πβ. 'κιν-νιάντζω 'ωριμάζω' Λέρος), *ανεμικχιόρης* 'αχάριστος' < τουρκ. *namkör*, *δέρισ-σο* < *χέρσο*. Πβ. και μεσοσυμφωνική ανάπτυξη /e/ σε έγγραφο του 1735 από την Λέρο: «Μεχεμέτη» = *Μεχμέτ* (Πάχος 1993: 147).

Ανάπτυξη /u/, π.χ. *χαλουβάς* < *χαλβάς*, *ασκουλούπα* 'γκιόνης' < *ασκλούπα* (παράλληλος τύπος) < μεσν. *σκλόπα*.

(β) Ανάπτυξη ευφωνικού /i/ σε δευτερογενή/μη αποδεκτά συμπλέγματα τριών συμφώνων [krj], [prj], [ndj] προερχόμενα συνήθως από συνίζηση των ακολουθιών [i, e] + *Φωνήεν* μετά από συμφωνικό σύμπλεγμα,⁴ π.χ. *κρέας* > *κρίας* *πολλαχού*⁵ > *κριγιάς*, *πριόνι* > *πριόνι* > *πριόνι*, *ευδιάζει* > 'βδιάζει *πολλαχού* > 'βιδιάζει 'καλυτερεύει (ο καιρός)'. Όμοια σε ΒΔ Ρόδο, Κάλυμνο και άλλα ανατολικά ιδιώματα (Tsopanakis 1940: 66, Μηνάς 2004: 128, 2012: 228-229, Τσολάκη 2009: 56, 82-83). Ομοειδές φαινόμενο στην Λέρο ήδη το 1735: «Λεριγιός» < *Λεριός* [lerjós] < *Λέριος*, «Μαστροκυριγιάκου» < *Μαστροκυριάκου* [-rjáku] (Πάχος 1993: 147). Στο Holton et al. (2019: 145) μεσν. τεκμήρια.

³ Στο *ιν-ναί* ίσως υπόκειται το αρχ. εμφατικό μόριο *ἤ+ναί* (οπότε γρ. *ην-ναί*) ή ένα πολυλεκτικό σύνθετο *είναι+ναι* (οπότε γρ. *ειν'-ναι*). Πβ. και *ιν-νά* 'ιδού, να' Κάτω Ιταλία από τα συνώνυμα *ιδού+να* (Καραναστάσης 1984-92: λ. *ιν-νά*).

⁴ Βλ. Χατζιδάκις (1905-1907: Β' 327), Newton (1972: 175), Μηνάς (2004: 128-129, 2012: 228). Για μια διαφορετική θεώρηση (ανάπτυξη ευφωνικού [j] ανάμεσα σε φωνήεντα) βλ. Παντελίδης (1929: 51-52), Κοντοσόπουλος (1985: 70).

⁵ Τα νεοελληνικά διαλεκτικά τεκμήρια, όταν δεν δηλώνεται διαφορετικά, προέρχονται από το Αρχείο ΙΑΝΕ.

2.1.5.3 Ανάπτυξη φωνήεντος /e/ σε συνεκφορά

Φωνήεν /e/ αναπτύσσεται μεταξύ αδύνατων αντωνυμικών και ρηματικών τύπων, όχι όμως συστηματικά, π.χ. *να τότε φέρουμένε; βάρ' τονε πά στα ξύλα, να τήνε γανώσεις, να τήνε ντριτσάρεις (=μετακινήσεις), μη μας-ε σκοτώσει, να τους-ε ξεσκλαβώσω, θα τως-ε κάμω*. Πβ. όμως και *Ετσά, μαρή, λέν done* ('έτσι τον λένε'). Η ανάπτυξη /e/ σε συνεκφορά, γνωστή σε πολλά νότια ιδιώματα είναι ήδη μεσαιωνική.⁶ Το φαινόμενο θεωρείται γενικά ότι σχετίζεται με την ρηματική αύξηση και την αποκατάσταση της ευφωνίας σε ακολουθίες συνεχόμενων συμφώνων, ή ότι εξυπηρετεί την τάση δημιουργίας ανοικτών συλλαβών, τάση ωστόσο ξένη προς τα διπλωτικά ιδιώματα στα οποία επιχωριάζει. Πιθανώς υπόκειται εδώ όχι ένα φωνολογικό αλλά ένα μορφολογικό στοιχείο με λειτουργία έμφρασης/επίτασης, αντίστοιχη με αυτή που επιτελούν ο επιτονισμός στον προφορικό λόγο, η υπογράμμιση στον γραπτό ή και ορισμένα λεξιλογικά στοιχεία.⁷ Ενδεικτικό είναι ότι το στοιχείο εμφανίζεται διαχρονικά και σε διαφορετικά περιβάλλοντα, σε περιπτώσεις δηλ. όπου η δεύτερη λέξη δεν είναι ρήμα, ώστε να σχετίζεται με την ρηματική αύξηση,⁸ ή σε περιβάλλον ήδη ευφωνικό.⁹ Υπέρ της υπόθεσης αυτής συνηγορούν τόσο η ανωτέρω ερμηνεία του εμφρατικού *ιν-ναί* όσο και σχετικά παραδείγματα από την Σαμοθράκη, τα οποία είναι αποδεκτά μόνο με συγκεκριμένη επιτόνιση (Τσολάκη 2009: 103).

2.1.5.4 Ανάπτυξη φωνήεντος /e/ στο τέλος της λέξης

Το ήδη μεσαιωνικό φαινόμενο της ανάπτυξης επιτασόμενου /e/ (Holton et al. 2019: 44-46) παρατηρείται στις ακόλουθες περιπτώσεις: α) Σε αντωνυμικούς τύπους της αιτιατικής του ενικού, π.χ. *όποιον > όπθονε, άλλον > άλλονε*. β) Σε ρηματικούς

⁶ Χατζιδάκις (1905-1907: Α' 231), Κωνσταντινίδου (2015: 598-9), Holton et al. (2019: 38-40): πβ. επιγρ. από την Νικομήδεια TAM 4:1.283 «μετά τὸ ἡμάς ἐτεθῆναι». Για ερμηνείες βλ. Ανδριώτης (1961: 20-23), Τσολάκη (2009: 103).

⁷ Πβ. (επιθηματικά) δεικτικά μόρια, όπως *κοιν. δα, διαλεκτ. για, νας (να), ι, α, επίσης αυτός → αυτοσδά, αυτοσγια, αυτονάς, αυτούνουδι (IANE, λ. αυτός)*.

⁸ Πβ. *έναν εχτήριον, εφόρησες ισθενά* Κύπρ. (Χριστοδούλου 2015: 274). Μεσν. μαρτυρίες στο Μηνάς (2003: 38), διαλεκτικά Σαμοθράκης Τσολάκη (2009: 104).

⁹ Πβ. από το ιδίωμα Αργολίδας ανάπτυξη ημιφωνικού [j] σε συνεκφορά: *πόσο-ι-πάνε, να-ι-μη μπούνε*· από αρχειακό έγγραφο 19ου αι.: «να υπάν» (Κωνσταντινίδου 2014: 833)· και από ιδιώματα των Χανίων: *να-ι-δέρονεις* (Αρχείο IANE). Εδώ πιθανώς ανήκει και η ανάπτυξη [j] <γ> στα όρια λέξεων, γνωστή κυρίως από Κρήτη, Θράκη και νησιά (Κοντοσόπουλος 2001³: 78, 97, 113).

τύπους μετά από πρωτογενές ή δευτερογενές τελικό <-ν> και με ανάπτυξη δευτερεύοντος τόνου, όχι όμως συστηματικά: (α) Στο *α'* πληθυντικό της ενεργητικής φωνής, π.χ. *έχουμένη, σφάντζομένη, να τότε φέρουμένη, βλέπαμένη, θα δώσουμένη, είδαμένη*. (β) Στο *γ'* πληθυντικό ενεργητικού ενεστώτα και αορίστου, π.χ. *είπασινε, περνούνε, πλύνουνε*. (γ) Στο *γ'* ενικό πρόσωπο του ενεργητικού και παθητικού παρατατικού και αορίστου, π.χ. *έκλαν-νένε, βρήτδενε, εγύρισένε, είδενε (είχε), έκαμένη, έπενε (είπε), ήλασενέ 'βατεύτηχε' (-'Ηλασεν η κατσικά; -'Ηλασενέ), ήρτενε, ήτισένε το ρεβίθι (έλειωσε)*. (δ) Στο *γ'* ενικό του παρατατικού του ρ. *είμαι*, π.χ. *ήτونه (και ήτον)*. Το φαινόμενο, μαρτυρημένο από Κρήτη, Χίο, Κυκλάδες, Κω και Πάτμο,¹⁰ έχει ερμηνευτεί αναλογικά (Χατζιδάκις 1977: 204, Αναγνωστόπουλος 1926: 173), συναρτώμενο με την τάση για δημιουργία ανοικτών συλλαβών. Η τάση όμως αυτή είναι ξένη προς ένα διπλωτικό ιδίωμα, όπως αυτό της Λέρου, που τείνει να διατηρεί κλειστές τις συλλαβές (βλ. 2.2.1.1). Έτσι δεν είναι σπάνιο το φαινόμενο οι ρηματικοί τύποι με επιτασσόμενο <-ε> να αναπτύσσουν ένα δευτερογενές τελικό <-ν>, π.χ. *βλέπουνεν, ήρεσένεν, φτάν-νουνεν (φτάν-νουνεν da παιδιά)*. Τα δεδομένα αυτά οδηγούν στην υπόθεση ότι πιθανόν να υπόκειται και εδώ ένα μορφολογικό στοιχείο με λειτουργία έμφασης (πβ. 2.1.5.3).

2.1.5.5 Ανάπτυξη ημιφώνου [i] πριν από φωνήεν ενδολεξικά

(α) Ημίφωνο [i] αναπτύσσεται ανάμεσα σε σύμφωνο επιδεικτικό ουράνωσης (συνήθως /l, n/) και ανοικτό/οπίσθιο φωνήεν (/a, o, u/) και το προσθιώνει, π.χ. *γερανός > 'εραν-νιός 'είδος πουλιού'* (πβ. *γερανιός Σομαβέρα*), *κλινάφτης > κλινιάφτης 'άνθρωπος με μεγάλα γυρτά αφτιά', φυλ-λάδα 'πικροδάφνη'* αλλά και *φυλ-λιάδα ή φυλ-λιάβα* (πβ. 'Hσύχ. φ 991 «φυλλάς-ξηρά δάφνη έχουσα φύλλα»). Όμοια εξέλιξη σε ανατολικά και νησιωτικά ιδιώματα, π.χ. Κύπρος (εγώ 'εγώ' Αρχείο ΙΑΝΕ), Κως (πήγια Dawkins 1950: 39), Κάρπαθος (βασιλιόπουλ-λο, πλιώρη Μηνάς 1970: 48), Λειψοί (χειλιούδα αντί χειλούδα 'είδος σαύρας' Κωνσταντινίδου 2015: 598), Κρήτη (αργιομοίρης 'παντρεμένος σε μεγάλη ηλικία' ΙΑΝΕ, λ. *άργομοίρης*), Πόντος (φλιουρί Αρχείον Πόντου 11, 1941: 78), Α. Θράκη (λιαλεί

¹⁰ Βλ. Αναγνωστόπουλος (1926: 173), Pernot (1907: 65), Κοντοσόπουλος (2001: 37-38, 48, 60), Καρανασάσης (1964-65: 16), Παπαδοπούλου (2005: 177-178).

Αρχείον Θράκης 13-14, 1946: 169). Το φαινόμενο είναι ήδη μεσαιωνικό (Holton et al. 2019: 200).

(β) Ημίφωνο [i], εξελισσόμενο περαιτέρω σε [j], αναπτύσσεται ανάμεσα σε σύμφωνο μη επιδεκτικό ουράνωσης (ιδίως /r/) και ανοικτό/πρόσθιο φωνήεν (/a, o, u/), π.χ. μοιρολογάται > μοιρολοάται [mirjo-] > [mirjo-] (πβ. μεσν. μοιρολογῶ Κριαράς), στείρο > στείριο [stírjo] > στείριω [stírjo] ‘γίδι ή πρόβατο που δεν γεννά μερικές χρονιές’ με πιθανή επίδραση του άβριος θηλ. άβρια ‘στείρα αίγα ή προβατίνα’ (αρχ. άβριος). Πβ. Κάραθος κούριαση, να ξεκουριαστείς (Μηνάς 1970: 48, Αρχείο ΙΑΝΕ, λ. ξεκουράζω).

2.1.6 Ακολουθίες φωνηέντων

Οι πρωτογενείς και δευτερογενείς φωνηεντικές ακολουθίες από αποβολή μεσοφωνηεντικών /v, γ, δ/ στην λέξη ή σε συνεκφορά εμφανίζουν ποικίλες εξελίξεις, οι οποίες συνήθως ανιχνεύονται στην Μεσαιωνική Ελληνική. Τα εκάστοτε επάλληλα φωνήεντα άλλοτε απλοποιούνται (πβ. Holton et al. 2019: 85) άλλοτε συγχωνεύονται (πβ. Holton et al. 2019: 86-88) άλλοτε συνιζάνονται ή παραμένουν ασυνιζήτα (πβ. Holton et al. 2019: 98-110) άλλοτε το ένα εξ αυτών υφίσταται έκκρουση, στένωση (πβ. Holton et al. 2019: 31-33, 73-75) ή συμφωνοποίηση.

2.1.6.1 Απλοποίηση επάλληλων όμοιων φωνηέντων

(α) Απλοποίηση διπλού [aa] σε [a], π.χ. καβαλικεμένος > κααλικεμένος > καλικεμένος. Από την συνεκφορά των μορίων θα, να με ρήματα που αρχίζουν από /a/ προέκυψαν με απλοποίηση ληκτικού /a/ + αρκτικού /a/, με αποβολή δηλ. του ενός εκ των δύο, οι τύποι ‘γαπῶ, ‘κούω, ‘νεβαίν-νω (βλ. και 2.1.4.1α).

(β) Απλοποίηση διπλού [ee] σε [e], π.χ. με έπε(νε) > μ’ έπε(νε) = με είπε (μ’ έπενε χτικιασμένο), σε έπαν > σ’ έπαν (Μάρη, που σ’ έπαν όμορφη...).

(γ) Απλοποίηση διπλού [ii] σε [i], π.χ. κυνηγητό > κυνηγητό > τδωνητό, ανοίγει > ‘νοίει Κάτω Ιταλία κ.α. (ΙΑΝΕ, λ. άνοίγω) > ‘νει (‘ε μου ‘νει ‘δεν μου ανοίγει’).

(δ) Απλοποίηση διπλού [oo] σε [o], π.χ. μονοβολιά > μονοολιά > μονολιά ‘πρώτο όργωμα αγρού’ (πβ. διβολιά ‘δεύτερο όργωμα αγρού’ ΙΑΝΕ, στο λ.) και σε συνεκφορά: όλ-λ^δον δον δόσμο ‘ρίντζεις (όλον τον κόσμο ορίζεις). Πβ. κυπριακό

εξορκισμό αρχών του 8^{ου} αι. μ.Χ. SEG 54:1564 «ετεκεν η αγγη Μαρρα το λο της αληθηα[—]» (το λο = τον λόγο).

(ε) Απλοποίηση διπλού [uu] σε [u], π.χ. *αγούδουρας* ‘είδος θάμνου’ *πολλαχού*¹¹ + *αστοιβή* *πολλαχού* (αρχ. *στοιβή* ‘αγκαθωτός θάμνος, αφάνα’) > *αγουδουρόστοιφας* > *αγουουρόστοιφας* > *αγουροστόιφας* ‘αστοιβή η ακανθώδης’.

(στ) Μη απλοποίηση όμοιων φωνηέντων (σε δευτερογενείς συνήθως ακολουθίες φωνηέντων από αποβολή μεσοφωνηεντικού /ɣ/, όταν το πρώτο φωνήεν τονίζεται), π.χ. *ποδοστράγαλον* > *ποδοστράαλον* ‘αστράγαλος ποδιού’, β’ συνθετικό -λόγος > -λόος (*πιν-νολόος* ‘αλιευτικό εργαλείο για πίν-νες, ένα είδος οστρακοειδών’, *πονδικολόος* ‘φίδι που τρώει τα ποντίκια’, *σπιροτολόος* ‘δοχείο οινοπνεύματος’, *χαν-νολόος* ‘αυτός που αλιεύει χάνουσι’). Πβ. και «Ριήνας» = Ρηγίνας < μεσν. *ρηγίνα* < λατιν. *regina* σε έγγραφο Λέρου 1754 (Πάχος 1993: 148).

2.1.6.2 Συγχώνευση ανόμοιων φωνηέντων σε συνεκφορά

Η ακολουθία /u/ + /e/ συγχωνεύεται στα όρια λέξεων σε /o/, και οι δύο λέξεις ενώνονται σε μία λέξη (κράση), π.χ. *που έχω* > *πῶχω* (*πῶχει τα μαύρα μάτια*).

2.1.6.3 Έκκρουση ανόμοιου φωνήεντος

Παρατηρείται έκκρουση ανόμοιου φωνήεντος από γειτονικό ισχυρότερο φωνήεν (με φθίνουσα σειρά ισχύος /a, o, u, e, i/) και με επίδραση ισχυρού γειτονικού τονισμού, φαινόμενο πολύ συχρό και στην Ρόδο (Τσοπανάκης 1948: 30): (α) Έκκρουση του /i/ μετά από ισχυρότερο φωνήεν, συνήθως /a, o, e/, π.χ. *αηδόνι* > *αδόνι* (ήδη μεσν.), *γαϊτάνι* > *γατάνι* (ήδη μεσν.) και *χρυσογάτανο*, *καημός* > *καμός*, *καημένο* > *καμένο*, *Μάιος* > *Μάης* > *Μας*, *Παντελεήμων* > *Πανδελέμονας*, επίσης σε ρηματικούς τύπους *κλαι* = *κλαίει*, *λε* = *λέει* (πβ. *λω Κρήτη κ.α. αντί λέω, λέγω*), *πα* = (υ)πά(γ)ει, *να φα* (*τῶι εμέ ν-να φα ο Άδης*). Και σε συνεκφορά: *εδῶ ’ναιν ο πατέρας σας· τό ’ναν δης δέιλι δίλ-λια ’ναι· πού ’τον εις το Μισίρι· τρομάρα πού ’βρε με*. (β) Έκκρουση του /e/, π.χ. μεσν. *υπαγαίνω*, *παγαίνω*, προστ. *πάγαινε* > *πάνε* *πολλαχού* > *πάν-νε* (*Πάν-νε ’πογύρισε τα ντζα!*). (γ) Έκκρουση του /o/, π.χ. β’ συνθετικό -φάγος > -φάος > -φάς (*αγουροφάς* ‘όποιος τρώει ή κλέβει άγουρους

¹¹ Ο *αγούδουρας* (ΙΑΝΕ, στο λ.), μεσν. *γούδουρας* (Κριαράς, στο λ.), βλ. και Καραποτόσογλου (1982-83), μαρτυρείται στην Λέρο ως *αβούδουρας*.

καρπούς', ακινιοφάς 'όποιος τρώει ώριμους τους καρπούς', βαθρακοφάς 'αυτός που τρώει βατράχια'), αρχ. *ύπάγω* > μεσν. *πάγω*, *πάω* > *πα* (να πα να σε πουλήσω).

2.1.6.4 Στένωση φωνηέντων

Παρατηρείται τροπή του /e/ στο κλειστό φωνήεν /i/ δίπλα στα ισχυρότερα /a, o, u/ και του /o/ σε /u/ δίπλα στο /u/ σύμφωνα με τον «νόμο της προφύλαξης» του Ανδριώτη (Andriotis 1974b), που στοχεύει στην διατήρηση του αριθμού των συλλαβών της λέξης,¹² π.χ. μεταγν. *ή άγρωστος* (αρχ. *άγρωστις*) > *άωστρος* Κάλυμνος (ΙΑΝΕ, λ. *άγρωστος*) > *άουστρος* 'το φυτό αγριάδα', *στεγάζω* > *στε'άζω* Κύπρος > *στι'άντζω*.¹³ Πβ. αρχαίο βοιωτικό *ίών* = *έγώ*, βοιωτικό, κυπριακό, κρητικό *θιός* = *θεός*. Ο Tsopanakis (1955: 59) θεωρεί το φαινόμενο δωρικό.

2.1.6.5 Συνίζηση-Ασυνίζησία

Σε φωνηεντικές ακολουθίες το άτονο ή τονισμένο πρόσθιο /i/ και σπανιότερα το /e/ υφίστανται συνίζηση και σε περιπτώσεις που είναι άγνωστες στην Κοινή ΝΕ.

Συνίζηση του /e/: *αποδιώνας* 'μπατζάκι βράκας, ποδόγυρος' < αρχ. (ιωνικό) *ποδεώνες*¹⁴ 'άκρα (ποδάρια) του δέρματος ζώων', *νιατός* 'πρώτο όργωμα χέρσου αγρού' < αρχ. *νεατός*, *νιάζ'-ζώ* 'οργώνω χέρσο αγρό' < αρχ./μεταγν. *νεάζω* 'οργώνω γη υπό αγρανάπαυση' LSJ, *πλιω* < πλέον (ήτον ο *πλιω* *μεγάλος*).

Συνίζηση του /i/: *Καλύμνια* > *Καλυμνιά*, *κατευόδιο* > *κατευόδιω*, *τα ξένια* > *τα ξένια* 'γαμήλια δώρα', *ξιφίας* > *ξιφιάς*, *χρεία* > *χρειά* 'πράγμα χρήσιμο', σε ρηματικούς τύπους *δουλιώ* 'φοβάμαι' (ήδη μεσν.) < αρχ. *δειλιάω-δειλιώ*, *κλειώ* < αρχ. *κλείω* (ουράνωση του /l/). Πβ. και *ενέργεια* > *ενέρτζα*.

Ασυνίζητες παραμένουν οι δευτερογενείς φωνηεντικές ακολουθίες (από αποβολή ιδίως του /γ/), π.χ. *μιγάδι* > *μι'άδι* 'σιτάρι και κριθάρι σπαρμένα ανάμεικτα', *αναγορεύω* > *ανεγορεύω* Σύρος (ΙΑΝΕ, λ. *άναγορεύω*) > 'νε'ορεύω, 'νη'ορεύω¹⁵ 'έχω τον νού μου, προσέχω', μεσν. *όλιγεύω*, 'λιγεύω > *όλίγεμα* 1825 Δεέκ > (τα) 'λ-λι'έματα 'η φθίνουσα σελήνη', *πλιγούρι* >

¹² Βλ. Μαργαρίτη-Ρόγκα & Τσολάκη (2013: 296-298) και για την διαχρονία Μηνάς (2003: 50-52).

¹³ Πβ. Λιονάρδος σε ιπποτικό έγγραφο της Ρόδου (Μηνάς 2012: 572).

¹⁴ Πβ. Φώτ. Λεξ. Α 2774 «Αργέλοφοι: ποδεώνες μιλωτής και των άσων. δοκεί δε Ίωνων είναι και {ή φωνή} ούκ Άττικής συγγραφής ό ποδεών».

¹⁵ Ο τύπ. από μεσν. *άνηγορεύω* < αόρ. *άνηγόρευσα*. Βλ. Andriotis (1974b: 32).

πλι'ούρι, παρά ολιγάκι > παρά 'λ-λι'άττι 'παραλίγο', μεταγν. πολυγόνατον > πολυ'όνατος (ο) 'είδος φυτού'. Ασυνίζητοι τύποι ουσιαστικών, γνωστοί από Καρπάθο και Ρόδο (Παντελίδης 1929: 10), ανιχνεύονται σε λεριακές πηγές 18ου αι., π.χ. «ή άπαλωνία», «εις την Συκίαν», «δύο έλαιάις», «των παιδιών τως» (Πάχος 1993: 148), από λόγια όμως επίδραση.

2.1.6.6 Ακολουθίες Σύμφωνο + /i/ + Φωνήεν

Ιδιάζουσα εξέλιξη εμφανίζουν οι ακολουθίες Σύμφωνο (ή Σύμπλεγμα συμφώνων) + /i/ + Φωνήεν. Το /i/ της ακολουθίας, αφού ημιφωνοποιηθεί τρεπόμενο σε [i],¹⁶ εξελίσσεται ποικιλοτρόπως ανάλογα με το σύμφωνο που προηγείται, και κατά περίπτωση το επηρεάζει.¹⁷ Ειδικότερα, το ημιφωνοποιημένο /i/: (α) Συμφωνοποιείται, τρεπόμενο σε [j], [ɟ], [c], [ç], [ʃ], [ɲ], ακολουθώντας την εξέλιξη [i] > [j] > [ɟ] > [c] ή [i] > [ç] > [ʃ] ή [i] > [ɲ]. (β) Αποβάλλεται/εκπίπτει και απουρατώνει το προηγούμενο σύμφωνο, όταν αυτό επιδέχεται ουράνωσης. (γ) Απορροφάται από το προηγούμενο σύμφωνο και το προσθιώνει (ουρανικοποιεί): το /k/ σε [tʃ], το /g/ σε [dʒ], το /s/ σε [ʃ], το /l/ σε [ʎ]. Σημειώνεται ότι το ιδίωμα διασώζει παράλληλους σχηματισμούς, αντίστοιχους προς τα επιμέρους εξελικτικά στάδια του ημιφώνου στο εκάστοτε φωνητικό περιβάλλον. Αναλυτικά, σημειώνονται οι ακόλουθες εξελίξεις:

2.1.6.6.1 Συριστικό/προστριβές /s, z, ks, ps, ts/ + /i/ + Φωνήεν

Στις ακολουθίες Συριστικό ή Σύμπλεγμα με συριστικό ή Προστριβές /s, z, ks, ps, ts/ + /i/ + Φωνήεν, το /i/, αφού τραπέι σε ημίφωνο [i], εκκρούεται, αφήνοντας αμετάβλητο το προηγούμενο συριστικό ή σύμπλεγμα με συριστικό ή προστριβές, ή απορροφάται από αυτό και το ουρανικοποιεί, τρέποντας συνήθως το συριστικό σε ουρανοφατνιακό,¹⁸ πβ. 2.2.4. Ειδικότερα:

¹⁶ Βλ. περιπτώσεις ατελούς συνίζησης σε βόρεια ιδιώματα (Κανονισμός ΙΑΝΕ 2012: 180 στ').

¹⁷ Για τον χαρακτήρα του ημιφώνου και τις διαδικασίες εξέλιξης της ακολουθίας Σύμφωνο + /i/ + Φωνήεν βλ. Χριστοδούλου (2015: κεφ. 6), Μηνάς (2012: 36-38). Για την διαχρονία των ακολουθιών στις νεοελληνικές διαλέκτους βλ. Χατζιδάκις (1905-1907: Α' 332-355, Β' 142-152), Τσολάκη (2009: 98 κ.εξ.).

¹⁸ Για την εξέλιξη πβ. την ουρανική πραγμάτωση των /ɣ, g, k, l, x/ σε περιπτώσεις αποβολής ακόλουθου πρόσθιου /i/ σε βόρ. ιδιώματα (π.χ. γ'ναίκα, ανάγ', πιδάκ', μπόλ'). Πβ. Τσολάκη (2009: 95), όπου η εμφάνιση [ʃ], [ɟ], [tʃ], [dʒ] συνδέεται με απώλεια της συλλαβικής αξίας του /i/ στις ακολουθίες πριν από φωνήεν.

Μετά από /s/ το ημιφωνοποιημένο /i/ είτε αποβάλλεται, π.χ. απλωσιά > απλωσά ‘τμήμα υφανθέντος νήματος’, γρόσια > γρόσα, δροσιό πολλαχού > δροσό, πεντακοσίων > πενδακοσών, φορεσιά > φορεσά (πβ. «φορεσαῖς» σε έγγραφο Λέρου 1754, Πάχος 1993: 148), είτε αποροφάται από αυτό και το τρέπει σε ουρανοφατνιακό [ʃ], π.χ. ‘μ-ματιδά ‘λαβή αλωνιστικού εργαλείου’ < αμματισιά (αρχ. ἀμματίζω). Η εξέλιξη /s/ > [ʃ] πριν από συνιζανόμενο /i/ ήδη μεσαιωνική (Holton et al. 2019: 201).

Μετά από /z/ το ημιφωνοποιημένο /i/ αποβάλλεται, π.χ. ακονυζιά > ακονυζά ‘είδος θάμνου’, γαλάζια > γαλάζα, πβ. και βυζιά > βυζ-ζιά > βοντζά, γκαζιέρα > γκαζ-ζιέρα > γατζέρα, τύποι που προέκυψαν από χαρακτηριστική του ιδιώματος προστριβοποίηση του /z/ > [(n)dz], (βλ. 2.2.2.2.4.1).

Μετά από /ks/ το ημιφωνοποιημένο /i/ αποβάλλεται ή αποροφάται προσθιώνοντας το συριστικό σε [kʃ], π.χ. δεξιά > δεξά και δεξά. Μετά από /ps/ το ημιφωνοποιημένο /i/ αποβάλλεται, π.χ. αδουλεψιά > αδουλεψά ‘ανεργία, έλλειψη εργασίας’.

Μετά από /ts/ το ημιφωνοποιημένο /i/ αποβάλλεται, π.χ. βιτσιά > βετσά, έτσι + -δα > έτσι-’α > ετσά, ’τσά.

Το φαινόμενο, γνωστό και ως απουράνωση, επιχωριάζει στα Δωδεκάνησα και σε Ικαρία, Αλικαρνασσό, Βουρλά Ιωνίας, Κύπρο, Καλαβρία, Πελοπόννησο, Α. Κρήτη, Κυκλάδες (Αμοργός, Θήρα, Άνδρος), Κύμη κ.α. (Κοντοσόπουλος 2003: 286, 2001: XXIII, 58, 65, 84, 119-120, Μπασέα-Μπεζαντάκου 2000: 210).

2.1.6.6.2 Ηχηρό διαρκές ή κλειστό /v, γ, δ, b/ + /i/ + Φωνήεν

Στην ακολουθία Ηχηρό /v, γ, δ^{πρωτογενές}, b/ + /i/ + Φωνήεν το /i/ ημιφωνοποιείται και ακολούθως συμφωνοποιείται, εξελισσόμενο ως εξής: (α) [i] > [j] > [ɟ] > [(n)ɟʒ] με προσθίωση (τσιτακισμός) ή (β) [i] > [j] > [ɟ] > [c] > [tʃ] με προσθίωση. Διασώζονται στο ιδίωμα και παράλληλοι τύποι που πιστοποιούν τα εξελικτικά στάδια του ημιφώνου στα συγκεκριμένα περιβάλλοντα. Ειδικότερα: Μετά από /v/ το ημιφωνοποιημένο /i/ εξελίσσεται σε [ɟʒ], π.χ. βιολάκι > βτζολ-λάτδιν. Μετά το /γ/ (σε σύμπλεγμα /γγ/) το ημιφωνοποιημένο /i/ εξελίσσεται σε [ɟʒ], π.χ. ενέργεια > ενέρτζα. Μετά από πρωτογενές /δ/ το ημιφωνοποιημένο /i/ εξελίσσεται σε [j], [ɟ] ή [(n)ɟʒ], π.χ. αρχ. χαλκίδιον > *χαλκιδεῖον (Andriotis 1974) > χαρτῶιδεῖο [-ðjó] ‘χαλκουργείο, σιδηρουργείο’, βουδιές > βουδγκιές ‘κοπριές βοδιού’, δύο > δγκυο και δτζο, διακόσιες > δντζακόσες, διαλαλισμός > δτζαλαλισμός.

(Για την εξέλιξη του ημιφωνοποιημένου /i/ μετά από δευτερογενές /ð/ < /t/ ή /θ/ βλ. 2.1.6.6.7). Μετά από /b/ το ημιφωνοποιημένο /i/ εξελίσσεται σε [j] ή [ɟʒ], π.χ. κάμπια > κάμβια [kámbja], έμπυος > έμβγκυος Κως > έμβτζος [émbɟzɔs] ‘πύον’.

2.1.6.6.3 Υγρό /l/ + /i/ + Φωνήεν

Στην ακολουθία Πλευρικό /l/ + /i/ + Φωνήεν το ημιφωνοποιημένο /i/ > [j]:

Συμφωνοποιείται, τρεπόμενο σε [j], [ɟ] ή [ɟʒ], π.χ. πουλιά > πουλ-λγιά [pu:lɟá] αλλά και πουλ-λγκιά [pu:lɟá] και πουλτζά [pu:lɟá] (πβ. όμως κατωτέρω και πουλ-λιά [pu:lá]), ήλιος > ήλ-λγκιος ‘δηλητηριώδες σκουλήκι’, τραχηλιά > τρασήλ-λγκιά, χίλια > σίλ-λγκια, χιλιάδες > σιλ-λγκιάδες, σπήλαιο > σπήλτζο από ήδη μεσν. σπήλιο. Η εξέλιξη, από τις πλέον χαρακτηριστικές του ιδιώματος, απαντά και σε Ρόδο (ελιά > ελγκιά Β. Ρόδος και ελγά/ελτζά [elzá/eldzá] Ν. Ρόδος, πόλη Ρόδου Tsopanakis 1940: 71-72) και Καλαβρία (ήλιος > ήλτζο/ήλτζιο Καραναστάσης 1984-92: λ. ήλιος και λ).

Αποβάλλεται σε μερικές λέξεις πριν συμφωνοποιηθεί (Μηνάς 2012: 33), π.χ. αρχ./μεταγν. έλαιοτριβιον LSJ > λιοτρίβι > λουτρούδι, ηλιάστρια (αρχ. ήλιάζω, πβ. μεταγν. ήλιαστήριον) > ‘λάστρια ‘μέρος όπου λιάζουν τα σταφύλια’, μεταγν. ήλιοτρόπιον > ‘λουτρόπι. Όμοια σε Κάρπαθο, Σύμη (παλόπραμα < παλιόπραμα, παλάθρωπος < παλιάνθρωπος Μηνάς 2012: 33), Χάλκη (μάββουλάκι < μαιολιάκι Ρόδος < μια γουλιά + λιγάκι Τσοπανάκης 1949: 40). Η εξέλιξη με απουράνωση [l] + [j] + Φ → [ʎ] + Φ → [ʎ] + Φ αντιοικονομική.

Απορροφάται από το /l/ και το ουρανικοποιεί σε [ʎ], όπως στην Κοινή ΝΕ, π.χ. βασιλ-λιάς [vasil:ás], κολ-λιούς, ηλιοκάψιμο > ‘λ-λιοκάψιμο ‘ηλίαση’, πορτοκάλ-λια, πουλ-λιά [pu:lá] (πβ. όμως και πουλ-λγιά, πουλ-λγκιά, πουλτζά).

Σποραδικά το ουρανικό [ʎ] εξελίσσεται σε [j]. Έτσι, παράλληλα προς το χολ-λιώ [xol:ó] ‘στενοχωριέμαι, λυπάμαι’ (μεσν. χολιῶ < μεσν. χολέω Lampe, πβ. αρχ. χολάω, χολόω) απαντά και χογιώ [xojó], πιθανώς από ενδιάμεσα *χολ-λγιώ [xolɟjó] > *χολγιώ [xoljó] > χογιώ με απλοποίηση του δυσπρόφερτου συμπλέγματος (Μηνάς 2012: 458) ή με αφομοίωση παράλληλα προς το ήλ-λγκιος (ήλιος) απαντά και ήγιος· παράλληλα προς το πλιο (πλέον) απαντά και πγιο, πγιον [pɟo(n)]. Η τροπή, ίδιον της Ικαρίας, επιχωριάζει σε Κύπρο, Κρήτη, Σίφνο, Κίμωλο, Χίο

(Μυρμήγκι), Κω (Κατσουλέας 1986, Χριστοδούλου 2015, Κο-
ντοσόπουλος 1969, Μηνάς 2012).

Στην δευτερογενή ακολουθία /i/ + Φωνήεν, από αποβολή συ-
νήθως μεσοφωνηεντικού /γ/, το /i/ δεν συνιζάνεται ούτε ουρανι-
κοποιεί το προηγούμενο πλευρικό /l/, π.χ. *παρά* 'λ-λι'άτδι [paɾá
l:iáɾfi] 'παραλίγο' < παρά ολιγάκι (πβ. μεσν. *ὀλιγάκι*, 'λλιάκιν
Κριαράς), 'λ-λι'έματα [l:iémata] < ολ-λιγέματα < *ὀλίγεμα* 1825
Δεέκ (πβ. μεσν. *ὀλιγέω*, 'λιγέω Κριαράς).

2.1.6.6.4 Υγρό /r/ + /i/ + Φωνήεν

Στην ακολουθία Υγρό /r/ + /i/ + Φωνήεν το ημιφωνοποιημένο
/i/ ή συμφωνοποιείται, εξελισσόμενο πολλαπλώς ([i] > [ç], [j] >
[j] > [t] > [dʒ], [i] > [j] > [z]), ή αποβάλλεται:

(α) Εξέλιξη σε [ç], π.χ. *χαμπάρια* > *χαμπάρια* (παλαιό-
τερα).- Σε [j] (όπως στην Κοινή ΝΕ), π.χ. *δονδαιριά* [-ɾjá] 'το
δόντι τραπεζίτης', *ριζαριά* [-ɾjá] 'αίγα ή προβατίνα που απέ-
βαλε', *φουρναρειό* [-ɾjó].- Σε [t], π.χ. *κουκχουναργιά*.- Σε
[dʒ], π.χ. *συχ-χώριο* [-ɾjɔ] > *συχ-χώργιο* > *συχ-χώρτζο* 'μνήμη
κεκοιμημένου'.- Σε [j] > [ç] > [z] με προσθίωση που οδηγεί σε
συριστικοποίηση (σποραδικά), π.χ. *θυμαριού* > *ατθυμαριού* και
ατθυμαρζού, *ακρωτήρια* > *ακρωτήρια* > *τοπων. Κρωτήριζα*
(Dieterich 1908: 276). Πβ. *παλληκάρζα*, *χέρζα*, *χωρζού* Κάρπα-
θος (Μηνάς 1970: 61), *σέρζα* = *χέρια* Κάλυμνος (Παντελίδης
1929: 37), *Δωδεκάνησα* (Manolessou & Pantelidis 2013: 280).

(β) Αποβολή του ημιφωνοποιημένου /i/ (ή /e/), όταν του /r/
προηγείται /t/ ή άλλο σύμφωνο, π.χ. *τραντάφυλ-λ^dα*, *τδύρος*
'κύριος' (πβ. αρχ. θεσσαλικό *κῦρρος* LSJ, λ. *κύριος* μεσν. *κύ-
ρος* LBG). Πβ. και τα δωδεκανησιακά *τραντάφυλλον* Κάρπα-
θος (Μηνάς 2012: 34), *τρόλι* 'τριβόλι' Ρόδος (Tsopanakis 1940:
49), *τοπων. Αγροθάλασσα Χάλκη* (Τσοπανάκης 1949: 40), *κα-
θώς* και τα μεταγν. *Δεμάτρος*, *τρακάδι*, *ἀλεκτρόνας*, *πέροδος*
(Χατζιδάκης 1905-1907: Β' 147).

2.1.6.6.5 Έρρινο /m, n/ + /i/ + Φωνήεν

Στην ακολουθία Έρρινο /m, n/ + /i/ + Φωνήεν το ημιφωνοποι-
ημένο /i/ εξελίσσεται σε ουρανικό έρρινο σύμφωνο [ɾ], π.χ. *ε-
ρημιά*, *θυμνιατό*, *θυμνιάντζω*, *τδιλίμια* (κιλίμια), *νεφραμνιά*,
φωμνιά, ενώ στην ακολουθία Έρρινο /n/ + /i/ + Φωνήεν απορ-
ροφάται από το προηγούμενο /n/ και το ουρανικοποιεί σε [ɾ].

όπως στην Κοινή ΝΕ, π.χ. *καπετάν-νιος* [kapetár:os], *λεμον-νιά* [lemor:á], *τριμήν-νια* [trimí:r:a].

Το ημιφωνοποιημένο /i/ αποβάλλεται ενίοτε μετά το /n/, π.χ. *ασημένιος* [asiménios] > *ασημένιος* [asiménios] > *ασημένος* [asiménos] (ήδη μεσν.· ο Μηνάς 2003: 50, 150 εναλλακτικά προτείνει: *ασημένιος* > *ασημέ-νιος* > *ασημένος*), *σιδερένιος* > *σιδερένιος*. Πβ. *φαρφουρένιος* Αστυπάλαια (Καραναστάσης 1958: 137). Η λεγόμενη *απουράνωση* του /n/ θυμίζει τα μεταγενέστερα *λαγάνα* = *λαγάνια*, *ένύπνον* = *ένύπνιον*, *μεσουρανών* = *μεσουραγιών*, *Ξένος* = *Ξένιος* (Χατζιδάκις 1905-1907: Β' 147).

2.1.6.6 Άηχο χειλικό /p, f/ + /i/ + Φωνήεν

Στην ακολουθία Άηχο χειλικό /p, f/ + /i/ + Φωνήεν το ημιφωνοποιημένο /i/ εξελίσσεται σε (παχύ) ουρανοφατνιακό [ʃ] (εξέλιξη [j] > [ç] > [ʃ] με προσθίωση) ή σε (παχύ) ουρανοφατνιακό [tʃ] (εξέλιξη [j] > [j] > [t] > [c] > [tʃ] με προσθίωση).

Μετά από /p/ το ημιφωνοποιημένο /i/ εξελίσσεται: (α) σε [ʃ], π.χ. *όποιος* > *όπτος*, *πιάνει* > *πδάν-νει*, ή (β) σε [tʃ], π.χ. *όποιος* > *όπγκιος* > *όπκοιος* Λέρος (Dawkins 1950: 94) > *όπττος*, *πιατοθήκη* > *πκιατοθήκη* > *πτδατοθήτση*, *σουπιά* > *σουπκιά* > *σουπτδά*, *χαρουπιά* > *χαρουπκιά* > *χαρουπτδά*, *χασαπειό* > *χασαπκείο* > *χασαπττό* 'κρεοπωλείο'.

Μετά από /f/, πέραν της κοινής νεοελληνικής εξέλιξης του τύπου *ξεστρόφι* πληθ. *ξεστρόφια* [-fça] 'στροφές', το ημιφωνοποιημένο /i/ εξελίσσεται: (α) σε [ʃ], π.χ. *όφης* > *έφις* Ρόδος > *έφδος* 'μεγάλο φίδι', *φτυαράκι* > *φυαράκι* [fça-] > *φδαράττι* 'πλατύ μαχαίρι για τις κερήθρες', ή (β) σε [tʃ], π.χ. *συντροφιά* > *συντροφκιά* > *συνδροφτδά*, *φτυάρι* > *φυάρι* Πάτιμος > *φκυάρι* *πολλαχού* > *φτδάρι*, *χωράφια* > *χωράφκια* > *χωράφττα*.

2.1.6.6.7 Οδοντικό /θ, t, d/ + /i/ + Φωνήεν

Στην ακολουθία άηχο ή ηχηρό οδοντικό /θ, t, d/ + /i/ + Φωνήεν το σύμφωνο μεταβάλλεται σε /ð/ ή /θ/, και στις δευτερογενείς ακολουθίες που προκύπτουν, το /i/ ημιφωνοποιείται και εξελίσσεται όπως στην Κοινή ΝΕ, με εξαίρεση την (σποραδική) εξέλιξη του σε [z]. Ειδικότερα:

(α) Στην ακολουθία /θ/ + /i/ + Φωνήεν το άηχο τριβόμενο /θ/ ηχηροποιείται σε /ð/, και το ημιφωνοποιημένο /i/ εξελίσσεται σε [j], π.χ. *αλήθεια* > *αλήθεια* [-ðja], *κολοτύθ-θι* πληθ. *κολοτύθ-θια*, *ροβίθ-θι* πληθ. *ροβίθια*, *βαθειά* > *βαθειά*, *θειαφίζω* >

δειαφίντζω, αρχ. μεθύω > μεδυώ = μεθώ (και ξεμεδυώ = ξε-μεθώ). Για την εξέλιξη /θ/ > /ð/ βλ. εναλλαγή /f, x, θ/ και /v, γ, ð/ (κεφ. 2.2.9.2), γνωστή από άλλα περιφερειακά ιδιώματα.

(β) Στην ακολουθία /t/ + /i/ + Φωνήεν το άηχο κλειστό /t/ αποκλειστοποιείται σποραδικά τρεπόμενο στο αντίστοιχο άηχο τριβόμενο /θ/ (Κουρμούλης 1938, Κριαράς 1938) και το /i/ > [i] εξελίσσεται σε [ç], π.χ. νοτιάδες > νοθιάδες [noθιάðes], αρρώστια > αρρώτια > αρρώθια [aróθça]. Όμοια σε Δ. Κω, Πάτμο, Κρήτη, Κυκλάδες, Ικαρία, Χίο (Dieterich 1908: 60, Μηνάς 2004: 130, Κοντοσόπουλος 1997: 65 και 1995: 96).

(γ) Στην ακολουθία /t/ + /i/ + Φωνήεν το άηχο κλειστό /t/ (απλό ή σε σύμπλεγμα με άλλο σύμφωνο /st/, /ft/, /xt/) εξελίσσεται κατά κανόνα σε ηχηρό τριβόμενο /ð/ (με αποκλειστοποίηση /t/ > /θ/, βλ. σημείο β, και ηχηροποίηση /θ/ > /ð/, βλ. σημείο α), ενώ το ημιφωνοποιημένο /i/ μετά το δευτερογενές /ð/ εξελίσσεται κατά κανόνα σε [j], όπως στην Κοινή ΝΕ, π.χ. Βενετιά > Βενεδιά, δραμίθι-δραμίδα 'καρπός τερεβίνθου, ενός είδους φιστικιάς', μεσν. όμμάτια > 'μ-μάδια, νοτιά > νοδιά, ξενιτειά > ξενιδειά, πυτιά > πυδιά, σπίτια > σπιδία, τέτοιος > τέδοιος, τσέδοιος, φωτιά > φωδιά. Για την εξέλιξη του /t/ σε σύμπλεγμα: αρρώστια > αρρώτ-τια > αρρώθια > αρρώδια, οπιστιά (πβ. τα οπίσθια) > 'πιδιά 'ξύλο που συγκρατεί το σαμάρι στα οπίσθια υποζυγίου', παραστιά > παρατιά > παραδιά 'εστία', αφτιά > αβδιά, δίχτυα > δίγδυα. Πβ. στραδιώτης Κάρπαθος, σπιδία Μεγίστη, Αστυπάλαια, φωδιά Κύπρος (Dieterich 1908: 60, 77). Σποραδικά το ημιφωνοποιημένο /i/ της ακολουθίας /t/ + /i/ + Φωνήεν εξελίσσεται μετά το δευτερογενές /ð/ σε [z] (με προσθίωση του [j]), π.χ. σπιτιού > σπιδιού Κάρπαθος > σπιδζού, φωτιά > φωδιά, φωδζά, όπως στην Κάλυμνο (Παντελίδης 1929: 37). Πβ. ομοειδή εξέλιξη /i/ > [i] > [j] > [z] στην ακολουθία /r/ + /i/ + Φωνήεν (ατθυμαριού, ατθυμαρζού) στο κεφ. 2.1.6.6.4.

(δ) Στην ακολουθία /d/ + /i/ + Φωνήεν το ηχηρό κλειστό /d/ αποκλειστοποιείται σε τριβόμενο /ð/ (βλ. 2.2.9.4), ενώ το /i/ > [i] εξελίσσεται σε [j], όπως στην Κοινή ΝΕ, π.χ. αφ-φενδιά, δό-δια (δόντια). Όμοια στην Κρήτη (αρχοδιά Dieterich 1908: 60).

2.1.6.6.8 Υπερωικό /k, g, x/ + /i/ + Φωνήεν

Στην ακολουθία Υπερωικό /k, g, x/ + /i/ + Φωνήεν παρατηρείται προσθίωση (ουράνωση) των υπερωικών μεγαλύτερη από αυτήν που γνωρίζουν τα υπερωικά στην Κοινή ΝΕ στο ίδιο

περιβάλλον,¹⁹ και τροπή αυτών σε ουρανοφατνιακά [tʃ, (n)dʒ, ʃ], αντίστοιχα, με παράλληλη απορρόφηση από αυτά του ημιφωνοποιημένου /i/.²⁰ Ειδικότερα, πριν από /i/ + Φωνήεν:

Το /k/ (πρωτογενές ή δευτερογενές, απλό ή σε σύμπλεγμα /sk/ κλπ.) εκφέρεται ως [tʃ], π.χ. αυλακιάζω > 'βλατδάντζω, από-εκεί-δα > 'ποκειδά > 'ποκειά > 'ποτδά, δρομικιά-εμβατικιά > δρομιτδά-μβατιτδά 'πέτρα κτισμένη οριζόντια ή κάθετα σε τοίχο', κατοικιά > κατοιτδά 'μονόχωρο εξοχικό σπίτι', φακιόλι > φατδόλ-λι^d, χτικιό > χτιτδó 'φυματίωση', (τα) αγναφίσια > αγναφίστδα 'είδος ψαριών' (πβ. ο αγνάφισκας Λέρος), σκιάζομαι > στδάντζομαι 'βρίσκω καταφύγιο από την βροχή σε κοίλωμα δέντρου ή βράχου', φασκιά > φαστδά. Ως [tʃ] εκφέρεται και το δευτερογενές /k/ από συμφωνοποίηση του [i] μετά από χειλικά /p, f/ (βλ. και 2.1.6.6), π.χ. μεσν. σουπιά (αρχ. σηπιά) > σουπιά [supiá] > σουπιά [supjá] > σουπγκιά [supɣjá] > σουπκιά [supcá] > σουπτδά, συντροφιά > συντροφιά [-fjá] > συντροφγκιά > συντροφικιά > συνδροφτδά.

Το /g/ (πρωτογενές ή δευτερογενές, σε σύμπλεγμα με προηγούμενο /ð, l, r/) εκφέρεται ως [(n)dʒ], π.χ. αρχ. άγγειον > μεσν. αγγειό > αντζό, ενέργεια > ενέργκεια > ενέρτζα, διακόσιες > δγκιακόσιες > δντζακόσες, διαλαλισμός > δτζαλαλισμός, πουλιά > πουλ-λγκιά > πουλτζά, αρχ. σπήλαιον > μεσν. σπήλιο > σπήλ-λιο > σπήλγκιο > σπήλτζο, συχ-χώριο > συχ-χώρτζο.

Το /x/ εκφέρεται ως [ʃ], π.χ. μεσν. μουστουχιά (πβ. Andriotis 1974: λ. *στομούχιον) > μουστουδά 'πλεκτό φίμωτρο', χιονάτο > δονάτο 'ολόασπρο'. Πβ. όμοια εκφορά του δευτερογενούς /x/ από συμφωνοποίηση [i] μετά από χειλικά, π.χ. πιάσει [pɣási] > πδάει [pɣái], φτυαράκι > φυαράκι [fɣaráci] > φδαρατάθι [fɣarátɰi].

2.2 Σύμφωνα

2.2.1 Τελικό <-v>

2.2.1.1 Διατήρηση και επέκταση του αρχαίου τελικού <-v>

Το αρχαίο τελικό <-v> διατηρείται σε ονόματα και ρήματα και σε θέσεις από τις οποίες αυτό έχει πλέον εκπέσει στην Κοινή ΝΕ, όπως συμβαίνει γενικά στα Δωδεκάνησα (Μηνάς

¹⁹ Γενικά για τις βαθμίδες προσθίωσης των υπερωικών στις διαλέκτους της ΝΕ βλ. Manolessou & Pantelidis (2013).

²⁰ Ως ενδιάμεση βαθμίδα της ουρανοφατνιακής εκφοράς των υπερωικών έχει προταθεί (Newton 1972: 127) η απλή ουρανική [c, ʃ, ç], όπως στην Κοινή ΝΕ.

2020): (α) Σε ονόματα: Στην αιτιατική ενικού αρσενικών, π.χ. τον *βατέραν*, *αξάδερφον*, *βοσκόν*, *μαύρον*, *νον*. Στην αιτιατική ενικού θηλυκών, π.χ. *αυλήν*, *αφ-φενδιάν*, *καρότσαν*, *κούν-νιαν*, *συλ-λ^dσὴν* ‘επίμονη σκέψη’. Στην ονομαστική και αιτιατική ενικού ουδέτερων, π.χ. *αδειάφιν* ‘θειάφι’, *αμβέλιν*, *κάκχον* ‘κακό’ (*Κάκχον δὸ δαμε!* δηλώνει έκπληξη), *καλόν* (*Καλό σσας κατευόδι!*), *καμαροφρούδιν*, *καταπιν-νάριν*, *κάστρον*, *παιδίν φύλ-λ^dον*, *φυτόν*. (β) Σε ρήματα, π.χ. *εδώκαμεν*, *η-κόνδεφεν* ‘λίγο έλειψε’, *ήκουσεν*, *ήφραεν*, *δεν βροφτάν-νουςιν*.

Αναπτύσσεται στον ρέοντα λόγο και σε θέσεις μη αναμενόμενες ετυμολογικά: (γ) Σε ονόματα, π.χ. τον *βατέραν*, το *αίμαν*, το *πρωίν*, το *στόμαν*, το *τσεμβέριν*. (δ) Σε ρήματα, π.χ. *είναιν*, *εντζώστην*, *ήστραφτεν*, *ήτον*, *ηφ-φίλαν*, και σε τύπους με επέκταση <-ε>, π.χ. *βλέπουνεν*, *ήδωσένεν*, *ήρεσένεν*, *φτάν-νουνεν*. (ε) Σε άλλες λέξεις, π.χ. ουδέτερο άρθρο *έναν* (*ένα θ-θάμ-μα*, *ένα μ-μωρουδάτῳ*), αντωνυμίες *εμέν*, *εσέν*, *εσέναν* (*εμέ δ-δεν βρέπει να μιλώ, τον βρώτο μ-μου αξάδερφον εσέν δον βαραδίν-νω, εσέναν δρώ η ξενιδειά*), επιρρηματα *μαντζίν* < μαζί (*έλα δώ μαντζί μ-μου*), *μόρια έδεν* (μεσν. *έδε = ιδού*).

Το φαινόμενο, βασικό γνώρισμα των ανατολικών ιδιωμάτων της ΝΕ (Δωδεκανήσα, Χίος, Ικαρία, Κύπρος, Πόντος, Καππαδοκία), εντάσσεται στο πλαίσιο της γενικής τάσης για διατήρηση και επέκταση των κλειστών συλλαβών, γνωστής από την Κύπρο και άλλες διπλωτικές διαλέκτους (Seiler 1958: 231· για αντίλογο βλ. Χριστοδούλου 2015: 38). Απαντά σε αρχαίες και μεταγενέστερες πηγές (*σάμαν*, *τόν ανδριάνταν* Κύπρος Συμεωνίδης 2006: 238· IG XII,7.489 *τόν άνδραν* Αμοργός· IG XII,1.995 *γυ-ναϊκαν* Κάρπαθος· SEG 32:1216 *τήν μητέραν*, TAM V,1.764), καθώς και σε μεσαιωνικές (Holton et al. 2019: 166-170). Στην Λέρο και τον 18ο αι. σε έγγραφα («μὲ τὸ καλόν», «μπακιρικὸν τέζερρον ἔνα», «εἷς τὸ Καμινάκιν τὸ ἀμπέλιν», «εἶχαμεν», «ἔδωσαμεν» Πάχος 1993: 148-9).

2.2.1.2 Διατήρηση ή αφομοίωση τελικού <-ν> σε συνεκφορά

(α) Στην ακολουθία τελικό <-ν> + άηχο κλειστό σύμφωνο (/k, p, t/) το <-ν> διατηρείται και τα άηχα κλειστά ηχηροποιούνται, τρεπόμενα σε /b, d, g/:

/n-k/ → [ŋ-g] πριν από οπίσθιο φωνήεν, π.χ. *την γαρότσαν δως*, *είναιν γαλός*, και /n-k/ → [n-dʒ] πριν από πρόσθιο φωνήεν, π.χ. *έναν τζαιρό*, *στην τζεφάλη σ-σου*.

/n-p/ → [m-b], π.χ. τον *βατέρα* μ-μας, *ήβτζεν* *βαλ-ληκάρι*.

/n-t/ → [n-d], π.χ. *μιαν* *δριχιά*, *εντζώστην* *δο* *σπαθί*, 'εν ε-
βγάλαμεν *δίποτα*.

(β) Στην ακολουθία τελικό <-ν> + απλό σύμφωνο (εκτός των άηχων κλειστών /k, p, t/) στα όρια λέξεων, το <-ν> αφομοιώνεται με το αρχικό σύμφωνο της επόμενης λέξης, και προκύπτουν δευτερογενή διπλά σύμφωνα:

/n-v/ → /v-v/, π.χ. στη *B-Βενεδιάν*, στο β-βοσκό μ-μας, *δε* β-βλέπω.

[n-j] → [j-j], π.χ. στο γ-γιατρό, *ένα* γ-γύφτο, 'φήν-νομε γ-γεία.

/n-ð/ → [ð-ð], π.χ. το δ-δέν-νουν, στη δ-δεύτερη *δου* *μβουκχουν-νιά*.

/n-θ/ → /θ-θ/, π.χ. *εμέ* θ-θα *θανατώσεις*, *ένα* θ-θάμ-μα, *όπου* *τῆ* *αν* *είναι* θ-θά 'ρτει. Πβ. και αφομοίωση /n/ προς το επόμενο σύμφωνο μέσα στην λέξη, π.χ. *άνθι* (ήδη μεσν.) > *άθ-θι* 'άνθος', *άνθρωπος* > *άθ-θρωπος* (βλ. 2.2.10.5).

/n-l/ → /l-l/, π.χ. *αρίφνητο* λ-λοάρι, *μια* λ-λύπη, *μια* λ-λευτεριά δ-δεν *είδα*.

/n-m/ → /m-m/, π.χ. το *αίμα* μ-μου, *με* την *επιμονή* μ-μας, τον *βατέρα* μ-μας.

/n-r/ → /r-r/, π.χ. στη *P-Ρόδο*, τη ρ-ρωτά, *με* τη ρ-ρίζ-ζα.

/n-s/ → /s-s/, π.χ. στην *αυλή* σ-σου, *ένα* σ-σώμα, *καλό* σ-σας *κατευόδιο*.

/n-f/ → /f-f/, π.χ. *σα* φ-φεύγεις, *δε* φ-φοβάται, τη φ-φράση

/n-x/ → /x-x/, π.χ. *με* το χ-χάρο, σ' *άλ-λ^hη* χ-χώρα, *φέρτε* τη χ-χάρταν *δη* χ-χρουσή.

(γ) Στην ακολουθία /n/ + /z/ το <-ν> αφομοιώνεται προς το /z/, και το διπλό [z:] ανομοιώνεται σε [ndz], π.χ. στη *ντζωή* σ-σου, τ' *αλεύριν* νά 'ναι *ντζάχαρη*.

2.2.1.3 Σίγηση του τελικού <-ν>

Το τελικό <-ν> συχνά αποβάλλεται στην διήγηση όταν ακολουθεί παύση, π.χ. *δε* φ-φτάνα, *δεν* εσώνα, *ώστε* να παν *τζαι* νά 'ρτου, φαινόμενο γνωστό από Ρόδο, Χάλκη, Λειψούς, Κύπρο (Tsoranakis 1940: 126 και 1949: 48, Κωνσταντινίδου 2015: 606, Χριστοδούλου 2015: 38) κ.α., από παπύρους και μεσαιωνικές πηγές (Holton et al. 2019: 174-185). Το <-ν> εξαφανίζεται και όταν έπεται αρχικό διπλό [k^h·, p^h·, t^h·], που απλοποιείται, π.χ. την *πούγγαν* σου > τη π-πούγγα σ-σου > τη *πούγγα* σ-σου, *μην*

πέσει > μην π-πέσει > μη πέσει. Όμοια σε Κω (την Τ-ταλ-λήν > τη Τ-τάλ-λή(ν) 'Θάλεια' Καραναστάσης 1964-65: 67), Ρόδο (την Π-ποιάν > τη Π-ποιά 'Δέσποινα' Tsorpanakis 1940: 128).

2.2.2 Δίπλωση συμφώνων και ανομοίωση διπλών

Το φαινόμενο απαντά και στα Δωδεκάνησα, Κύπρο, Χίο, Ικαρία, Αλικαρνασσό, Λιβύσι, Κύμη, μερικά κυκλαδονήσια, Κάτω Ιταλία, εν μέρει Καππαδοκία, Πόντο, Τσακωνιά (Μανωλέσσου & Μπασέα-Μπεζαντάκου 2012, Χριστοδούλου 2013).

2.2.2.1 Διατήρηση και επέκταση των διπλών συμφώνων

Με βάση την προέλευσή τους τα διπλά σύμφωνα διακρίνονται σε κατηγορίες (Χριστοδούλου 2013: 115-116) ως εξής:

(α) Διπλά κληρονομημένα από την Αρχαία Ελληνική, π.χ. ρίζ-ζα,²¹ άλ-λ^dος, κάλ-λ^dη, καμ-μάω 'κλείνω τα μάτια' (αρχ. καμμύω), ζευλόραμ-μα, μαμ-μή, ηγέν-νησε, πίν-νες 'θαλάσσια οστρακόδερμα' (αρχ. πίννα και πίνα), χαν-νολόος 'αυτός που αλιεύει χάννους' (μεταγν. χάννος < αρχ. χάννη), η βόστδισ-σα (μεσν. βόσκισσα), θάλασ-σα.

(β) Δάνεια διπλά από ξένες λέξεις με διπλά σύμφωνα, π.χ. βλάτ-τα 'παιδάκι' < μεταγν. βλάττα < λατιν. blatta, γάτ-της < μεσν. γάττης < μεσν. λατιν. gatta, γεμέλ-λια 'δίδυμοι' < ιταλ. gemello, θράπ-πα 'καταπακτή' < μεσν. δράππα < προβηγκιανό trappa (Κριαράς), μαξελ-λ^dάρι < μεσν. μαξιλλάριον < λατιν. maxillaris («μαξελλάρια» Λέρος 1754, Πάχος 1993: 148), επίθημα -πουλ-λ^dο (κριόπουλ-λ^dο 'μονοετής κριός', γεμιντζόπουλ-λ^dο 'ναυτόπουλο') < λατιν. pullus, τσαρδέλ-λα < μεσν. σαρδέλλα < ιταλ. sardella, τουν-νίνα 'φάρι τόνος' < ιταλ. διαλεκτικό tunnina (Del Bono 1754), ιταλ. tonnina.

(γ) Διπλά από προσαρμογή ξένων φθόγγων (ιδίως της Τουρκικής), π.χ. ανεμικχιόρης 'αχάριστος' (τουρκ. namkör), κχιόρης 'αλλοίθωρος' (τουρκ. kör), τσαχάτιμα (τα) 'κεφάλι, πόδια και εντόσθια σφαγίου' < σακάτεμα (σακατεύω, σακάτης < τουρκ. sakat), ρόχχα < βενετ. róca ή ιταλ. rocca (πβ. μεσν. ρόκα).

(δ) Δευτερογενή διπλά από αφομοιώσεις συμπλεγμάτων (συνήθως με έρρινο), π.χ. του Αγίου Πνεύματος > τ' Άι Πνεύματος, ανθόνερο > αθ-θόνερο, άνθρωπος > άθ-θρωπος, αυθένης > αφ-φένδης, γρόνθος > γρόθ-θος > γρότθος (ανομοίωση)

²¹ Για την προφορά του αρχ. <ζ> ως [z:] ή [dz] βλ. Καραναστάσης (1964-5: 60).

> γρότ-τος, νύμφη > νύφ-φη, μεταγν. έρεβίνθιον > μεσν. ροβίνθιον > ροβίθ-θι, τοπων. Βρωμόλυτθο (αρχ. ὄλυθος 'άγριο σύκο'). Πβ. αρχαία μεταλεξικά διπλά IG XII,5.444 έμ Μαραθών (Πάρος, 3ος αι. π.Χ.), IG II² 204 έμ μέρει (Αττική).

(ε) Μη αιτιολογημένα διπλά από ετυμολογικώς απλά σύμφωνα, π.χ. λεμον-νιά, πόθ-θεν ή πότ-τεν, σήμ-μερα και σήμ-μερο, τριμήν-νια 'τρίμηνα μνημόσυνα'. Πβ. και τοπων. «εις τὰ Λέππιδα» σε λεριακό έγγραφο του 1754 (Πάχος 1993: 148).

Για την δίπλωση έχουν προταθεί διάφορες ερμηνείες (Χριστοδούλου 2013: 117-121). Μία υπόθεση που μένει να ερευνηθεί είναι αυτή της επιβίωσης αρχαίου διαλεκτισμού (Κωνσταντινίδου 2015: 600-601). Σημειώνουμε ότι δίπλωση συμφώνων εμφανίζεται υπό προϋποθέσεις (βράχυνση μακρού φωνήεντος και αναπληρωματική έκταση (δίπλωση) του ακόλουθου συμφώνου) σε προδωρικές διαλέκτους (Κυπριακή, Αρκαδική, Θεσσαλική, Αιολική), πβ. κυπρ. βάλλαι = ιων. βηλοί, αρκ. Φιλλίαι (γεν. ενικ.), θεσσ. Δαμμάτηρ = δωρ. Δαμάτηρ, θεσσ. μναμμείον = δωρ. μνᾶμα, θεσσ. χέλλιοι = ιων. χείλιοι, δωρ. χήλιοι, αιολ. βόλλα = δωρ. βωλά, ιων. βουλή, αιολ. πάμμα 'κτήμα' = δωρ. πᾶμα, αιολ. χερρός = δωρ. χηρός 'χειρός', αιολ. στάλλα = δωρ. στάλα, ιων.-αττ. στήλη (Hoffmann 1891-98: Α' 147, 217-218, Αναγνωστόπουλος 1924: 48). Οι διάλεκτοι αυτές, σύμφωνα με την παλαιά ταξινόμηση σε Ιωνική, Αχαιική, Δωρική (Hoffmann 1891-98), υπάγονται στην αρχαία Αχαιική, την διάλεκτο των Αχαιών, που θα μπορούσε να ονομάζεται Αιολική υπό ευρεία έννοια, εάν ο όρος Αιολική δεν είχε παραδοσιακά χρησιμοποιηθεί για τις υποδιαλέκτους της Λέσβου και της μικρασιατικής Αιολίδας (Hoffmann 1891-98: Α' VII). Όπως υποστήριξε ο Hoffmann (1891-98: Α' VI-VII), Αιολική δεν ήταν μόνο η διάλεκτος της Θεσσαλίας και Αιολίδας ('βόρεια Αιολική' ή κατεξοχήν Αιολική) αλλά και η διάλεκτος του συνόλου της προδωρικής Πελοποννήσου ('νότια Αιολική' ή Αρκαδοκυπριακή). Υπό την ευρεία αυτή έννοια των όρων 'Αιολείς', 'αιολικός' θα πρέπει να εξεταστούν και φιλολογικές μαρτυρίες που συνδέουν την δίπλωση με τους Αιολείς, όπως Ἡρωδιαν. Π. προσωδ. 3, 2.567. «οἱ Περραιβοὶ Αἰολεῖς ὄντες ἐδίπλουν τὰ σύμφωνα Περραιβῶν ἑαυτοῦς καλοῦντες καὶ Γόννον διὰ δύο νν τὴν πόλιν: γόννα γὰρ οἱ Αἰολεῖς τὰ γόννατα», πβ. Εὔστ. Παρ. Ἰλ. 1.173.24 «Αἰολεῖς δὲ χερρῶς λέγοντες μαρτυροῦσι τούτοις καὶ αὐτοί. οὐ γὰρ

πρότερον διπλασιάζουσι σύμφωνον, ει μὴ μικρὰ εἴη προηγουμένη· ειμί ἐμμί· ἡμεῖς ἄμμες».

2.2.2.2 Φωνητική παραγμάτωση διπλών (λεξική, μεταλεξική)

Στην Λέρο δίπλωση εμφανίζουν τα έρρινα /m, n/, υγρά /l, r/, άηχα κλειστά /k, p, t/, συριστικά /s, z/, άηχα διαρκή /f, θ, x/ και τα ηχηρά διαρκή /v, γ, ð/. Η δίπλωση είναι λεξική (στο μέσον και σπανιότερα στην αρχή λέξης), με εξαίρεση το /r/, ή μεταλεξική, στα όρια δηλ. λέξεων, από αφομοίωση προηγούμενου τελικού συμφώνου (ιδίως τελικού <-v>). Ορισμένα σύμφωνα που παραγματώνονται ως διπλά εμφανίζουν δάσυνση (/k/ → [k^h:]), ανομοίωση του β' σκέλους ([l:] → [l^d:]) ή προστριβοποίηση ([s:] → [ts]). Στο ιδίωμα συνυπάρχουν ελεύθερα εναλλασσόμενοι σχηματισμοί, που πιστοποιούν τα στάδια εξέλιξης των διπλών.

2.2.2.2.1 Έρρινα /m, n/

/m/ → [m:] (α) Μέσα στην λέξη, π.χ. ζευλόραμ-μα 'σχοινί που ενώνει τα άκρα των ζευλών του αρότρου', κρυμ-μένη, μαμ-μή, 'μ-μάτισμα, 'μ-ματόκλαδο. (β) Σε συνεκφορά, π.χ. δε μ-μου λες, το ψωμάτῃ μ-μου, έχω συλ-λ^dοή μ-μεγάλη.

/n/ → [n:] (α) Μέσα στην λέξη, π.χ. καταπιν-νάρι 'ο χόνδρος του λάρυγγα', 'ν-νί 'υνί', τσουν-νάρι 'φτέρνα', ηνδᾶμών-νανε, κᾶν-νεις, θᾶ 'διν-να να πηγαίν-νανεν. (β) Στην αρχή λέξης, π.χ. ν-νερόν (το ν-νερό σ-σου· κόρη, για ηκουράστηκες για το ν-νερό λ-λυπάσαι), ν-νιάτα. (γ) Σε συνεκφορά, π.χ. αποφασί-ντζουμε ν-να..., οπού 'το ν-νια τᾶι όμορφη (άσμα).

/n/ → [ɲ:], όταν ακολουθούν συνιζανόμενα φωνήεντα, π.χ. τριμήν-νια, τρυγον-νιού.

2.2.2.2.2 Υγρά /l, r/

/l/ → [l:] (ενδολεξικά και μεταλεξικά), π.χ. κούνελ-λος, στύλ-λος, μνια λ-λευτεριά ð-ðεν είδα, αρίφνητο λ-λοάρι.

/l/ → [l^d:] (ενδολεξικά από ανομοίωση του /l-l/), π.χ. άλ-λ^dος, κουλ-λ^dούρα, κούτελ-λ^dο, ούλ-λ^dοι, πολ-λ^dύ, στύλ-λ^dος. Όμοια σε Ρόδο, Μεγίστη, Κω (Tsopanakis 1940: 156-157, Κατσουλέας 1991, Καραναστάσης 1964-65: 75), παρόμοια σε ΒΚ. Κάρπαθο (/l/ → /ld/ Μηνάς 2006: 14), Αστυπάλαια (/l/ → /lt/ Παντελίδης 1929: 29), Κάτω Ιταλία (/l/ → [ɖ:] Καραναστάσης 1997: 47).

/l/ → [d] (εξέλιξη [l-] > [l^d] > [d] > [dd] > [d]),²² π.χ. βάλλεις > βάδεις (και βάλ-λ^dεις), στύλος > στύδος (και στύλ-λ^dος), όλος > ούδος (και ούλ-λ^dος).

/l/ → [ʎ:], όταν έπεται συνιζανόμενο /i/, π.χ. πουλιά > πουλ-λγκιά, τραηλιά > τρασηλ-λγκιά. Βλ. και 2.1.6.6.

/l/ → [ldʒ], όταν έπεται συνιζανόμενο /i/ (μόνο ενδολεξικά), π.χ. πουλιά > πουλ-λγκιά > πουλτζά (με τσιτακισμό).

/r/ → [r:] (μόνο μεταλεξικά, όπως στην Κύπρο (Συμεωνίδης 2006: 188), π.χ. στη *P-Rόδο*, το ρ-ρωτά, με τη ρ-ρίζ-ζα).

2.2.2.2.3 Άηχα κλειστά /k, p, t/

Τα άηχα κλειστά /k, p, t/ πραγματώνονται στο εσωτερικό της λέξης ως δασέα διπλά [k^h:, p^h:, t^h:] με δάσυνση του β' σκέλους, όπως στην Μεγίστη (Κατσουλέας 1991), και ενίοτε προστριβοποιούνται περαιτέρω σε ομοργανικά συμπλέγματα [k^x p^f t^θ] (Μηνάς 1999: 106). Τα /k, p, t/ εκφέρονται ενδολεξικά ενίοτε ως προέρρινα [ng, mb, nd] από ανομοίωση προηγούμενου διπλού, βλ. (ε). Στην αρχή λέξης ηχηροποιούνται από επίδραση προηγούμενου <-ν> και κατά την συμμοφορά σχηματίζουν με αυτό προέρρινα συμπλέγματα [ng, mb, nd] (βλ. 2.2.1.2).

(α) Εκφορά του /k/ πριν από οπίθιο φωνήεν /a, o, u/ ως διπλού υπερωϊκού κλειστού δασέος [k^h:] και εξέλιξη αυτού σε ομοργανικό σύμπλεγμα [k^x] με προστριβοποίηση. Αναλυτικά:

/k/ → [k^h:], π.χ. κόκ-κάλο < κόκκαλο, τοπων. Τσουκ-κάλειό (θέση με καμίνια για την κατασκευή πήλινων σκευών) < μεσν. τσουκάλι, υποκορ. του τσούκ(κ)α < ιταλ. zucca = κολοκύθα.

/k/ → [kx], π.χ. δακχάν-νω (πβ. δακχάνω Μεούρσιος < μεσν. δακάνω < μεταγν. δαγκάνω), δακχαν-νιά 'μπουκιά' (< δακανιά), δαφνόκουκχο (μεταγν. δαφνόκοκκον), κούκχος 'είδος παιδιάς' (< κούκκος), κουκχουβάς 'κουκουβάγια' (μεσν. κουκουβάς, κουκκουφιάς, πβ. Ήσυχ. κουκκουβάγη), κουκχουμάρα 'στάμνα' (πβ. μεσν. κουκκουμάριν < μεταγν. κουκκούμιον), κουκχουναργκιά (< κουκκουναριά), ρόκχα (< βενετ. τόσα ή ιταλ. rocca, πβ. μεσν. ρόκα), στόκχος (< βενετ. stucco ή ιταλ. stucco), τσουκχάλι 'χύτρα' (βλ. ανωτέρω Τσουκ-κάλειό).

(β) Εκφορά του /k/ πριν από πρόσθιο φωνήεν /e, i/ ή συνιζανόμενα φωνήεντα ως προστριβούς διπλού ουρανοφατνιακού

²² Πβ. Μηνάς (2004: 153). Η πραγμάτωση του /l/ ως [d] θυμίζει την πραγμάτωση του /l/ ως διπλού ανακεκαμμένου [d:] στην Κάτω Ιταλία, για την οποία βλ. Μανωλέσσου & Μπασέα-Μπεζαντάκου (2012: 953).

άηχου [tʃ:], ακολούθως δε ως [tʃ] (με απλοποίηση του διπλού ουρανοφατνιακού [tʃ:]) και περαιτέρω ως [ts] (με απουράνωση). Ως προβαθμίδα της εξέλιξης /k/ → [tʃ:] θεωρείται η πραγμάτωση του /k/ ως διπλού ουρανικού κλειστού δασέος [c^h:], γνωστή από Ρόδο (*μπακ-κίριν*) και Κύπρο (*εξίκ-κίν*) (Κανονισμός ΙΑΝΕ 2012: 96, βλ. και Newton 1972: 127). Η εξελικτική αυτή πορεία οδηγεί στην υπόθεση ότι το φαινόμενο του σιτακισμού (της προσθίωσης εν γένει των υπερωικών) ενδέχεται να συνδέεται αιτιολογικά με την πραγμάτωση των υπερωικών ως διπλών ουρανικών δασέων φθόγγων [c^h·, ʃ^h·, ʒ^h·] (βλ. 2.2.3.1). Ενδεικτικά παραδείγματα:

/k/ → [tʃ:] (σε περιπτώσεις ετυμολογικά διπλού /kk/), π.χ. *κοτῶ-τῆνομ-μάτικο* ‘άσπρη προβατίνα με κόκκινα βλέφαρα’.

/k/ → [tʃ] (συστηματικά), π.χ. *καυτῶ* ‘κορυφή κρανίου’, *Διτῶ-μῆρης* ‘Δεκέμβριος’, ‘βλατῶ-άντζω (αυλακιάζω), χιτῶ’ ‘φυματίωση’.

/k/ → [ts] (σπάνια), π.χ. *αλογάκι* > *αλογάτσι* ‘ιππόκαμπος’.

Για περισσότερα παραδείγματα βλ. 2.2.3.1. Πβ. εξέλιξη /rk/ → [rtʃ] πριν από /i, e/ ή συνιζανόμενο /i/, π.χ. *καρκίνος* > *κάρκινας* > *κάρτῆνας*.

(γ) Εκφορά του /p/ → [p^h:], π.χ. *γουπ-πί* ‘μικρή γώπα’, *κάπ-ῆαρη*, *κ’ρούπ-πί* ‘πιθάρι νερού’ (< μεσν. *κουρούπιν*), *λάπ-ῆαδα* ‘εδώδιμα χόρτα, λάπαθα’, *ράπ-ῆη* ‘είδος χόρτου’, *χλέπ-ῆα* ‘παξιμάδι’. Για την πραγμάτωση του /p/ πριν από συνιζανόμενα φωνήεντα βλ. 2.1.6.6.

(δ) Εκφορά του /t/ → [t^h:], [t^θ]

/t/ → [t^h:], π.χ. *γάτ-ῆης* και *κάτ-ῆης*, *κάτ-ῆη*, *μπατ-ῆάλα*, *μπρούμυτ-ῆα*, *νετ-ῆέρω* ‘τελειώνω’, *πίτ-ῆα* ‘κερήθρα’, *ποτ-ῆές* ‘ποτέ’, *θειλούτ-ῆα* ‘είδος πετρόψαρου’

/t/ → [t^θ], π.χ. *βουτῶ* ‘βυθίζομαι’, *καλύτθερο*, *καπότθο* ‘κάπα βοσκού’ < νεότ. *καπότο* < ιταλ. *cappotto*, *κρέβατθος* ‘κρεβάτι από σανίδες, στερεωμένο στον τοίχο’ < μεταγν. *κρά-βαττος*, *μύτθη* = *μύτη* (πβ. μεσν. *μούττη*, μεταγν. *μυττίς* ‘μελάني σουπιάζ’ LSJ, λ. *μύτις*), *πίτθα*, *ποτῆές*. Για την εκφορά του /t/ πριν από συνιζανόμενα φωνήεντα βλ. 2.1.6.6.

(ε) Τα άηχα κλειστά /k, p, t/ εκφέρονται σποραδικά ως προέρινα [ng, mb, nd] στο εσωτερικό της λέξης, όπως σε *Κω*, *Κάρπαθο*, *Κύπρο*, *Μ. Ασία* και *αλλού* (Καραναστάσης 1964-65: 56, Μηνάς 1970: 54, 2004: 345-348, Χριστοδούλου 2015: 159), π.χ. τουρκ. *διαλεκτικό çaruk*, *κοιν. çarık* > *τσαρούγια* (τα)

‘καπνιστές μαρίδες’ (πβ. κοιν. *τσαρούχια*), *κάσ-ση* Ρόδος (Tsoranakis 1940: 159, πβ. μεσν. *οί κάσσεις* LBG από λατιν. *casses* = δίκτυα) > *ανγάσση* ‘μέρος για την ωτοκία των ορνιθων’, *κουμούλι* πολλαχού > *ανγουμούλ-λι* ‘μέρος όπου πλάθουν την λάσπη’, τουρκ. διαλεκτικό *rapur* > *παμβόρι* ‘βαπόρι’, *λεπίδα* > *λεμβίδα*, *κουτούτσικο* > *κουνδούτσικο*, *όταν* > *όνταν*, *βιολετί* > *βιολ-λενδί*. Το φαινόμενο, γνωστό και ως ανάπτυξη ‘άλογου ερρίνου’, αποδίδεται σε ανομοίωση προηγούμενου διπλού συμφώνου (βλ. Buturas 1914: 173, γενικά Andriotis 1943, Μηνάς 2004: 345-348).

2.2.2.2.4 Συριστικά

2.2.2.2.4.1 Το συριστικό /z/

Το συριστικό /z/ πραγματώνεται ως διπλό [z:] που ανομοιώνεται ενδολεξικά και στην αρχή λέξης σε προστριβές [dz] ή [ndz], όπως στα Δωδεκάνησα (Αστυπάλαια, Λειψούς, Κάρπαθο, Κω, Πάτμο), Κυκλάδες, Χίο, Κάτω Ιταλία (Μανωλέσσου & Μπασέα-Μπεζαντάκου 2012: 955, Κωνσταντινίδου 2015: 602). Μεταλεξικά, προηγούμενου τελικού <-ν>, το /z/ πραγματώνεται ως προστριβές [ndz].

/z/ → [z:], π.χ. επιθήματα *-ίζω, -άζω* > *-ίζ-ζω, -άζ-ζω* (βωλο-*συρίζ-ζω* ‘σύρω τον βωλόθυρο’, *καθίζ-ζω, νιάζ-ζω* ‘οργώνω χέρσο αγρό’ < αρχ. *νεάζω*), *αρσίζ-ζης* ‘αισχρολόγος’, *βυζ-ζί* ‘βεντούζα χταποδιού’, *εζ-ζυμών-νασι, καρατθός-ζης* ‘αγριόχορτο αμπελινών’, *μουζ-ζούρα* ‘άσπρη προβατίνα με σκούρο πρόσωπο’, *ρίζ-ζα, τραπεζ-ζάνια* ‘ξύλινο κιγκλίδωμα κρεβατιού’. Στην αρχή λέξης (από συνεκφορά με <-ν>), π.χ. τον *ζυγόν* > το *ζ-ζυόν* > ο *ζ-ζυός*, η *ζ-ζεύλα* ‘ξύλινο εξάρτημα του ζυγού’.

/z/ → [(n)dz], π.χ. επιθήματα *-ίζω, -άζω* > *-ίτζω/-ίντζω, -άτζω/-άντζω* (γαβγίτζω, γυρίτζω, βολτεντζαρίντζω, *καρπί-ντζω, ναν-νουρίντζω, αναστενάντζω, βλατθάντζω* ‘αυλακιάζω’, *κουβενδιάντζω*), *αγιάτζι/αγιάντζι, βεντούντζα, βυντζί, καντζίτσι* ‘σιδερένιος πάσσαλος αργαλειού’ < *καζίκι* πολλαχού (τουρκ. *kazık*), *καρπούντζι, Λάτζαρος, μαντζίν* < *μαζί, παντζάρι* < *παζάρι, προντζύμι, ρύντζι, χάτζι*. Στην αρχή λέξης, π.χ. *ντζάλη, ντζευγάς, ντζολ-λότ-τα* ‘ρύγχος χοίρου που κρεμιέται στην πόρτα ως αποτρεπτικό κεραυνών’, *ντζ’άλετρα* ‘εξαρτήματα ζυγού και αρότρου’, *ντζωνδανά* ή *ντζα* ‘ζώα’ να *ντζήσω, ’α σ-σου ντζήτησει*. Μεταλεξικά, π.χ. τ’ *αλεύρι* να ’ναι *ντζάχαρη, γροτθίντζω* τη *ντζύμη, στη ντζώη σ-σου*.

2.2.2.2.4.2 Το συριστικό /s/

Το συριστικό /s/ εμφανίζει δίπλωση σε λέξεις με κληρονομημένο διπλό /ss/ ή όταν προηγείται αφομοιούμενο σύμφωνο (συνήθως έρρινο). Πραγματώνεται σποραδικά ως διπλό [s:], όπως σε Ικαρία, Λιβύσι, Κάλυμνο, Μεγίστη, Λειφούς (Μανωλέσσου & Μπασέα-Μπεζαντάκου 2012: 955, Κωνσταντινίδου 2015: 601-602), κανονικά όμως ως προστριβές [ts] (από ανομοίωση, βλ. Μηνάς 2004: 151-154, όπου και άλλες ερμηνείες), όπως και αλλού στα Δωδεκάνησα (Ρόδο, Κάρπαθο, Αστυπάλαια, Πάτιμο, Κάσο, Κω, Λειφούς), στο Αιγαίο (Χίο, Σίφνο κ.α), σε Ιωνία (Μελί), Κύπρο, Πόντο, Τσακωνιά (Tsopanakis 1940: 114, Καραναστάσης 1964-65: 59, Μηνάς 2004: 152, Κοντοσόπουλος 1998: 167, Μανωλέσσου & Μπασέα-Μπεζαντάκου 2012: 955, Κωνσταντινίδου 2015: 601-602 και Μηνάς 2012: 568 για την διαχρονία του φαινομένου). Πβ. και κοινό ΝΕ *κότσυφας* < μεσν. *κότσυφας* < αρχ. *κόσσυφος*.

/s/ → [s:]: Ενδολεξικά σε λέξεις με κληρονομημένο διπλό, π.χ. *θάλασσα* > *θάλασ-σα*, μεσν. *η βόσκισσα* > *βόστδισ-σα*. Μεταλεξικά: (α) Στην αρχή λέξης (από αφομοίωση προηγούμενου <-ν>, συμπροφορά προηγούμενου τελικού <ς> ή για λόγους έμφρασης), π.χ. *σ-σάπα!* (β) Σε συνεκφορά, π.χ. *μου τό 'δωσε σ-σημάδι, στην αυλή σ-σου, μπροστά στο σ-σατανά*.

/s/ → [ts]: Μέσα στην λέξη (με ετυμολογικά διπλό /ss/), π.χ. *ακίτσαρος* 'ελαφρόπετρα' < μεταγν. *κίσηρος* LBG από αρχ. *κίσηρις*, όπου και τύπ. *κίσσηρις*, θεωρούμενος κακώς ως εσφαλμένος (LSJ) με δεδομένη την διαλεκτική εξέλιξη *ακίτσαρος*, *βολάτσω* 'φαρεύω την νύχτα' < *βολάσ-σω* < *βολάσσω* Εύβοια, Κρήτη κ.α. < *βολάζω* ΙΑΝΕ, *γλώτσα* < *γλώσσα*, *θάλασσα* < *θάλασσα*, *επίθημα -ιτσα* < *-ισσα* (*γειτόνιτσα*, *ανεμικχιόριτσα* 'αχάριστη γυναίκα'), *κλωτσού* 'κλώσσα' < *κλωσσού*, *λάτσω* 'γαζώα, οχεύω' < *λάσ-σω* < *λάσσω* πολλαχού < *ήλασσα* αόρ. αρχ. *έλαύνω*, *λύτσα* < *λύσσα*, *λυτσώ* < *λυσσώ*, *μάτσω* 'σουρώνω γάλα' < αρχ. *μάσσω*, *μελιτσή*, *αμελιτσή* 'αίγα μελισσόχρωμη' < *μελισ-σή* < μεσν. *μελισσός* (πβ. *βοΐδιν μελισσόν*) LBG, *περιτσεύει* < *περισσεύει*, *πήτσω* < *πήσ-σω* < μεταγν. *πήσσω* < αρχ. *πήγγυμι*, *πλάτσω* < αρχ. *πλάσσω* 'πλάθω', τοπων. *Μεγάλο Νητσί*, *Χελιδονήτσι* (< *νησ-σί* < μεσν. *νησσίν*, πβ. μεταγν. *νάσσος* Ρόδος Χριστοδούλου 2015: 123). Στην αρχή λέξης (από αφομοίωση τελικού <-ν> ή συμπροφορά τελικού <ς>): *τσακατεμένος* <

σ-σακατεμένος < σακατεμένος, τσακάτης < σακάτης, τσαντούρι
 ‘οργανοπαίχτης’ < σαντούρι, τσαρδέλ-λα < σαρδέλα (Λύτσα
 είναι οι τσαρδέλ-λες!)

2.2.2.2.5 Άηχα τριβόμενα /f, x, θ/

2.2.2.2.5.1 Δίπλωση του /f/

Το /f/ πραγματώνεται ως διπλό [f:] σε αρχή, μέση και όρια λέ-
 ξης, εφόσον αποτελεί ετυμολογικά μέρος συμπλέγματος με
 προηγούμενο έρρινο, ή προηγείται αυτού μεταλεξικά <-ν>. Εν-
 δολεξικά, π.χ. αυθέντης > αφ-φέντης, ομφαλός > αφ-φαλός
 ‘ζώο στο κέντρο του αλωνιού, όταν θερίζουν’, νύμφη > νύφ-φη,
 συμφωνώ > συφ-φωνώ. Στην αρχή λέξης από συνεκφορά, π.χ.
 φ-φλουρίν (ένα φλουρί > έναν φλουρίν > ένα φ-φλουρίν > το
 φ-φλουρίν). Σε συνεκφορά με <-ν>, π.χ. σα φ-φεύγεις, δεν δη
 ‘φ-φήν-νει (=αφήνει), δε φ-φοβάται.

2.2.2.2.5.2 Δίπλωση του /x/

Το /x/ εμφανίζει δίπλωση σε αρχή, μέση και όρια λέξης. Συ-
 νήθως προηγείται έρρινο που αφομοιώνεται προς το /x/. Πριν
 από οπίσθια φωνήεντα /a, o, u/ πραγματώνεται ως διπλό υπε-
 ρωικό [x:] στα όρια λέξης ή μεταλεξικά. Πριν από τα πρόσθια
 φωνήεντα /e, i/ πραγματώνεται ως διπλό ουρανικό [ç:] (με προ-
 σθίωση), ως διπλό [ʃ:] (με περαιτέρω προσθίωση) ή ως [ʃ] (με
 απλοποίηση), ιδίως στα όρια της λέξης.

(α) /x/ → [x:] πριν από /a, o, u/: Μέσα στην λέξη, π.χ. αμόλοχ-
 χας ‘είδος φυτού’ < μεταγν. μόλοχος LSJ (πβ. μεσν. μολόγχι(ο)ν
 Κριαράς, λ. μολόχιον), συχ-χώρτζο < συχ-χωρώ < συχωρώ,
 τσόχ-χα < τσόχα < τουρκ. çuha, χόχ-χος ‘είδος κοχυλιού’ < αρχ.
 κόχλος, μεταγν. κόλχος. Σε συνεκφορά, π.χ. με το χ-χάρο,
 φέρτε τη χ-χάρταν δη χ-χρουσή, σ’ άλ-λ^η χ-χώρα.

(β) /x/ → [ç:] > [ʃ:] > [ʃ] πριν από /e, i/ ή ημιφωνοποιημένο /i/.
 Ειδικότερα:

/x/ → [ç:] σπάνια, π.χ. σα χ-χιώτικο γατάνι (Dawkins 1950:
 38).

/x/ → [ʃ:], π.χ. κοῦ-θύλια < κοχ-χύλια < αρχ. κογχύλια, (τα)
 μαρατσόῦ-θα < μαρατσόγια ‘είδος εδώδιμων χόρτων’ (πβ.
 μεσν. ζόχιον LBG, μεταγν. σόγγος ‘ζοχός’).

/x/ → [ʃ], π.χ. στοκχομάδαιρο ‘λεπίδα λείανσης στόκου’ <
 στόκος (< ιταλ. stucco), ψυδικό ‘τεμάχιο άρτου για τους φτω-
 χούς’ < ψυχικό. Στην αρχή λέξης, συνήθως από συνεκφορά με

προηγούμενο τελικό <-ν> ή <ς>, π.χ. *θείλ-λγκια* < *χείλια*, *δέρα* ‘*χέρι*’ < *χέρα*, *δέρισ-σο* < *χέρσο*, *θοίρος* < *χοίρος* (και *κατσόδοιρος* ‘*είδος αχινού*’ < *μεσν. κανθόχοιρος* < *μεταγν. άκανθόχοιρος*, και *θοιροπέτσι* ‘*δέρμα χοίρου*’). Βλ. και 2.2.3.1.

2.2.2.2.5.3 Δίπλωση του /θ/

Το /θ/ κατά την δίπλωση, η οποία κατά κανόνα συμβαίνει όταν προηγείται έρρινος φθόγγος που αφομοιώνεται, εμφανίζει ποικίλες πραγματώσεις, που οφείλονται όχι σε διαφορετικά υπο-ιδιώματα αλλά σε ποικιλότητα εντός του αυτού ιδιώματος (πβ. Κάλυμνος Μανωλέσσου & Μπασέα-Μπεζαντάκου 2012: 955). Ειδικότερα, απαντά διπλό [θ:] που εξελίσσεται σε προστριβές [t^θ] (με ανομοίωση), σε [t^h:], [t:] (με αφομοίωση· διαφορετική θεώρηση στον Χριστοδούλου 2015: 150) και σε δασύ [t^h] ή απλό [t] (με απλοποίηση) — οι δύο τελευταίες πραγματώσεις ανιχνεύονται στις πιο πρόσφατες καταγραφές του ιδιώματος.

Εκφορά /(n)θ/ → [θ:]: Ενδολεξικά, π.χ. *άθ-θι* ‘*άνθος*’ < *μεσν. άνθι* < *μεταγν. άνθιον*, *αθ-θολόι* ‘*άνθισμα δέντρων*’, *άθ-θρωπος* < *άνθρωπος*, *τδέραθ-θος* ‘*τροφή του γόνου των μελισσών*, *πυκνόρρευστο υγρό*’ < *αρχ. κήρινθος*, *κολοτθύθ-θι* < *αρχ. κολοκύνθιον*, *μελάθ-θι* ‘*σπόγγος αρίστης ποιότητος*’ < *αρχ. μελάνθιον*, *πόθ-θεν* < *αρχ. πόθεν*, *ροβίθ-θι* < *μεσν. ροβίνθιον* < *μεταγν. έρεβίνθιον* < *αρχ. έρέβινθος*. Σε συνεκφορά, π.χ. *ένα θ-θάμ-μα*, *εμέ θ-θα* *θανατώσεις*, *όπου τθι αν είναι θ-θάρτει*.

Εκφορά /(n)θ/ → [t^θ], π.χ. *αδράμιτθας* ‘*είδος φιστικιάς*’ < *αρχ. τέρμινθος*, *τερέβινθος*, *ατθερίνα* ‘*αθερίνα*’ < *μεσν. άνθερίνη* LBG, *ατθυμάρι* < *θυμάρι* (πιθ. αναλογικά προς το *ετθυμούμαι*), *γλυκοκολόττυτθο* ‘*είδος κολοκυθίου*’, *ετθυμούμαι*, *τθυμούμαι* < *αρχ. ένθυμοῦμαι*, *κολοττυτθόμουρες* ‘*βλαστοί κολοκυθιάς*’, *παραμύτθι* < *παραμύθι*, *συμβέτθερος* < *μεσν. συμπένθερος*, *τοπων. Βρωμόλυτθο* < *αρχ. ὄλυνθος* ‘*άγριο σύκο*’ (βλ. και Andriotis 1974: λ. *όλύνθιον).

Εκφορά /(n)θ/ → [t^h:] ή [t:], π.χ. *ανάτ-τέμα* και *ανάτ-τεμα* < *ανάτθεμα* Χίος (ΙΑΝΕ, λ. *ανάθεμα*) < *ανάθ-θεμα* Κάρπαθος (Μηνάς 2006: 74) < *άνάνθεμαν* (άσμα Κύπρου αρχών 19ου αι., Παπαδόπουλος 1973: 108) < *αμάρτυρο μεσν. άνάνθεμα* (Χριστοδούλου 2015: 154) < *μεταγν. άνάθεμα* με επίδραση του *αρχ. άνθεμα* (LSJ, λ. *ανάθεμα*), *ασπάλατ-τας* και *ασπάλατ-τας* ‘*είδος θάμνου*’ < *αμάρτυρο μεσν. άσπάλανθος* (πβ. *μεσν. τοπων. Άσπάλανθος Act. Laur. II 73*) < *αρχ. άσπάλαθος*, *ατ-τύμάρι* <

θυμάρι, γουβάτ-τού! ‘σώπα!’ < γουβάθου < βουβάθου (προστ. παθ. αορ. του βουβαίνομαι), γροτ-τίντζω και γροτθίντζω ‘(για ζύμη) πιέζω με γροθιές’ < μεσν. γρονθίζω, γρότ-τος < μεσν. γρόθθος < μεταγν. γρόνθος, πόντ-τεν < αρχ. πόνθεν.

Εκφορά /*(n)θ/* → [t^h] ή [t], π.χ. ανατρεματισμένος, ασπάλατας < αρχ. άσπάλαθος, ρεβίτι < μεταγν. έρεβίνθιον, ‘τυμητικό’ < μεσν. ένθυμητικό, αόρ. ητυμήθηκα του ετθυμούμαι < ενθυμούμαι, τσωτικά ‘εντόσθια’ < σωθικά.

2.2.2.2.6 Ηχηρά διαρκή /v, γ, δ/

Τα /v, γ, δ/, επειδή μεσοφωνηεντικά αποβάλλονται, εμφανίζουν διπλωση στα όρια λέξης από αφομοίωση προηγούμενου έρρινου <-v>, π.χ. τη γ-γεναίκαν δου, να μη γ-γερνούσαμε, βετσα δ-δών-νει του μαύρου του. Βλ. και 2.2.1.2.

2.2.3 Προσθίωση συμφώνων

2.2.3.1 Προσθίωση υπερωικών /k, g, x/

Τα υπερωικά σύμφωνα πλην του /χ/, ήτοι /k, g, x/, όταν έπονται πρόσθια /e, i/ ή συνιζανόμενα φωνήεντα, δεν εμφανίζουν την γνωστή από την Κοινή ΝΕ προσθίωση πρώτου βαθμού, δεν πραγματώνονται δηλ. ως απλά ουρανικά [c, ʝ, ʧ]. αντίθετα, εμφανίζουν εντονότερη προσθίωση δεύτερου βαθμού (ταξινόμηση Manolesou & Pantelidis 2013) και πραγματώνονται συστηματικά ως ουρανοφατνιακά [tʃ, (n)dʒ, ʃ].²³ Εάν λάβουμε υπόψη την

²³ Τα δεδομένα αφορούν την παλαιότερη καταγραφή του ιδιώματος στο χφ. ΙΑΝΕ 700β (Α. Καραναστάσης, 1957), όπου ρητά σημειώνεται ο βαθμός προσθίωσης των υπερωικών σύμφωνα με τον Κανονισμό ΙΑΝΕ 1935, π.χ. «κυράτσα-η (προφ. τδυράτσα) = θεία, χέρα-η (προφ. δέρα) = χέρι.» (χφ. 700β: 7, 120), όπου <τδ> [tʃ] και <δ> [ʃ]. Πρόσφατη μελέτη (Μηνάς 2020: 33, 32, 35) επιβεβαιώνει αυτή την μαρτυρία. Στις νεότερες καταγραφές (1984, 1992), αν και χρησιμοποιείται ιδιαίτερη σήμανση για την εκφορά των υπερωικών, δεν δηλώνεται σαφώς ο βαθμός προσθίωσης. Στο χφ. 1276 (1984) ο Ν. Κοντοσόπουλος επισημαίνει την «δασειά προφορά των κ και χ προ των φωνηέντων e, i, όπως ακριβώς στην Κρήτη», χωρίς να διευκρινίζει ποιο από τα δύο είδη προσθίωσης που απαντούν στην Κρήτη εννοεί (Manolesou & Pantelidis 2013: 280). Το δεδομένο αυτό συνιστά σε κάθε περίπτωση ένδειξη εξέλιξης προς εκφορές διαλεκτικά αποχρωματισμένες. Αποφυγής των ουρανοφατνιακών φθόγγων [tʃ, (n)dʒ, ʃ], που χαρακτηρίζονται παραδοσιακά ως ‘παχείς’, ‘βαρείς’, ‘τραχείς’ (Manolesou & Pantelidis 2013: 275), και αντικατάστασή τους από κοινούς ή άλλους διαλεκτικούς φθόγγους μαρτυρείται και στην Κύπρο (π.χ. κουκ-κιά, χέριν αντί κουττά, δέριν Κοντοσόπουλος 1970: 95). Κοινωνιογλωσσικά καθορισμένη αποφυγή διαλεκτικών φθόγγων, όπως του [dʒ:], και προτίμηση πραγματώσεων που θεωρούνται ‘ευγενέστερες’, όπως του [c:], έχει παρατηρηθεί και στην Κω (καρούζ-για άνδρες, καρούκ-κια γυναίκες, Καραναστάσης 1964-65: 45).

δίπλωση που επισυμβαίνει στο ιδίωμα στα άγηα κλειστά και τριβόμενα, είναι πιθανό της ουρανοφατνιακής πραγμάτωσης των υπερωικών να προηγείται πραγμάτωση ως διπλών ουρανικών δασέων [c^h·, t^h·, ç^h·]. Η δίπλωση των ουρανικών [c, t, ç], σε συνδυασμό με την δάσυνση του β' σκέλους των διπλών, πιθανολογείται ότι επιφέρει την ουρανοφατνιακή πραγμάτωση των αρχικών υπερωικών, του /k/ σε [c:] > [c^h:] > [tʃ], του /g/ σε [t:] > [t^h:] > [(n)ç], του /x/ σε [ç:] > [ç^h:] > [ʃ]. Εάν ισχύει αυτό, τότε το φαινόμενο της προσθίωσης των υπερωικών (του τσιτακισμού) θα πρέπει να συνδεθεί αιτιακά με το φαινόμενο της δίπλωσης. Ο τύπος αυτός προσθίωσης, κοινός στα Δωδεκάνησα (Μηγάς 2020: 32, 33, 35), συνδέει την Λέρο με την Αλικαρνασό (Κοντοσόπουλος 2003: 285), την Κύπρο, τις Κυκλάδες (Αμοργό, Φολέγανδρο), την Καππαδοκία (δασύς τσιτακισμός σε Φάρασα, Μισθί, δασύς σιγματισμός πολλαχού), τον Πόντο (δασύς τσιτακισμός σε Όφι, δασύς σιγματισμός κοινός), την Κάτω Ιταλία και άλλες διαλεκτικές περιοχές (Manolessou & Pantelidis 2013).

2.2.3.1.1 Προσθίωση του /k/ (δασύς τσιτακισμός)

(α) Προσθίωση και εκφορά του /k/ → [tʃ:] > [tʃ] (δασύς τσιτακισμός με απλοποίηση) > [ts] (πλήρης τσιτακισμός με απουράνωση) πριν από πρόσθιο φωνήεν /i, e/ ή ακολουθία συνιζανόμενων φωνηέντων. Βλ. και 2.2.2.2.3.

/k/ → [tʃ:] (ισχύει ιδίως για το ετυμολογικά διπλό <-κκ->), π.χ. *κοτῶ-τῆνομάτικο* 'άσπρη προβατίνα με κόκκινα βλέφαρα', *ροδοκοτῶ-τῆνάτο*, *θα το τσατῶ-τῆσουμε*.

/k/ → [tʃ], π.χ. *κοιμίζω* > *τῶιμίντζω*, *κολοτῶτῆμούρες* 'βλαστοί κολοκυθιάς', *κυράτσα* > *τῶυράτσα* 'θεία', *φυτράκι* > *φυτράτῆ*, *μεσν. σχολαρίκιον* > *σκολαρίτῆ*, *και* > *τῶαι*, *κεφάλη* (η) > *τῶεφάλη*, *καιρός* > *τῶαιρός*, *κατοικιά* > *κατοιτῶά* 'εξοχικό μονόχωρο σπίτι', *χτικιό* > *χτιτῶό*.

/k/ → [ts] (πλήρης τσιτακισμός, σποραδικά), π.χ. *αλογάκι* > *αλογάτσι* 'ιππόκαμπος', *απολειφαδάκι* > 'πολειφαδάτσι' 'υπόλειμμα σαπουνιού', *μεσν. κιλαδῶ* (πβ. και *κελαδῶ*) > *τσιλαδῶ*, *κοκκινόσυκο* > *κοτσινόσυκο* 'σύκο με κόκκινη φλούδα'.

(β) Προσθίωση του /k/ σε πρωτογενή και δευτερογενή συμπλέγματα συμφώνων /rk/, /sk/, /fk/ και εκφορά ως [tʃ] (δασύς τσιτακισμός) πριν από πρόσθια /i, e/ ή συνιζανόμενα φωνήεντα, π.χ. *άσχημο* > *άσκημο* > *άστῆμο*, *βρίσκεται* > *βρίστῆται*, *έρχεσαι* > *έρτῆσαι*, *καυκί* > *καυτῆί*, *σκιάζομαι* > *στῶάντζομαι*

‘βρίσκω καταφύγιο από την βροχή’, (η) σκινιά > στδιν-νιά ‘το φυτό σχίνος’, *πραγκατάσι* ‘κάδος νερού’ + σκoinί > *πραγκατσό-στδoino* ‘σχοινί αναρτήσεως κάδου νερού’, *φασκιά* > *φαστδά*.

2.2.3.1.2 Προσθίωση του /g/ (δασύς τσιτακισμός)

Παρατηρείται προσθίωση του /g/ > [ŋʒ] (δασύς τσιτακισμός) πριν από πρόσθια /i, e/ ή συνιζανόμενα φωνήεντα, π.χ. *ἄξύγγιον* > *αξύντζι* ‘ξύγγι’, μεταγν. *λαγγίτης* > *λαντζίτης* ‘είδος λουκουμά’, *πουγγί* > *πουντζί*, ιταλ. *ginoccio* > νεοελλ. διαλεκτικό *γκινόσος* (IANE, στο λ.) > *ντζινόσος* ‘ροκάνι’, *ἄγγελος* > *άντζε-λος* (πβ. *αντζελεύγομαι* ‘ψυχορραγώ’), *κάγκελα* > *κάντζελ-λ^dα*, *συγγενείς* > *συντζενείς*, *σφίγγετε* > *σφίντζετε* ‘τρέχετε’, *τσιγκέλι* > *τσιντζέλ-λι*, αρχ. *ἄγγειον* > μεσν. *αγγειό* > *αντζό*.

2.2.3.1.3 Προσθίωση του /x/ (δασύς σιγματισμός)

Προσθίωση και εκφορά του /x/ ως [f:] και [ʃ] (δασύς σιγματισμός, δασεία συριστικοποίηση) πριν από πρόσθια φωνήεντα /i, e/ ή ακολουθία συνιζανόμενων φωνηέντων βλ. 2.2.2.2.5.2 και 2.1.6.6.8. Όμοια σε Κύπρο, Πόντο και αλλού (Manolessou & Pantelidis 2013: 282). Το φαινόμενο θεωρείται μεσαιωνικό (βλ. Holton et al. 2019: 195). Υπάρχουν ωστόσο ενδείξεις ότι αυτό είναι ακόμη παλαιότερο, πβ. μεταγν. *κυπριακό χιέρε* = *χαίρε* 2ος αι. π.Χ. - 2ος αι. μ.Χ. (Μενάρδος 1910: 142).

/x/ → [f:] (συνήθως σε περιπτώσεις αφομοίωσης συμφωνικού συμπλέγματος <γγ>), π.χ. αρχ. *κογχύλια* (τά) > *κοχ-χύλια* > *κοσ-θύλια*, *μαρατσόγια* (< αρχ. *σόγγος* ‘ζοχός’, μεσν. *ζόχιον* LBG) > *μαρατσόσ-δα* (τα) ‘εδώδιμα χόρτα’.

/x/ → [ʃ] (συστηματικά), π.χ. *βροχή* > *βροσθή*, *στομούχι* *πολλαχού* (βλ. και Andriotis 1974: λ. *στομούχιον) > *μουστουσί* ‘φίμωτρο ή σακκί με τροφή στην μουσούδα υποζυγίων’, *χειλιδονόφαρο* > *δελιδονόφαρο*, *χέρα* > *θέρα*, μεσν. *μουστουχιά* (πβ. Andriotis 1974: λ. *στομούχιον) > *μουστουδά* ‘πλεκτό φίμωτρο για υποζύγια’, *χιονάτο* > *δονάτο* ‘ολόασπρο’.

2.2.3.1.4 Προσθίωση του /ɣ/ σε [(n)ɖʒ, nɖz] σε σύμπλεγμα

Δεν απαντά στο ιδίωμα προσθίωση του οπίθιου (υπερωικού), δεδομένου ότι αυτό αποβάλλεται μεσοφωνηεντικά. Όταν όμως το /ɣ/ αποτελεί β' σκέλος συμφωνικού συμπλέγματος (συνήθως /rɣ/, /nɣ/), εμφανίζει προσθίωση δεύτερου βαθμού (ταξινόμηση Manolessou & Pantelidis 2013) πριν από /i, e/ ή συνιζανόμενα

φωνήεντα και πραγματώνεται ως ουρανοφατνιακό [(n)dʒ, ndz], με εξέλιξη /tʃ/ > /tʃg/ > /rdʒ/ ή /vʃ/ > /vg/ > /v(n)dʒ/, π.χ. ενέργεια > ενέργεια > ενέρτζα, αναλήβεται πολλαχού (ΙΑΝΕ, λ. αναλήφω) > αναλήβεται Θράκη Ιωνία Μεγίστη κ.α. > ανελήβτζεται ‘εξαφανίζεται’, ήβγεν Λέρος > ήβντζεν ‘βγήκε’, εκλάδευε > ηκλάδευγεν > ηκλάδευντζεν.

2.2.3.2 Προσθίωση δευτερογενών /k, g, x/ από εξέλιξη του ημίφωνου [i]

Προσθίωση δεύτερου βαθμού (Manolessou & Pantelidis 2013) εμφανίζονται και τα δευτερογενή υπερωικά /k, g, x/ από συμφωνοποίηση ημιφωνοποιημένου /i/ σε περιβάλλον μετά από σύμφωνο και πριν από άλλο φωνήεν. Και αυτά πραγματώνονται ως ουρανοφατνιακά [tʃ, dʒ, ʃ]. Δεν απαντά προσθίωση του δευτερογενούς /x/ σε ουρανοφατνιακό [ʒ], αλλά παρατηρείται σπάνια η εκφορά του ως απουρανωμένου [z]. Ειδικότερα:

/k/δευτερογενές → [tʃ], π.χ. μεγαλωσιά > μεγαλωσιτιά > μεγαλωσττιά ‘μεγάλωμα’, σκορπιός > σκορπιός > σκορπιός (και σκορπιός), σουπιά > σουπτιά, χερσοτοπιά > δερσοτοπτιά.

/g/δευτερογενές → [(n)dʒ], π.χ. βιολάκι [vjo-] > βγκιολ-λάκι > βτζολ-λάκι, δύο > δυο [djo] > δγκυο > δτζο [dʒo], δικκόσιες [dja-] > δντζακόσιες, έμπυος > έμβτζος ‘πύον’, πουλιά > πουλιά Λέρος > πουλ-γκιά Λέρος > πουλτζά, σπήλιο (μεσον.) > σπήλγκιο > σπήλτζο.

/x/δευτερογενές → [ʃ], π.χ. φτυαράκι > φυαράκι [fʃaráci] > φδαραράκι [fʃaráci] ‘πλατύ μαχαίρι που κόβουν τις κερήθρες’, όποιος [órɔs] > όπδος, πιάνω [pʃáno] > πδάνω, σκορπιός [skorɔpɔs] > σκορπιός (πβ. και σκορπιός ανωτέρω).

2.2.4 Ουράνωση συμφώνων

2.2.4.1 Ουράνωση συριστικών πριν από ημίφωνο [i]

Τα φατνιακά συριστικά και τα συμπλέγματα με συριστικό, ι-δίως τα /s, ks/, ουρανοποιούνται ενίοτε σε περιβάλλον πριν από το ημιφωνοποιημένο /i/ και τρέπονται αντίστοιχα σε ουρανοφατνιακά [ʃ, kʃ], αφού απορροφήσουν το ημίφωνο (πβ. 2.1.6.6.1), π.χ. αμματισιά (αρχ. άμματίζω) > ‘μ-ματιτιά ‘λαβή του γεωργικού εργαλείου βωλόστυρος’, δεξιά > δεξιά (και δεξιά).

2.2.4.2 Ουράνωση συριστικών ή προστριβών πριν από φωνήεν

Το φατνιακό συριστικό /s/ πριν από πρόσθια (κλειστά) ή και οπίσθια (ανοικτά) φωνήεντα πραγματώνεται ως

ουρανοφατνιακό συριστικό [ʃ], αναλογικά προς τις εξελίξεις του τύπου *’μ-ματιδά < αμματισιά ή του τύπου θέρα < χέρα, βροδῆ < βροχή*. Στην αρχή λέξης, π.χ. *θάρτσα (σάλτσα), δίδερα, δύριφας ‘ασθένεια σίτου’* (< αρχ. *έρυσίβη*, πβ. *σύριφας* Ρόδος Tsopanakis 1940: 104, 106, 135). Μέσα σε λέξη, π.χ. *βωλόσυρος ‘γεωργικό εργαλείο συρόμενο από βόδια για την ισοπέδωση αγρού’*, *λίσο ‘πεπόνι με λεία επιφάνεια’ < βενετ. liso = λείος*. Όμοια σε Α. Κω, στην αρχή, το εσωτερικό και στο τέλος της λέξης (*θαν, όθος, κάβουραζ* Πυλί Dieterich 1908: 59), και σποραδικά σε ΝΔ Ρόδο (τοπων. *Καδούλλι* Tsopanakis 1940: 114) και αλλού στα Δωδεκάνησα (*δωστός, μέδα* Πούλος 1947: 192). Υπάρχουν μαρτυρίες και από Κύπρο (*έχαδες* Κοντοσόπουλος 1970: 97), Αμοργό (*θαπίζω, διτάρι* Dieterich 1908: 59) και Καππαδοκία (/s/ > [ʃ] πριν από /i/, πβ. *εθύ, δύρε* Dawkins 1916: 80, 306).

Αντίστοιχη εξέλιξη ανιχνεύεται σποραδικά και σε (δευτερογενή) προστριβή /ts, dz/, τα οποία πριν από φωνήεν τρέπονται σε ουρανοφατνιακά προστριβή [tʃ, dʒ] με επίδραση προσθιωμένων τύπων (πβ. *τῆαιρός, άντζελος, άντζό < αγγειώ*), π.χ. *τῆδοιος < τέτοιος, άντζουριά ‘ένα αγριόχορτο’ < ζογυριά* Εύβοια Πάτμος < μεσν. *άζογυρέα* (ΙΑΝΕ, λ. *άζωγυρεᾶ*) < μεταγν./μεσν. *όζόγυρος, ζόγυρος* LBG. Όμοια σε Καππαδοκία (γιατί > *γιατδί, καματίζω > καματδίζω* Αραβανί, Αρχείο ΙΑΝΕ).

2.2.5 Πραγμάτωση των ηχηρών κλειστών /b, d, g/

2.2.5.1 Προέρρινη πραγμάτωση

Τα ηχηρά κλειστά /b, d, g/, πρωτογενή και δευτερογενή, εμφανίζονται στο εσωτερικό και στην αρχή λέξης προέρρινη εκφορά [mb, nd, ng]. Όμοια σε Δωδεκάνησα, Χίο, Κύπρο, Κάτω Ιταλία (Καλαβρία), Πόντο (βλ Κοντοσόπουλος 2001: 46, 50, Κανονισμός ΙΑΝΕ 2012: 178).

(α) Στο εσωτερικό λέξης μετά από φωνήεν (συστηματικά): *αμβέλιν, τσεμβέριν, κ’λουμβώ ‘κολυμπώ’, άνδρας, ‘ουτῆνδρι ‘βουκέντρι’, είνδα ‘τι’, ηνδαμών-νανε, πούνγα ‘τσέπη’*. Δευτερογενή /b, d, g/, π.χ. *ανγουμούλι ‘μέρος όπου πλάθουν τη λάσπη’ < μεσν. κουμούλι, παμβόρι < παπόρι, λεμίδα < λεπίδα, όνδαν < όταν, βιολ-λενδί < βιολετί*.

(β) Στο εσωτερικό λέξης μετά από σύμφωνο (σποραδικά): *ο μβάριμβας ‘θείος’, ηκλάδευντζεν (< ηκλάδευκεν < εκλάδευε), ήβντζεν (< ήβγκεν Λέρος < ήβγεν Λέρος)*.

(γ) Στην αρχή λέξης (συχνά): ο *μβάρμβας* ‘θείος’, το *μβουγάντζι* ‘μπουγάτζι’, το *μβούλ-λ^d* ‘μπόλι’ (< *έμβόλιον*), ‘*νδεύγω*’ ‘συναγωνίζομαι κάποιον’ (αρχ. *άντῶ*). Δευτερογενή /b, d, g/ (βλ. 2.2.9.4), π.χ. *μβάλος* ‘παλούκι’ < *πάλος*, *μβετεινός* < *πετεινός*, *μβλίκος* ‘φάκελος’ < ιταλ. *plico*, *μβροίκα* < *προίκα*, *μβριν* < *πριν*.

2.2.5.2 Αηχοποίηση ηχηρών /b, d, g/ στα άηχα /p, t, k/

Οι ηχηροί κλειστοί φθόγγοι /b, d, g/ λέξεων ξένης προέλευσης αποδίδονται ενίοτε στο ιδίωμα με τα άηχα κλειστά /p, t, k/.

/b/ → /p/: *ζαναπέτισσα* = *τζαναμπέτισσα* (τουρκ. *cenabet*), *παϊρδίτζω* = *μπαϊλντίτζω* ‘εξαντλούμαι’ (τουρκ. *αόρ. bayıldım*) του ρ. *bayılmak*), *παντζάτσι* = *μπατζάκι* (τουρκ. *bacak*), *πραγκάτσι* ‘κουβάς’ (τουρκ. *bakras*, -ci).

/d/ → /t/: *τανδέυω* = *νταντεύω* (< τουρκ. *dada*), π.χ. *Νάν-νι*, *που το τανδέυανε τρεις αδερφές τσί η μάν-να*.

Η αηχοποίηση εκτός από τα Δωδεκάνησα (Κάρπαθο, Κάσο, Ρόδο) επιχωριάζει και με ευρύτερη μορφή (σε λέξεις δηλ. ανεξάρτητα από την προέλευσή τους) σε Κύπρο, Πόντο, Καππαδοκία, Λιβύσσι και Κάτω Ιταλία και αποδίδεται σε αφομοίωση του έρρινου προς το επόμενο άηχο κλειστό σύμφωνο (Μηνάς 1987β, βλ. για άλλες ερμηνείες Συμεωνίδης 2006: 170-173). Πρόκειται για φαινόμενο που ανιχνεύεται ήδη από τις αρχές του 8ου αι. στην Κύπρο σε κείμενο εξορκισμού, πβ. SEG 54:1564 «πεπτο» = πέμπτον (στ. Α 27), «φατασηα» = φαντασίας (στ. Α 41), «λεγοτας» = λέγοντας (στ. Α 38). Για μεσαιωνικά τεκμήρια μετά τον 13ο αι. βλ. Holton et al. (2019: 207 και 159). Ο Μηνάς (1987β: 262) εντοπίζει με επιφύλαξη αφομοίωση του /π/ προς το επόμενο /p, t, k/ σε αρχαίες κυπριακές επιγραφές (5ος και 4ος αι. π.Χ.) γραμμένες στο κυπριακό συλλαβάριο.

2.2.6. Αποβολή συμφώνων

2.2.6.1. Αποβολή των /v, γ, ð/

Τα ηχηρά τριβόμενα /v, γ, ð/, πρωτογενή και δευτερογενή, αποβάλλονται ενδολεξικά μεταξύ φωνηέντων (το /γ/ συστηματικά). Όμοια και στην αρχή λέξης πριν από φωνήεν από συνεκφορά με το τελικό φωνήεν της προηγούμενης λέξης. Η αποβολή πιθανόν σχετίζεται με ένα αρχαίο διαλεκτικό φαινόμενο (πβ. αρχ. *όλιος* αντί *όλιγος* Ταραντίνοι, βλ. EM 621.51), πιθανώς δωρικό (Tsopanakis 1955: 63-65). Σήμερα το φαινόμενο

απαντά σε περιφερειακά ιδιώματα από την Κύπρο μέχρι την Κάτω Ιταλία (Dieterich 1898, Tsopanakis 1955: 65).

Αποβολή /v/, π.χ. μεσν. *καβαλικεμένος* > *καλικεμένος*, μονοβολιά > *μονολιά* ‘πρώτο όργωμα αγρού’ (πβ. *διβολιά* IANE, στο λ.). Δευτερογενές /v/, π.χ. Παναγιά > Βαναγιά > Αναγιά (βλ. 2.2.6.2). Αποβολή στην αρχή λέξης, π.χ. βουκέντρι > ‘ουτσέντρι.

Αποβολή /γ/, π.χ. αρχ. *ἄγρωστις*, μεταγν. *ἄγρωστος* (ή) > *αουστρίδα*, *άουστρος* ‘το φυτό αγριάδα’, μεταγν./μεσν. *ὄζο-γυρος*, *ζόγυρος* LBG > μεσν. *ἄζογυρέα* (IANE, λ. *ἄζωγυρεᾶ*) > *αντζουριά* ‘είδος αγριόχορτου’, νεότ. *ἀπήγανος* (αρχ. *πήγανον*) > *απήανος*, αρχ. *ζύγαινα* > *ζύαινα* ‘είδος σκυλόψαρου’, *σπιρτολόος* ‘γκαζιέρα’, αρχ. *στέγος* > *στέος* ‘στέγη ή τμήμα αργαλειού’, *στεγάζω* > *στιάντζω*, μεσν. *ὀλιγεύω*, *λίγεύω* > *ὀλίγεμα* 1825 Δεέκ > *τα λ-λιέματα (του φεγγαριού)* ‘η ελάττωση του φωτεινού δίσκου της σελήνης’, *φουγάρο* > *φουάρο* ‘καπνοδόχος’. Στην αρχή λέξης, π.χ. γερανός > ‘εραν-νιός’ ‘είδος πουλιού’, *γυφέλι* Χίος (Andriotis 1974: λ. *κυφέλιον*) > ‘υφέλ-λι ‘κυφέλη από κοκκινόχωμα’ (ήδη μεσν. *γυφέλιν*, ‘υφέλι).

Αποβολή /ð/, π.χ. για (μόριο) + ιδέ > *γιάδε* (IANE, λ. *για* Π,1β) > *γιάε* ‘κοίτα!’, ο εξαποδώ > ο ‘ξωποώς’ *διάβολος*, μεσν. *κουκκούδι* > *κουκ-κούι* ‘σπυρί’, *σιδεροστιά* > *σι’εροδιά* ‘πυροστιά’. Και σε επιρρήματα με το επιθηματικό μόριο -δα, π.χ. από + εκεί + -δα > *’ποτσά*, αυτού + -δα > *ευτού* + -δα > *ετουδά*, ετά, *’τά* ‘εδώ ακριβώς’, έτσι + -δα > *έτσι-’α* > *ετσά*, *’τσά* ‘έτσι ακριβώς’. Στην αρχή λέξης, π.χ. *δεν* > *’ε(ν)*.

2.2.6.2 Αποβολή άλλων συμφώνων

Σε μεμονωμένες λέξεις απαντούν και οι εξής αποβολές τριβόμενων συνήθως συμφώνων (πρωτογενών και δευτερογενών):

Αποβολή /θ/, π.χ. *θα* > *’α* (*’α γροτ-τίσω το ψωμί* = *θα* το ζυμώσω με γροθιές).

Αποβολή /m, n/, π.χ. *κάμωμα* ή *κάνωμα* > *κάωμα* (χωραφιού) ‘κατάλληλη εποχή για το όργωμα αγρού’ από ανομοίωση, *καμωμένος* ή *κανωμένος*²⁴ > *καωμένος* (σαν *αβγό καωμένη ψητή η πατάτα*), *να* > *’α* (σπάνια) από απλοποίηση διπλού /nn/ σε συνεκφορά με προηγούμενο <-v> (*’α κάτσει στο τσαρούχχαλ-λ^dό σου!* ‘Να κάτσει στο λαιμό σου!’) Πβ. *καωμένος*

²⁴ Πβ. Για *’δέ την δην υπομονήν βώς μ’ έσει κανωμένο* (Λέρος).

Κάρπαθος (Μηνάς 1970: 51), *κάωμα* Κως (Καραναστάσης 1964-65: 68), *γοάριν* Δωδεκάνησα (Πούλος 1947: 145).

Αποβολή /r/, π.χ. Παναγιά > *Αναγιά* (*Αναγιά μου, κακόμιτσε άθ-θρωπε!*) Ο τύπος σε Κω και Λιβύτσι (Καραναστάσης 1964-65: 53 Ανδριώτης 1961: 53), πβ. από > *αό* Κάσος, Νάξος, Σίφνος, Σύμη, Χίος, *αού* Χίος, αποπάνω > *αοπάνω* Νίσυρος, τίποτα > *τίοτα* Νάξος (Αρχείο ΙΑΝΕ). Εδώ πρέπει να προηγήθηκε τροπή /r/ > /v/ (πβ. *γούπης* Λέρος > *γούβης* 'γύπας' Λέρος) και να ακολούθησε αποβολή του δευτερογενούς /v/. Η τροπή /r/ > /v/ σε Κάρπαθο (*γούβης* Μηνάς 2012), Ρόδο (*βαροτολομί* = παραθαλαμίδι Tsorpanakis 1940: 109) φαίνεται παλαιά. Ο Αναξανδρίδης την συνδέει με την διάλεκτο των Δελφών «οὐ γὰρ ἀντὶ τοῦ φ τῷ β χρῶνται Δελφοί, καθάπερ Μακεδόνες, Βίλιππον καὶ Βαλακρὸν καὶ Βερονίικην λέγοντες: ἀλλ' ἀντὶ τοῦ π· καὶ γὰρ τὸ πατεῖν, βατεῖν, καὶ τὸ πικρὸν, βικρὸν ἐπιεικῶς καλοῦσιν». ²⁵ Πβ. μεσν. κυπριακό *αβο* = από (SEG 54:1564 «*καε αβο πασης δηαβολικης φατασηα*»), μεσν. *πούβετις* < μεσν. *πούπετις* < μεταγν. *πούποτε* (βλ. και LBG).

Αποβολή /r/ μεσοφωνηεντικά (σποραδικά), π.χ. φρ. σειρές > *σει'ές* *σει'ές* 'κατά σειρές' (άσμα: *σει'ές* *σει'ές* *βροντές* 'γροικώ, άντζελος κατεβαίνει). Το φαινόμενο αποτελεί φωνητικό νόμο στην Σαμοθράκη (Τσολάκη 2009: 74-87). Μία ενδιαφέρουσα ιστορική διάσταση του φαινομένου αναδεικνύει το 'Ησύχ. π 2356 (Hansen) «*πίσυα*: πίτυρα. Άχαιοί».

Αποβολή /s/ μεσοφωνηεντικά (σπάνια), π.χ. να πιάσει > να *πσάσει* > να *πδάει* (*Τρέχει να τότε πσάει*). Αποβολή /s/ πριν από σύμφωνο στην αρχή λέξης (βλ. Παντελίδης 1928), π.χ. (ο) *κούρουμβλας* 'είδος χόρτου, σκολύμπρι' < μεσν. *σκόλυμβρος* LBG < αρχ. *σκόλυμος*.

Αποβολή /x/ (με προηγούμενη τροπή /x/ > /γ/, βλ. κατωτέρω), π.χ. *τουλάιστον*.

2.2.7 Αφομοίωση του /s/

2.2.7.1 Αφομοίωση του τελικού /s/ με το επόμενο σύμφωνο

Το τελικό /s/ αφομοιώνεται ενίοτε το με αρχικό /m/ της επόμενης λέξης, π.χ. *ήνδεφέ μ-με* 'με ξεπέρασες' (ρ. 'νδεύγω 'συναγωνίζομαι, ξεπερνώ κάποιον' < αρχ. *άντῶ*). Όμοια σε Χίο (*τρει μ-μέρε* = τρεις μέρες, *ο νου μου* = ο νους μου Pernot 1907:

²⁵ Εσφαλμένα το LSJ Suppl. σημειώνει τον τύπ. *βικρός* ως μακεδονικό.

426-427), Κάτω Ιταλία (ο φίλο μ-μου Καραναστάσης 1997: 45). Τεκμήρια του φαινομένου ανιχνεύονται σε αρχαίες επιγραφές δωρικών και άλλων περιοχών και παπύρους, πβ. IC IV 72.47 «τάθ θ[υ]γατέρας» Γόρτυνα 5ος αι. π.Χ. Για διαχρονικά δεδομένα βλ. και Μηνάς (2004: 561-563), Καραναστάσης (1997: 45).

2.2.7.2 Παράλειψη του τελικού /s/

Το τελικό /s/ των ονομάτων παραλείπεται ενίοτε σε όλες τις πτώσεις (ονομαστική ενικού, ονομαστική και αιτιατική πληθυντικού) από αφομοίωση με το αρχικό σύμφωνο της επόμενης λέξης, π.χ. ο κάτ-τη < μεσν. κάττης ‘γάτος’ LBG, ο κοροκό < κρόκος, ο μεσημερά ‘λουλούδι που ανθίζει το απόγευμα’ < μεσημεράς, οι κουρούνε, οι γειτόνισε, οι πλιντζίνε ‘καρπούζια’. Το σπάνιο φαινόμενο ανιχνεύεται στην Κύπρο (ο κουμπάρο, οι γεναίτσε Κοντοσόπουλος 1970: 97, Συμεωνίδης 2006: 165) και με ιδιαίζοντα τρόπο (πάντα με ακόλουθο το κτητικό μας) στην Κορσική και την Κρήτη (π.χ. οι ελιέ μας, ο αδερφό μας, αλλά ο αδερφός μου Αναγνωστόπουλος 1926: 152, Γαρεφαλάκης 2002: 17). Ομοειδείς εξελίξεις (αφομοίωση τελικού /s/ προς το /t/ του άρθρου) σε Δ. Κω, Τσακωνιά και Κάτω Ιταλία (βλ. Καραναστάσης 1964-65: 60, Μηνάς 2004: 244, 556-563, όπου και βιβλιογραφία). Πτώση τελικού /s/ απαντά και στην Καππαδοκία στον πληθυντικό ονομάτων (παπάς-παπάδε Dawkins 1916: 108). Για μεσαιωνικά τεκμήρια παράλειψης (αφομοίωσης) του τελικού /s/ βλ. Holton et al. (2019: 161-163).

2.2.7.3 Αφομοίωση του /s/ με το επόμενο /t/ μέσα στην λέξη

Το /s/ στο σύμπλεγμα /st/ αφομοιώνεται ενδολεξικά με το /t/ και ακολουθούν απλοποίηση του διπλού /tt/ σε απλό /t/ και διαλεκτική εξέλιξη /t/ > /ð/ πριν από ημιφωνοποιημένο /i/, π.χ. αρρώστια > αρρώτ-τια > αρρώτια > αρρώδια, οπιστία > ‘πιδιά ‘ξύλο που συγκρατεί το σαμάρι στα οπίσθια ζώου’, παραστία > παραδιά ‘εστία’, σιδεροστία > σι’εροδιά ‘πυροστία’. Εξέλιξη /st/ > /tt/ και σε Κάτω Ιταλία (π.χ. εχθές > εφτέ > εθτέ > εστέ > εττέ Καραναστάσης 1978: 70), πβ. ομοειδή τσακωνικά *fo* = στο, *τούμα* = στόμα (Κωστάκης 1986-87: Α’, λη). Για την διαχρονία του φαινομένου πβ. Ήσυχ. ε 6655 «ἐττία· ἐστία», αρχαία επιγραφικά SEG 47:274 *ἀγορατάς* = *ἀγοραστὰς* Αττική 4ος αι. π.Χ., IG VII 3054 *ἔττε* = *ἔστε* Βοιωτία, SGDI II 2187 *Πίτιν* = Πίστιν Δελφοί 2ος αι. π.Χ., IG II² 10725 *χρητὸς* (μεταγν.) =

χρηστές Αττική. Ορισμένοι θεωρούν το φαινόμενο δωρικό (Μηνάς 2004: 556-63), άλλοι βοιωτικό (Ahrens 1839: 177).

2.2.8 Ανάπτυξη συμφώνων

2.2.8.1 Ανάπτυξη /y/ στο επίθημα -εύω > -εύγω

Τα ρήματα σε -εύω λήγουν σε -εύγω (γυρεύγω, παστρεύγω, πλεύγω ‘πλέω, κολυμπώ’, φιλεύγω ‘λεπταίνω’) ή εξελίσσονται σπανιότερα σε -εύγκω (ντζουλεύγκω ‘ζηλεύω’, κλαδεύγκω, παντζαρεύγκω) με τροπή /ny/ > /ng/, για την οποία βλ. 2.2.10.4. Αναλογικά, και ρήματα σε -βω λήγουν σε -βγω, π.χ. γκάβγω ‘εξαφανίζομαι σε στροφή δρόμου’ < γκάβω (IANE, στο λ.) < αρχ. κάμπτω, κόβγω, κρύβγω, σκάβγω, θλίβγεσαι, λειβγουνδαι ‘χρειάζονται’, και σπανιότερα σε -βγκω (ανελήβγκουμαι ‘εξαφανίζομαι’, φ-φαλ-λοκόβγκω). Σπάνια αναλογική ανάπτυξη /y/ και σε ονόματα (Παρασκευγήν). Η ανάπτυξη /y/ στο επίθημα -εύγω εντοπίζεται ήδη στις αρχές του 8ου αι. στην Κύπρο, π.χ. SEG 54:1564 *πηστεογης* = πιστεύεις. Για τεκμήρια μετά τον 9ο αι. βλ. Holton et al. (2019: 147-148). Παραλλαγές του φαινομένου απαντούν σε ΝΑ Αιγαίο, Α. Κρήτη, Κύπρο, δυτική Μ. Ασία, Κύμη και Μέγαρα (Tsopanakis 1940: 66, Μηνάς 1970: 54, Κοντοσόπουλος 2001: 51, 58, 65, 87, 85, Πάγκαλος 1955: 244-245, Συμεωνίδης 2006: 186, 228).

2.2.8.2 Ανάπτυξη μεσοφωνηεντικού /y/

Σε φωνηεντικά συμπλέγματα στα όρια ή μέσα σε λέξη αναπτύσσεται /y/ για λόγους συνίζησης ή ευφωνίας (Χατζιδάκις 1905-1907: Α΄ 49, Β΄ 328, Ανδριώτης 1930: 161-163, Μηνάς 2004: 197-198). Όταν το φωνηεντικό σύμπλεγμα είναι επιδεικτικό συνίζησης, ανάμεσα στο α΄ σκέλος (συνήθως /i/ του άρθρου <η, οι>) και στο β΄ σκέλος (συνήθως αρχικό /a, o, u/ ουσιαστικού) αναπτύσσεται ουρανικός φθόγγος [j], π.χ. οι όρκοι > οι-γ-όρκοι (πβ. *ιατρός* > *γιατρός*, επίσης «*ή γιόρεξή ντου*» = *η όρεξή του Κρήτη* 1620, Holton et al. 2019: 145).

Όταν το φωνηεντικό σύμπλεγμα δεν επιδέχεται συνίζηση, ανάμεσα στο α΄ και β΄ σκέλος αναπτύσσονται είτε ουρανικό [j], οσάκις το β΄ σκέλος είναι κλειστό φωνήεν /i, e/, είτε υπερωικό [ɣ], οσάκις το β΄ σκέλος είναι ανοικτό φωνήεν /a, o, u/, π.χ. *κλαίω* > *κλαίγω* [kλέγω], αρχ. *ύαινα* ‘είδος φαριού’ (μεταγν. σημασία) > *ούαινα* και *ούγαινα* [ύjενα] ‘είδος φαριού’ (Κρεκούκας 1991: 57). Τα αναπτυσσόμενα [j] ή [ɣ] ενίοτε προσκολλώνται στην

αρχή της δεύτερης λέξης και ενσωματώνονται με αυτήν, π.χ. οι αλλήθωροι [ialíθori] > οι-γ-αλλήθωροι [ijalíθori] > (οι) γιαλλήθωροι [jalíθori] > (ο) γιαλλήθωρος [jalíθoros], η Όλγα > η-γ-Όργα > (η) Γιόργα, το αίμα > το γαίμα, (διαζευκτικό) ή > γή, νεότερο ούλι ‘ούλο’ Σομαβέρα > το ούλι [toúli] > το-γ-ούλι [toγúli] > (το) γούλ-λι [γúli:i].

Ανάπτυξη [j] ή [γ] στα όρια ή μέσα σε λέξη απαντά σε βόρεια, θρακικά, βιθυνιακά και ιδιώματα του ΒΑ Αιγαίου, σε Δωδεκάνησα (Κάρπαθο, Κω, Ρόδο, Σύμη) και Κύπρο (Μαργαρίτη-Ρόγκα & Τσολάκη 2013: 303-304). Η ανάπτυξη μεσοφωνηεντικού /γ/ μέσα σε λέξη ανιχνεύεται ήδη τον 2ο-3ο αι. π.Χ. στον τύπο *ἄγνωρος* αντί *ἄωρος* DGE. Πβ. βοιωτικό *ἰών* αντί *ἐγών* = ἐγώ LSJ, παπυρικό UPZ 1.12 *Σαραπίγηω* = Σαραπιεῖω 2ος αι. π.Χ. (Meyer 1886: 160, Krumbacher 1886). Για μεσαιωνικά τεκμήρια βλ. Holton et al. (2019: 143-147).

2.2.8.3 Ανάπτυξη ή πρόθεση άλλων συμφώνων

Πρόθεση αρκτικού /n/ σε λέξη από φωνήεν, λόγω εσφαλμένης κατάτμησης ληκτικού <-ν> προηγούμενης λέξης, π.χ. *ο νήλιος*, *η νεκκλησιά*, *ο νονδάς*. Ανάπτυξη /r/, συνήθως από επίδραση παρακαείμενου υγρού ή για άρση της ομοηχίας παρακαίμενων συλλαβών (Κουκουλές 1917: 83-91), π.χ. *λιμπίζομαι* > *λιμβρίτζομαι*, *κάλαντα* > *κάλαντρα*, *κάκαδο* > *κάρακαδο* ‘αποξηραμένη βλέννα’. Ανάπτυξη /s/, π.χ. *πορφύρα* > *προσφύρα*.

2.2.9 Τροπές συμφώνων

2.2.9.1 Εναλλαγή των /v, γ, δ/

Τα ηχηρά τριβόμενα /v, γ, δ/ εναλλάσσονται μεταξύ τους σε μεμονωμένες λέξεις. Προηγείται η αποβολή των ηχηρών τριβόμενων σε μεσοφωνηεντική ή αρκτική θέση και ακολουθεί η εσφαλμένη υπερδιορθωτική ανάπτυξη άλλου ηχηρού τριβόμενου. Παρόμοια φαινόμενα ήδη τον 5ο αι. π.Χ. (Παπαδόπουλος 1941: 9, Tsoranakis 1955: 65, Κωνσταντινίδου 2008: 307-311).

Τροπή /v/ > /γ/: βαφτιστικός > γαφτιστικός, βούβα πολλαχού IANE (λ. βούβα III) > γούβα! (σιωπή!), βουβάσου > γουβάθου > γουβάτ-του ‘σώπα!’, μεταγν. και μεσν. πούποτε LBG > μεσν. πούπετε LBG > νεότ. πούβετι Σομαβέρα, μεσν. πούβετις > πούγετι ‘κάπου, πουθενά ή καθόλου’.

Τροπή /γ/ > /v/: πέλαγος > πέλαβος, τραγούδι > τραβούδι.

Τροπή /v/ > /ð/: αβάφτιστο > αδάφτιστο, αρχ./μεταγν. *ἐλαιοτριβιον* (LSJ) > λιοτριβί > λουτρούδι ‘ελαιοτριβείο’.

Τροπή /ð/ > /v/: φυλ-λιάδα ‘πικροδάφνη’ Λέρ. > φυλ-λιάβα.

Τροπή /ð/ > /ɣ/ (σε σύμπλεγμα): αδράχτι > αγράχτι > αργάχτι (και σε Κάλυμνο, Κω, Καππαδοκία, ΙΑΝΕ, λ. *ἀδράχτι*).

2.2.9.2 Τροπή των /f, x, θ/ σε /v, γ, ð/ και αντιστρόφως

Σε μεμονωμένες λέξεις απαντά εναλλαγή άηχων τριβόμενων /f, x, θ/ και αντίστοιχων ηχηρών /v, γ, ð/. Η τροπή, που ανιχνεύεται σε μεσαιωνικές, ιδίως κυπριακές πηγές (Holton et al. 2019: 207), είναι γνωστή από τα δωδεκανησιακά και άλλα περιφερειακά ιδιώματα (Dieterich 1908: 77, Καραναστάσης 1964-65: 58, Tsopanakis 1988: 86-89, Κωνσταντινίδου 2009: 342).

Τροπή /v/ > /f/: Η αρχ. *στοιβή*, που επιβιώνει στην Λέρο με την μορφή *αστοιβή* ‘αφάνα’, παραδίδεται και ως β’ συνθετικό στους τύπους *γαδουροστοιφή*, *γαδουρόστοιφας*, *αγουρόστοιφας* ‘ο θάμνος αστοιβή η ακανθώδης’. Η αρχ. *έρυσιβη*, δωρ. *έρυσιβα* (Tsopanakis 1940: 104, 106, 135) επιβιώνει με την μορφή *θύριφας* ‘ασθένεια του σίτου που μαραίνει το φυτό’ (πβ. *σύριφας*, *σέρυφας* Ρόδος Tsopanakis 1940: 104).

Τροπή /ð/ > /θ/, π.χ. μεσν. *δράππα* (Κριαράς) > *θράπ-πα* ‘άνοιγμα καταπακτής’, μεσν. *καδέκλα* (Κριαράς, λ. *καθέκλα*) > *καθέκλα* ‘καρέκλα’.

Τροπή /θ/ > /ð/, π.χ. *θα* > *δα* > ‘α, Θεοφανώ > *Δεφανιό*, αρχ. *λάπαθον* > *πληθ*. *λάπ-πάδα*. Πβ. και τροπή /θ/ > /ð/ πριν από συνίζηση στο 2.1.6.6, π.χ. *αλήθεια* > *αλήδεια*, *αρρώστια* > *αρρώθια* > *αρρώδια*, *βαθειά* > *βαδειά*, *θειαφίζω* > *δειαφίντζω*, αρχ. *μεθύω* > *μεδυώ* = *μεθώ* (και *ξεμεδυώ*).

Τροπή /x/ > /ɣ/ ανιχνεύεται έμμεσα, π.χ. *τουλάχιστον* > *τουλάχιστον* > *τουλάχιστον*, όπου το δευτερογενές /ɣ/ αποβάλλεται μεσοφωνηεντικά.

2.2.9.3 Προστριβοποίηση του /t/ προς το [ts, tʃ]

Το κλειστό οδοντικό /t/ πραγματώνεται ως προστριβές φατνιακό [ts] ή προστριβές ουρανοφατνιακό [tʃ] πριν από κλειστά φωνήεντα /i, e/ (με πιθανή ενδιάμεση δίπλωση /t/ → [t:, tʰ:]). Η αξιοπρόσεκτη αυτή τροπή ανιχνεύεται σε μεμονωμένες λέξεις,

π.χ. αλάτι > αλάτσι,²⁶ γαλανοκερατσάτο ‘πρόβατο με λευκό τρίχωμα και μεγάλα κέρατα’,²⁷ γάλα > γαλάτι²⁸ > γαλάτσι Μέγαρο (ΙΑΝΕ, λ. γαλατάκι) > γαλατσώνω ‘ασβεστώνω’, τέτοιος > τῆέδοιος (και τέδοιος). Προστριβοποίηση του /t/ απαντά στα Δωδεκάνησα (π.χ. κομάτι > κομ-μάτσι Κως Καραναστάσης 1964-65: 58, κληματσούρα Ρόδος Tsopanakis 1940: 110, δωμάτσιν Νίσυρος Μηνάς 2012: 54), σε ιδιώματα Καππαδοκίας (Ακρίτης > Ακρίτσης ΙΑΝΕ, λ. ἄρνιακός, γιατί > γιατῆ ΙΑΝΕ, λ. γιατί, καματίζω > καματῆίζω Αρχείο ΙΑΝΕ, αδράχτι > αγράχτσι ΙΑΝΕ, λ. ἄδράχτι βλ. και Dawkins 1916: 70), Λυκαονίας (Dawkins 1906: 45), Κύπρου (κεράτῆιν, τέφρα > τῆέφρα Συμεωνίδης 2006: 184), Τσακωνιάς (γραμμάτι > γραμμάτσι ΙΑΝΕ, δεμάτι > δεμάτσι ΙΑΝΕ), Κάτω Ιταλίας (πραμάτι > πραμάτσι Μηνάς 2012: 55), αλλά και από την Κρήτη (αιγίτικος > ἴγιτικός ‘κατσικίσιος’· διαφορετική ετυμολογία στο ΙΑΝΕ, λ. γιτσικός), τις Κυκλάδες (νομάτοι > ανομάτσοι Σίφνος Αρχείο ΙΑΝΕ, δεσιμάτι > δεσιμάτσι Μήλος ΙΑΝΕ, λ. δεσιμάτι) και την Μακεδονία (γιατί > γιατσί Σιάτιστα, πιθανώς από βλαχική επίδραση Τσοπανάκης 1953: 274, 277). Το φαινόμενο είναι μεσαιωνικό (πβ. μεσν. κεράτσιν ‘χαρούπι’ Κύπρος < μεταγν. κεράτιον Κριαράς, λ. κεράτιον II, μεσν. ρητσίνην < αρχ. ῥητίνη Holton et al. 2019: 122· για μεσαιωνικά κατωιταλικά τεκμήρια βλ. Μηνάς 2003: 55-56) και θεωρείται συναφές προς την αρχαία διαφορά δωρικού -ντι έναντι ιωνικού -(ν)σι (Tsopanakis 1940: 110) ή προς το αρχαίο κυπριακό σις έναντι τις (Μηνάς 2012: 55).

2.2.9.4 Λοιπές τροπές συμφώνων

Στην θέση του /ɣ/ απαντά /g/ πριν από ανοικτά φωνήεντα, π.χ. γαμπρός > γκαμπρός, μεταγν. ἔξαγώνιον DGE > ἔξαγκώνι ‘κριθάρι με εξαγωνικό στάχυ’. Το φαινόμενο, που απαντά σε Καππαδοκία και Κάτω Ιταλία (γαμπρός Μαλακοπή, γαμβρό Απουλία ΙΑΝΕ, λ. γαμπρός) έχει θεωρηθεί κατάλοιπο αρχαίας προφοράς (Καραναστάσης 1997: 33).

Στην θέση του /θ/ απαντά /f/ σε μεμονωμένες λέξεις, π.χ. θηκάρι > φηκάρι. Για την κατανομή σε ανατολικά και νησιωτικά

²⁶ Στο αλάτσι, αντί της εξέλιξης /t/ > /ts/, πιθανόν υπόκειται η εξέλιξη /ss/ > /ts/, γνωστή στο ιδίωμα. Ενδέχεται δηλ. να προέκυψε από αλάσι (Κάσος, Άνδρος κ.α., ΙΑΝΕ, λ. ἄλάτι) με δίπλωση και προστριβοποίηση του /s/ (βλ. 2.2.2.2.4.2).

²⁷ Υπόκειται το θ. κερατσο- < μεσν. κεράτσι < μεταγν. κεράτιον ‘μικρό κέρατο’.

²⁸ Πβ. μεταγν. γαλάτιον ‘το φυτό κολλητσίδα’ (DGE) αναγόμενο ετυμολογικώς στο γάλα, ενδεχομένως και νεοελληνικό γαλάτι ‘μάκτρα’ Βλαστός (1989: 175).

ιδιώματα και την διαχρονία του φαινομένου βλ. Κωνσταντινίδου (2008: 310-311), Holton et al. (2019: 212-213).

Στην θέση του /k/ απαντά /ɣ/, π.χ. μεταγν. *κάγκελ(λ)ος* > *γάντζελ-λος* (βρήτδενε στο γ-γάντζελ-λον ένα μ-μωρουδάττι), *ηγρεμοβολίστηκα* = *ηκρεμοβολίστηκα* ‘γκρεμίστηκα’ (πβ. και *κρεμ-μολίζομαι* Μεγίστη, ΙΑΝΕ, λ. *γκρεμοβολῶ*).

Στην θέση του /g/ απαντά /ɣ/ (αποκλειστοποίηση), π.χ. *γκάτσι* > *γάτσι*, *γκαζιέρα* > *γατζέρα*.

Στην θέση του /k/ απαντά /x/, π.χ. μεταγν. *κοχλάζω* > *χοχλάτζω* (μεσν. *χοχλάζω*), αρχ. *κόχλος*, μεταγν. *κόλχος* > *κόχχος* > *χόχ-χος* ‘πορφύρα’, αρχ. *κογχύλιον* > *κοχ-χύλι* > *χοσ-θύλι* ‘κοχύλι’ (υποχωρητική αφομοίωση).

Στην θέση του /p/ απαντά /b/ (ηχηροποίηση) στην αρχή λέξης, που πραγματώνεται ως [mb] από επέκταση της ηχηροποίησης που προκαλεί το τελικό <-v> του άρθρου ή άλλη λέξη (δεν κλπ.), π.χ. *πάλος* > *μβάλος* ‘παλούκι’, *πετεινός* > *μβετεινός*, ιταλ. *plico* > *μβλίκος* ‘φάκελος’, πριν > *μβριν*, *πριχού* > *μβρουχού*.

Στην θέση του /r/ απαντά /l/, π.χ. *γρήγορος* > *γλήγορος* (ανομοίωση), *περιστέρι* > *πελιστέρι* και τοπων. *Πελιστεριές*. Το φαινόμενο ήδη σε έγγραφο του 1754 από την Λέρο (Πάχος 1993: 148) «είς τὰ Παλαμάντρια» (πβ. *παραμάντρι* < *παρά* + *μαντρί*, *Ικαρία* Πουλιανός 1976-1977: Β’ 305).

Βλ. και 2.1.6.6.7 για τροπές οδοντικών πριν από συνίζηση.

2.2.10 Τροπές συμφωνικών συμπλεγμάτων

2.2.10.1 Απλοποίηση των /(n)dz, ts/ σε /z, s/

Το πρωτογενές /(n)dz/ σποραδικά απλοποιείται σε /z/, π.χ. *μελιτζανίς* > *μελιζανίς*, *τζάμια* > *ζάμια*, *-τζής* > *-ζής* (μιογιαζής ‘φάρι που εκτοξεύει γαλάζια βαφή’, *παραγαζής* ‘φαράς που αλιεύει με παραγάδι’, *παραγαζίδικο* ‘βάρακα παραγαζή’).

Το πρωτογενές /ts/ απλοποιείται σε /s/, συνήθως κοντά στο /r/, σε μεμονωμένες λέξεις, π.χ. *κάλτσα* > *κάρσα*, *καλτσάτος* > *καρσάτος* ‘πετεινός με φτερωτές κνήμες’, *καλτσοδέτης* > *καρσοδέτης*. Ίσως όμως ο τύπος *κάρσα* να ανάγεται στο βενετικό *calsa* και όχι στο ιταλ. *calza*, από όπου το κοινό *κάλτσα*.

Το φαινόμενο, που περιγράφηκε από τον Μάνεση (1964-65), απαντά σε Κυκλάδες, Δωδεκάνησα, Χίο και Αλικαρνασό (Μάνεση 1964-65: 134-149, Κοντοσόπουλος 2001: 49, 50 και 2003: 287). Στην Λέρο ήταν περισσότερο εκτεταμένο παλαιότερα, πβ.

«τέτζερον» = τέντζερη, «Χατζήδενα» = Χατζήδαινα, «πεσέτταις» = πεσέτες σε έγγραφα 18ου αι. (Πάχος 1993: 148-149).

2.2.10.2 Τροπή /l/ σε /r/ σε συμφωνικό σύμπλεγμα

Το πλευρικό σύμφωνο /l/, όταν έπεται σύμφωνο ή σύμφωνα με τα οποία σχηματίζει σύμπλεγμα στα όρια ή μέσα στην λέξη, έχει την τάση να τρέπεται σε /r/, π.χ. βολβός > βορβός, βερβός, σαλβάρι > σαρβάρι 'βράκα', Όλγα > Γιόργα, χαλκιάς > χαρκιάς 'σιδηρουργός', χαλκώματα > χαρκώματα 'χάλκινα μαγειρικά σκεύη', σφάλμα > σφάρμα, προστ. βάλ(ε)τε > βάρτε, βόλτες > βόρτες 'γύροι', μελτέμι > μερτέμι, μπαλτάς > μβαρτάς, ιταλ. alto > άρτο 'ύψος δικτύου', μπαϊλντίζω > παίρδίτζω, αλφάδι > αρφάδι, δελφίни > δερφίνι, κάλφας > κάρφας. Σε συνεκφορά: βγάλ' το > βγάρ' το, βάλ' του τραπέζι > βάρ' του τραπέζι. Η τροπή, που απαντά και στην Κοινή ΝΕ και είναι ήδη μεταγενέστερη (Κωνσταντινίδου 2008: 315-317, Holton et al. 2019: 214-216), εμφανίζει στην Λέρο αυξημένη συχνότητα.

2.2.10.3 Ανομοίωση των συμπλεγμάτων /rx, rθ/ σε /rk, rt/

Η ανομοίωση κατά τον τρόπο της άρθρωσης των /rx, rθ/ σε /rk, rt/ χαρακτηρίζει γενικά τα ανατολικά και περιφερειακά ιδιώματα (Α.Θράκη, Πόντο, Καππαδοκία, Μ. Ασία, Δωδεκάνησα, Κύπρο, Κ. Ιταλία, βλ. Κωνσταντινίδου 2008: 319) και μαρτυρείται από τα μεταγενέστερα χρόνια (Μηνάς 2003: 60).

Τροπή /rx/ → /rk/ και περαιτέρω /rk/ > [rtʃ] πριν από /i, e/ ή ημιφωνικό /i/, π.χ. αρχή 'αρχή, εξουσία', αρχονδικός, καρκαρίας, των δριών Ιεραρχών, μονάρτσης 'κρίος με ένα όρχι' (μεταγν. μονόρχης), ουδ. πληθ. αρχαία > αρκαία > αρτθαία 'αρχαιότητες', αρτθιδαλ-λιά 'το φυτό σκίλλα', αρτθιδαλ-λιάς 'ασφόδελος', έρχεσαι > έρκεσαι > έρτδεσαι.

Τροπή /rθ/ → /rt/, π.χ. ήρτεν, τοπων. Παρτέν-νι < Παρθένι.

2.2.10.4 Ανομοίωση των συμπλεγμάτων /vy, ry/ σε /vg, rg/

Ανομοίωση κατά την ηχηρότητα παρατηρείται στα πρωτογενή και δευτερογενή συμπλέγματα /vy, ry/ που εκφέρονται ως /vg, rg/ αντίστοιχα, όπως αλλού στα Δωδεκάνησα, την Κ. Ιταλία και τα Φάρασα (Μηνάς 2004: 144, 146, Παντελίδης 1929: 37).

Εκφορά /vy/ → /vg/, π.χ. αβγό > αβγκό, βγάζω > βγκάζω, ρηματικά τέρματα -εύγω, -βγω > -εύγκω, -βγκω (ντζουλεύγκω 'ζηλεύω', κλαδεύγκω, 'φ-φαλ-λοκόβγκω), βλ. κεφ. 2.2.8.1.

Εκφορά /rɣ/ → /rg/, π.χ. κουκκουναριά > κουκχουναργιά. Όταν μετά τα δευτερογενή /vg, rg/ ακολουθεί /i, e/, το /vg/ παραγματώνεται ως [v(n)dʒ, vndz] και το /rg/ ως [rdʒ] (δασύς τσιτακισμός), π.χ. βγαίνει > βτζαίν-νει, ήβγεν > ήβγκεν και ήβντζεν, αναλήβεται (ΙΑΝΕ, λ. *ανάληφω*) > αναλήβγεται > ανελήβτζεται 'εξαφανίζεται', συχ-χώριο > συχ-χώργιο > συχ-χώρτζο.

2.2.10.5 Αφομοιώσεις σε συμφωνικά συμπλέγματα ενδολεξικά

Σε συμφωνικά συμπλέγματα μέση στην λέξη παρατηρούνται αφομοιώσεις (συχνά των έρρινων φθόγγων), όπως γενικά στα Δωδεκάνησα (Πούλος 1947: 192-193).

/vm/ → [m:], π.χ. θαύμα > θάμ-μα, του Αγίου Πνεύματος > τ' Άι Πνεμ-μάτου, απόγευμα > απόεμ-μα.

/ym/ → [m:] > [m] (απλοποίηση), π.χ. πράγμα > πράμ-μα, τυλιγμένο > τυλιμ-μένο > τυλιμένο.

/fθ/ → [f:], π.χ. αυθέντης > αφ-φέντης, επίσης αφ-φενδιά.

/xl/ → [x:], π.χ. αρχ. κόχλος, μεταγν. κόλχος > χόχ-χος 'ένα κοχύλι, η πορφύρα'.

/mf/ → [f:], π.χ. νύμφη > νύφ-φη, συμφωνώ > συφ-φωνώ, ομφαλός > αφ-φαλός 'ζώο στο κέντρο του αλωνιού'.

/nθ/ → [θ:], π.χ. μεταγν. άνθιον > μεσν. άνθι > άθ-θι 'άνθος', άνθρωπος > άθ-θρωπος, αρχ. κήρινθος > τδέραθ-θος 'τροφή του γόνου των μελισσών, πυκνόρρευστο υγρό', αρχ. μελάνθιον > μεσν. μελάνθιν Κριαράς > μελάθ-θι 'σφουγγάρι αρίστης ποιότητας'. Παραδείγματα αφομοίωσης και περαιτέρω εξέλιξης του /nθ/ σε /θθ/ > [tθ] > [tʰ] > [tʰ] > /t/ και στο κεφ. 2.2.2.2.5.3.

/nx/ → [x:], [ç:], π.χ. αρχ. κογγύλια > κοχ-χύλια > κοσ-θύλια, συγχωρώ > συχ-χωρώ > (το) συχ-χώρτζο 'συχώριο, συγχώρεση'. Παραδείγματα και στο κεφ. 2.2.2.2.5.2.

/ft/ → [t:] > [t], π.χ. αυτού + -δα > ετ-τουδά > ετουδά.

Πβ. τα αρχαία διπλά IThesp 241 Σαφφώ (Βοιωτία, 4ος αι. π.Χ.), FD III 1:486 σύββολον, έκκλήματα (Δελφοί, 3ος αι. π.Χ.). Για την αφομοίωση του /s/ στο σύμπλεγμα /st/ βλ. 2.2.7.3. Για αφομοιώσεις συμπλεγμάτων στα όρια λέξεων βλ. 2.2.1.2.

2.2.11 Μετάθεση, αντιμετάθεση συμφώνων

Μετάθεση συμφώνων (ιδίως του /r/): αρχ. άγρωστις, μεταγν. ή άγρωστος DGE > αουστρίδα, άουστρος και άγουστρας 'αγριάδα', αδράχτι > αργάχτι, κρόκος > (ο) κορκό, τουρκ. bakras-çi > πραγκάτσι 'κάδος νερού, κουβάς', πρινάρι >

περνάρι, σκορπιός > σκορπιτός, τρυγιά > τυργιά ‘ίζημα κρασιού’. Πβ. και «στρέγω» = στέρωγω Λέρος 1735 (Πάχος 1993: 147).

Αντιμετάθεση φθόγγων: γνωρίζω > γρωνίντζω, αρχ. λύχνος > νύχλος ‘είδος ψαριού’, πενιχρός > περιχνός ‘(για πράγματα) κακής ποιότητας, ευτελής’, αρχ. σμύραινα > σμύναιρη ‘σμέρνα’, αρχ. σφύραινα > σφύναιρα (η) ‘το φάρι λούτσος’, στομούχι πολλαχού (βλ. και Andriotis 1974: λ. *στομούχιον) > μοστούχι Ρόδος > μουστουδι ‘φίμωτρο ή σακκί με τροφή στην μουςούδα υποζυγίων’. Στο Holton et al. (2019: 216-218) μεσν. τεκμήρια.

2.2.12 Τονισμός

Παραβίαση του νόμου της τρισυλλαβίας της Ελληνικής με τονισμό της λέξης στην τέταρτη από το τέλος συλλαβή απαντά σε ενεργητικούς και παθητικούς ρηματικούς τύπους που εμφανίζουν επιτασσόμενο -νε, όχι όμως συστηματικά. Στις περιπτώσεις αυτές αναπτύσσεται συνήθως δευτερεύων τόνος στην παραλήγουσα, π.χ. θα βάλουμένε, έχουμένε, εγύρισένε, ήθελένε, σφάντζομένε πουλ-λ^dάδα για να ματώσουμένε τις πέτρες. Σποραδικά, ο δευτερεύων τόνος δεν αναπτύσσεται στην παραλήγουσα αλλά στην λήγουσα (ηγγαστρώθητδενέ, ήλασενέ ‘βατεύτηκε’) ή απουσιάζει (είπασινε, ητδοιμήθητδενε). Το φαινόμενο ανιχνεύεται από τον 16ο-17ο αι. (έκάμασινε, έφάνισένε, γράφομενε, είπασινε, θέλουσινε Holton et al. 2019: 228-230).

3. Μορφολογικά

3.1 Άρθρο

Διατηρείται ο μεσαιωνικός τύπος του θηλυκού οριστικού άρθρου της αιτ. πληθυντικού *τες* (Κριαράς, λ. ο) έναντι του κοινού *τις*, π.χ. *τες ευδές, στες πλάτες του, στες τρεις εντζώστην δο σπαθί, στες έξι το φηκάρι* (άσμα). Ο τύπος *τες* και σε γραπτή πηγή του 1745 «είς ταίς Άμμοδάραις», «είς ταίς Πούνταις» (Πάχος 1993: 148).

3.2 Ονόματα – Κλιτική μορφολογία

Τα αρσενικά προπαροξύτονα ουσιαστικά σε -ος (ισοσύλλαβα) στην ονομαστική του πληθυντικού μετακινούν τον τόνο στην παραλήγουσα με επίδραση της γενικής και αιτιατικής πληθυντικού, π.χ. *άντζελος-αντζέλοι, συμβέτθερος-συμβετθέροι*.

Τα αρσενικά προπαροξύτονα ουσιαστικά σε -ας (ισοσύλλαβα) που προέρχονται από μεταπλασμό αρχαίων προπαροξύτων ουσιαστικών σε -ος ή από αρχαία τριτόκλιτα ουσιαστικά συγκροτούν στο ιδίωμα μία μεγάλη κατηγορία, π.χ. μεταγν. *ἄγρωστος* (ή) DGE > *άγουστρας* ‘αγριάδα’, αρχ. *ἄκανθος* (ό) > *άγκαθας*, μεταγν. *μόλοχος* (ό) > *αμόλοχ-χας* ‘είδος φυτού’, αρχ. *ἀσπάλαθος* > *ασπάλαθ-θας*, *ασπάλατ-τάς*, ‘είδος θάμνου’, μεταγν. *κάραβος* (ό) > *κάβουρας*, αρχ. *σκόλυμος* > μεσν. *σκόλυμβρος* LBG > *κούρουμβλας* ‘σκολύμπρι’, αρχ. *τέρμιθος* (ή), μεταγν. *τρέμιθος* > *αδράμιθας* ‘είδος φιστικιάς’, μεταγν. *γναφήσιος* > *αγνάφισκας* ‘είδος ψαριού’ (Κρεκούκιας 2000: 135), αρχ. *ἀγκών* > *άγκωνας*, μεταγν. *ἀχυρῶν* > *αδέρωνας* (και *αδερώνας*), αρχ. *λάρυγξ* > *λάρουγγας*. Πβ. *πούς-ποδός-πόδα* > *ο πόδας* (και *ανεμόποδας* ‘άξονας ανέμης’, *κλωτσόποδας* ‘το κάτω μέρος του τροχού αγγειοπλάστη’). Τα αρσενικά σε -ας σχηματίζουν την γενικού ενικού σε -ου με μετακίνηση του τόνου στην παραλήγουσα, π.χ. *ἄι-Σπυριδῶνας* - *ἄι-Σπυριδῶνου*, *τζιτζίκας* - *τζιτζίκου*, και την ονομαστική και αιτιατική πληθυντικού σε -οι και -ους, αντίστοιχα, με μετακίνηση του τόνου στην παραλήγουσα, π.χ. *άγκαθας* - *αγκάθθι* - *αγκάθθους*, *κάβουρας* - *καβούροι* - *καβούρους*, *καλάθρωπας* - *καλαθρώποι* ‘το φυτό μανδραγόρας’, *λούμβουνας* - *λουμβούνοι* ‘τα λούπινα’. Όμοια σε Αστυπάλαια, Χάλκη, Λειψούς (Καραναστάσης 1958: 127, Τσοπανάκης 1949: 52-53, Κωνσταντινίδου 2015: 613). Στον πληθυντικό τα εν λόγω αρσενικά ακολουθούν το κλιτικό παράδειγμα των ουσιαστικών σε -ος, αναδεικνύοντας την τάση του κλιτικού συστήματος για απλοποίηση.

Τα αρσενικά οξύτονα ουσιαστικά σε -ής (ανισοσύλλαβα) σχηματίζουν τον πληθυντικό σε όλες τις πτώσεις με μία επιπλέον συλλαβή, π.χ. *γλενδιστής* - *γλενδιστάδες* ‘αλιείς που ψαρεύουν ομαδικά’, *κριτής* - *κριτάδες*, πβ. Πόντος (*μαθετάδες*, *χορευτάδες* Παπαδόπουλος 1955: 38), Δωδεκάνησα (*θεριστής-θεριστάδες* Αστυπάλαια Καραναστάσης 1958: 127) αλλά και το υφολογικά χρωματισμένο *μαθητάδες* της Κοινής ΝΕ.

Το ουσιαστικό *καραβοκύρης* εμφανίζει πληθ. *καραβοκυροί* (ήδη μεσν., βλ. Κριαράς, λ. *καραβοκύριος*, πβ. και κυριώνυμο *Καραβοκυρός* Άμαντος 1964: 430). Όμοια σε κρητικά ιδιώματα (*νοικοκύρης* - *νοικοκυροί* και *νοικοκύρηδες* Αναγνωστόπουλος 1926: 167). Πβ. και τον ομοειδή σχηματισμό πληθ. *παροξύτωνων*

αρσενικών σε -άρης στην Χαλκιδική (γυλαδάρ'ς - γυλαδαροί, προυβατάρ'ς - προυβαταροί Παπαδόπουλος 1927: 59).

Το ουσιαστικό κύρης 'πατέρας' απαντά με τον μεσαιωνικό τύπο κυρός, τῦυρός γεν. κυρού, τῦυρού στην σημασία 'πατέρας' που είναι επίσης μεσαιωνική (Κριαράς, λ. κύρης 3), π.χ. *M' έκαμε η μάνα μου να μοιάσω του κυρού μου* (παροιμ.) Ο άκλιτος τύπος κυρ, τῦυρ χρησιμοποιείται ως προσφώνηση και πριν από θηλυκά προσηγορικά, π.χ. *κυρ θείτσα μου*.

Το ουσιαστικό *καρχαριάς* σχηματίζει τύπο πληθυντικού *καρχαρέοι* (πβ. EM 493.1 *καρχαρέοι κύνες*), συνώνυμο του αρχ. επιθέτου *κάρχαρος* 'αυτός που έχει κοφτερά δόντια'.

Τα ουδέτερα ουσιαστικά σε -μα (ανισοσύλλαβα) σχηματίζουν την γενική ενικού σε -μάτου, μετακινώντας τον τόνο στην παραλήγουσα, π.χ. *δώμα δωμάτου, πνέμ-μα πνεμ-μάτου*. Όμοια σε Κύπρο, Κρήτη, Αλικαρνασό, Λιβύσσι, Χάλκη, Λειψούς (Συμεωνίδης 2006: 197, Κοντοσόπουλος 2003: 289, Τσοπανάκης 1949: 53, Ανδριώτης 1961: 62, Κωνσταντινίδου 2015: 613).

Ουδέτερα ισοσύλλαβα σε -ον (δέντρον) μεταπλάθονται στο πρότυπο των αρχαίων τριτόκλιτων ουδέτερων σε -ος (βάρως), όπως σε Κύπρο, Κρήτη, Μέγαρο κ.ά. (Συμεωνίδης 2006: 204, Κοντοσόπουλος 1988: 17, Μπεναρδής 2006: 65). Χαρακτηριστικός είναι ο πληθυντικός *τα δένδρη* από αμάρτυρο στο ιδίωμα τύπο ενικού *το δένδρος* (που μαρτυρείται από την σύγχρονη και μεσν. Κύπρο, βλ. IANE, λ. δέντρο, Κριαράς, λ. δέντρος).

Συχνά εμφανίζεται αντί του υποκορισμένου τύπου της Κοινης ΝΕ ο αρχαίος τύπος, όπως και στην Κρήτη (Κοντοσόπουλος 1988: 17), π.χ. *τράπεζα* (τραπέζι, αρχ. ή τράπεζα), *τσεφάλη* (κεφάλι, αρχ. ή κεφαλή), *δέρα* (χέρι, αρχ. ή χείρ), *πόδας* (πόδι, αρχ. ό ποῦς), *άγκαθας* (αγκάθι, αρχ. ό άκανθος), *έφθος* (μεγάλο φίδι, αρχ. ό όφρις), *νύχλος* (λυχνάρι, αρχ. ό λύχνος).

Βαρότωνα επίθετα σε -ης σχηματίζουν το θηλυκό με το επίθημα -ισσα, παραλλαγμένο φωνητικά σε -ιτσα, φαινόμενο κυρίως μικρασιατικό και νησιωτικό (Τσολάκη 2009: 56), π.χ. *ανεμικχιόρης* 'αχάριστος' (τουρκ. namkör), θηλ. *ανεμικχιόριτσα*. Πβ. και *βόστῆσ-σα* 'σύζυγος βοσκού' < μεσν. *βόσκισσα*.

Ο συγκριτικός βαθμός επιθέτου σχηματίζεται και περιφραστικά με το επίρρημα *πλιο* (< πλέον) και τον θετικό βαθμό του επιθέτου (π.χ. *πλιο μεγάλος*), ενώ ο υπερθετικός σχηματίζεται με τον συγκριτικό βαθμό του επιθέτου, προηγούμενου του

οριστικού άρθρου, π.χ. ο πλιο μεγάλος (φανός). Πβ. η πια καλός (Λιβύσσι, Ανδριώτης 1961: 87).

Αριθμητικά.- Η γενική πληθυντικού του απόλυτου αριθμητικού δτζο (δύο) έχει το μορφολογικό τύπο δτζονών (δυσονών).

3.3 Αντωνυμίες

Δυνατός αντωνυμικός τύπος εμέν (αρχ. ἐμὲ με τελικό <-ν> κατά την αιτιατική των ονομάτων) αντί του κοινού εμένα της αιτιατικής ενικού της προσωπικής αντωνυμίας α΄ προσώπου, π.χ. εμέ δ-δεν βρέπει να μιλώ, εμέ θ-θα θανατώσεις, τὶ εμέ ν-να φά ο Ἄδης.

Δυνατός αντωνυμικός τύπος εσέ, εσέν (μεταγν./μεσν. ἐσέ, ἐσέν LBG) αλλά και εσέναν αντί του κοινού εσένα της αιτιατικής ενικού της αντωνυμίας β΄ προσώπου, π.χ. σ΄ εσέ την βαραδίν-νω, εσέ, γ-γαμβρέ μου, πρέπει σου καρέκλα καρυδέν-νια, εσέναν δρώ η ξενιδειά.

Αδύνατος (εγκλιτικός) αντωνυμικός τύπος τως (ήδη μεσν.) αντί τους της γενικής πληθυντικού της προσωπικής αντωνυμίας γ΄ προσώπου αρσενικού γένους (τως λέει, τως ήδοξε να παν να κουλομπήσουν, ρούχα θα τως-ε κάμω αλλά και να τους-ε ξεσπλαβώσω) και της κτητικής αντωνυμίας (τα θελήματά τως, το καμαροφρούδιν δως).

Αδύνατος (εγκλιτικός) αντωνυμικός τύπος τες αντί τις της αιτιατικής πληθυντικού της προσωπικής αντωνυμίας γ΄ προσώπου θηλυκού γένους, π.χ. τες φέρνει.

Αντωνυμικός τύπος (περιφραστικός) λό σου 'εσύ' < νεότ. ἐλόγου (σου) < (του) λόγου (σου). Πβ. τύπο του λόγου του 'αυτός' σε λεριακό έγγραφο 18ου αι. «δὲν ἔχω νὰ λαβαίνω πλέον ἀπὸ τοῦ λόγου του τίπετις» (Πάχος 1993: 147).

Αντωνυμικός τύπος ευτός της δεικτικής αντωνυμίας, π.χ. 'εν το ριτζί'έρει (=διακινδυνεύει) να ταξιδέψει μ' ευτόν τον αέρα.

Αντωνυμικός τύπος καμ-μιανού της γενικής ενικού του αρσενικού γένους της αόριστης αντωνυμίας κανένας/κανείς, π.χ. 'εν do δίνω καμ-μιανού (σε κανένα).

Άκλιτη αναφορική αντωνυμία οπού = που (μεσν. ὅπου < αρχ. ὄπου), π.χ. Χριστέ, δεν δη λ-λυπούσουνε [...], οπού 'το ν-νια τδαι όμορφη. Το χάρισμά του τί 'το, οπού σου χάρισε; Αμήτε τα (ενν. τα ρούχα) της μάν-νας μου [...] οπού μου καταράστηδε... Ο τύπος και σε γραπτές πηγές 18ου αι. «μίαν σπορίαν όποῦ εἶχα [...] εἰς τὸν Ἅγιον Πέτρον» 1775, «τὸ

πατρικόν μου όπου ἔχω εἰς Βελανίδα» 1781, «αὐτὰ όπου ἔγραφα εἰς τὰ παιδιά μου» 1791 (Πάχος 1993: 149, 150, 151).

Αξιοσημείωτη εἶναι ἡ χρήση τοῦ οριστικοῦ ἄρθρου, ἰδίως τῆς αιτιατικῆς ενικῆς αρσενικῆς καὶ ουδετέρου (τον, το) καὶ τῆς αιτιατικῆς πληθυντικῆς τοῦ ουδετέρου (τα), ὡς αναφορικῆς αντωνυμίας, κυρίως σε ἄσματα, π.χ. *Κάκχον δό 'δαμε!* (Κακό που εἶδαμε!). *Ἐδεν κάστρον πόχ' ἡ Λέρος, | ἐδ' ἀπόγυρον τόν ἔχει* (=που ἔχει). *Τῶι ο νους μου 'ναι στόν αγαπῶ. Σήκου, καλή μου, κι ἄλλαξε, να πα να σε πουλήσω, | τὰ μου ζητούν της αβανιάς να πάρω να πλερώσω.* Ἡ χρήση, γνωστὴ ἀπὸ τὸν Ὅμηρο, αρχαίης διαλέκτους (Λεσβιακῆ, Θεσσαλικῆ, Ἀρχαδοκυπριακῆ), δημῶδη μεσαιωνικά κείμενα (Holton et al. 2019: 1097-1105), ἀπαντᾶ σε ανατολικά ιδιώματα τῆς ΝΕ: Δωδεκάνησα, Κύπρο, Πόντο, Καππαδοκία (Αναγνωστόπουλος 1922: 187 κ.εξ., Καραναστάσης 1958: 139, Μηνάς 1970: 109 καὶ 2012: 83, Κωνσταντινίδου 2008: 330-333, IANE, λ. *ἀγαπῶς*).

Ερωτηματικὴ αντωνυμία *εἰνῶ* (έναντι τῆς κοινῆς *τι*), ἡ ὁποία ἐπιχωριάζει σε μία διαλεκτικὴ ζώνη με έντονο βυζαντινὸ χρῶμα (Contossopoulos 1983-1984: carte 2, Κοντοσόπουλος 2001: XXIII). Σε αὐτὴ συγκαταλέγονται τὰ ιδιώματα Πόντου, Κάτω Ἰταλίας, Κύπρου, Αἰγαίου καὶ ἡ διαλεκτικὴ συστάδα Κύμης-Μεγάρων-Αἰγίνας-Παλαιᾶς Αθήνας. Π.χ. *Εἰνῶ γυρεύεις; Εἰνῶ τυμητικό!* Ανάμεσα στο *εἰνῶ* καὶ τὸ ρῆμα συχνά παρεμβάλλεται τὸ *που*, π.χ. *Εἰνῶ που λέεις; = τι λεις; Εἰνῶ π' ἀλιμένεις ετουδά; Μάνα, 'νῶ 'ναιν βου κάν-νεις;* Ὅμοια σε Κύπρο, Χίο (Κοντοσόπουλος 2001: 22, 55) ἀλλὰ καὶ στο Λιβύσσι (ερωτηματικὸ *τέιμβου*, βλ. Ανδριώτης 1961: 87, με γρ. *τίμβου*).

Ερωτηματικὴ αντωνυμία *τίνος*, γενικῆ τῆς αρχαίας ἐρωτηματικῆς αντωνυμίας *τίς*, έναντι τῆς κοινῆς *ποιος* γεν. *ποιανού*, π.χ. *Τίνος εἶναιν δα ρούχα; Τίνος εἶναιν δ' ἀμβέλι; Τίνος να παραπονεθῶ, τίνος να κάμω κρίση;*

Σε ἔγγραφο τοῦ 1735 ἀπὸ τὴν Λέρο (Πάχος 1993: 147) ἀπαντᾶ ἀόριστη αντωνυμία (ἀκλιτῆ) «τίπετις» σχηματισμένη ἀναλογικά πρὸς τὰ ἐπιρρήματα σε <ς> (πβ. *ενωρίς*).

3.4 Ρήματα

Ἡ μορφολογία τοῦ ρήματος χαρακτηρίζεται ἀπὸ αρχαϊκά στοιχεία (ἐπιθήματα, τύπους κλπ.), ποικίλους μεταπλασμούς καὶ ἐλεύθερα ἐναλλασσόμενες μορφές. Ἀκολουθοῦν οἱ κυριότερες μορφολογικὲς ἀποκλίσεις έναντι τῆς Κοινῆς ΝΕ.

3.4.1 Οξύτονα και βαρύτονα ρήματα

3.4.1.1 Οξύτονα σε -ώ (από αρχαία περισπώμενα)

Το ιδίωμα διακρίνει δύο κατηγορίες οξύτονων ρημάτων που αντιστοιχούν στα αρχαία περισπώμενα σε -άω και -έω:

(α) Οξύτονα σε -ώ, -άς, -ά, -ούμε(ν), -άτε, -ούσι(ν) ή -ούνε, π.χ. αρχ. ἀγαπάω > γαπώ, αρχ. γερνάω > γερνώ, αρχ. σπάω > σπω, αρχ. χαλάω > χαλώ (Περιπατείς, χαλά η πλάση).

(β) Οξύτονα σε -ώ, -είς, -εί, -ούμε(ν), -είτε, -ούσι(ν) ή -ούνε, π.χ. αρχ. ζητέω > ζητώ (ποιαν αμοιβήν ζητείς;), αρχ. κρατέω > κρατώ (με κρατεί), αρχ. περιπατέω > περιπατώ (Περιπατείς, χαλά η πλάση), αρχ. πονέω > πονώ.

3.4.1.2 Οξύτονα σε -ώ (από μεταπλασμό)

(α) Οξύτονα σε -ώ από παλαιά συμφωνόληκτα σε -άζω, -ίζω κλπ., μεταπλασμένα με βάση το συνοπτικό θέμα, π.χ. αρχ. ἀρπάζω > (ε)ρπώ (την ερπά), μεσν. ἐχβοτανίζω > ξεβοτανώ, αρχ. κοιτάζω 'πάω στο κρεβάτι' > τδοιτώ αλλά και τδοιτάζω 'κουρνιάζω', πβ. και σβήνω (μεσν.) > σβώ (σβούνε τη φ-φωτιά).

(β) Οξύτονα σε -ώ από βαρύτονα φωνηεντόληκτα, μεταπλασμένα με βάση το συνοπτικό θέμα κατά το σχήμα ακολουθήσα-ακολουθώ, π.χ. μεταγν. ἀναμύω > νεμ-μώ, -άς, -ά κλπ. 'φυτρώνω', αρχ. διαλύω > διαλώ, -είς, -εί, -ούμεν, -είτε, -ούσι, αρχ. καμμύω > καμ-μάω 'κλείνω τα μάτια, «τα «φυλάω» (στο κρυφτό)', αρχ. σείω > σω (σάω), σας, σα.

Ο μεταπλασμός βαρύτονων σε οξύτονα γνωρίζει γενικά επίδοση στην Ρόδο (Κουρμούλης 1947: 184, Τσοπανάκης 1948: 24).

3.4.1.3 Οξύτονα σε -ιώ, -ειώ, -υώ (με συνίζηση)

Η κατηγορία αυτή ρημάτων, γνωστή από κυπριακά, δωδεκανησιακά, νησιωτικά και πελοποννησιακά ιδιώματα (Συμεωνίδης 2006: 223, Μηνάς 2004: 443), ανιχνεύεται ήδη στο μεσν. ἐγκαλιῶ (Κριαράς) από αρχ. ἐγκαλέω -ῶ. Παραδείγματα από την Λέρο: αρχ. ἀντλέω > γκλιώ 'αντλώ' (Εγκλησα το πηγάδι = ἀντλησα το νερό για να καθαρίσω τον πυθμένα του, ΙΛΝΕ, λ. ἀγκλῶ), αρχ. κινέω > κουν-νιώ (την κούν-νιαν), αρχ. μεθύω > μεδυώ (και ξεμεδυώ), μεσν. χολέω Lampe > χολ-λιώ 'στενοχωρούμαι, λυπάμαι' (Χολ-λιώ, γιατί γερνούμε· πβ. μεσν. χολιῶ), αρχ. δειλιῶ > δουλιώ (αόρ. ηδούλιαξα), αρχ. κλειώ > κλειώ, κλειάς, κλειά κλπ. (Ανοίει τῶαι κλειά η ἀθηβάδα), αρχ. καταλύω > κατελυώ 'καταναλώνω', κατελυέμαι 'μαραίνομαι'.

Αναλογικά προς αυτά μετασχηματίστηκαν σε *-ιώ* και ορισμένα άλλα ρήματα, λόγω του κοινού αορίστου σε [isa], π.χ. *κοπαν-νιώ* < *κοπανώ* < *μεταγν. κοπανίζω*, *θρουλ-λιώ* και *τροουλ-λιώ* ‘θρυμματίζω, -ομαι, είμαι εύθρυπτος’ (η *τραγάνα* *τροουλ-λιά μόνη της* = το βραχώδες τμήμα του βυθού είναι εύθρυπτο) < *θρουλώ* *Αντικύθηρα*, *Κρήτη*, και *θρουλίζω* *πολλαχού* < *μεσν. θρουλίζω* ‘*παθ. συντρίβομαι, κομματιάζομαι*’ *Κριαράς* < *αρχ. θρουλίσσω* ‘*θραύω, συντρίβω*’ LSJ.

3.4.1.4 Βαρύτονα σε *-ω*

Τα βαρύτονα ρήματα στον ενεργητικό ενεστώτα λήγουν σε *-ω, -εις, -ει, -ομε(ν) ή -ουμε(ν) ή -ουμενε, -ετε, -ουσι(ν) ή -ου(ν)*, π.χ. *’φήν-νω, ’φήν-νεις, ’φήν-νει, ’φήν-νομε(ν) ή ’φήν-νουμε(ν), ’φήν-νετε, ’φήν-νουςιν ή ’φήν-νουν*.

Αρχαία βαρύτονα, τα οποία μεταπλάθονται στην Κοινή ΝΕ, διατηρούν στην Λέρο το αρχαίο θέμα αλώβητο, π.χ. *αρχ. έπαίρω* > *’παίρω* (τον *’βαίρουν τζαι φεύγου*), *αρχ. πλάσσω* > *πλάτσω* (πλάτσουμε τα ψωμιά), *αρχ. πλύνω* > *πλύν-νω*. *αρχ. στέλλω* > *στέλ-λω*, Αντίστροφα, ορισμένα αρχαία ή μεταγενέστερα βαρύτονα μεταπλάθονται σε *-νω*, π.χ. *μεταγν. άνασύρω* > *’νεσύρωνω*.

3.4.1.5 Βαρύτονα σε *-σσω* > *-τσω*

Αρχαία ρήματα σε *-σσω*, τα οποία στην Κοινή ΝΕ μεταπλάστηκαν σε *-ζώ ή -θω* (αλλάσσω-αλλάζω, πλάσσω-πλάθω), διατηρούν στην Λέρο την κληρονομημένη μορφή σε *-σσω*, μετεξελιγμένη φωνητικά σε *-τσω*, π.χ. *αρχ. μάσσω* > *μάτσω* ‘*σουρώνω*’ (το *μάτσω το γάλα*), *αρχ. πήγνυμι* > *μεταγν. πήσσω* > *πήτσω* ‘*πήζω*’ (η *μυτζήθρα* δεν *βήτσει* όπως το τυρί), *αρχ. πλάσσω* > *πλάτσω* (πλάτσουμε τα ψωμιά). Παρομοίως και σε *Δωδεκάνησα*, *Κύπρο*, *Κρήτη*, *Τσακωνιά* (Ανδριώτης (1961: 65)).

Το επίθημα *-σσω* > *-τσω* επεκτείνεται αναλογικά και σε ορισμένα άλλα ρήματα, τα οποία λήγουν συνήθως σε *-ζω*, π.χ. *βολάτσω* ‘*φαρεύω την νύχτα*’ < *βολάσ-σω* < *βολάζω* (IANE, στο λ., *λάτσω* ‘*για ζώα*) *οχεύω*’ < *λάσ-σω*, *λάσσω* < *λάζω* < *άορ. ήλασα* του *αρχ. έλαύνω* (τα *ντζα τώρα* ‘*ναι που λάτσουνε*)).

3.4.1.6 Βαρύτονα σε *-ζω* > *-τζω* (από αρχαία σε *-σσω*)

Όπως συμβαίνει και στην Κοινή ΝΕ, αρχαία ρήματα σε *-σσω* μεταπλάθονται ενίοτε σε *-ζω* > *-τζω*, π.χ. *αρχ. πάσσω* > *πάζω* > *πάτζω* ‘*πασπαλίζω, ραντίζω*’.

3.4.1.7 Βαρύτονα σε -νω (από αρχαία περισπώμενα)

Ορισμένα ρήματα που έληγαν σε -ώ μεταπλάθονται σε -νω, π.χ. αρχ. φορέω, -ῶ > φοραίν-νω (να τη φ-φοραίν-ν' ο διάκος). Όμοια εξέλιξη στην Καππαδοκία (πβ. καλώ-καλαίνω Αραβανί, Φωστέρης & Κεσίσογλου 1960: 1στ').

3.4.1.8 Βαρύτονα σε -εύω > -εύγω, -εύγκω

Για την κατηγορία αυτή βλ. κεφ. 2.2.8.1.

3.4.1.9 Βαρύτονα σε -εύγω (από μεταπλασμό οξύτωνων)

Οξύτονα μεταπλάθονται σε βαρύτονα σε -εύγω, π.χ. μεσν. γροικῶ > αγροικεύγω (και γροικῶ) 'προσέχω' (Αγροίκεψε, πγιά! Δώσε προσοχή!), αρχ. ἀνιστορῶ > ανεστορῶ > 'νεστορεύγω 'αντιλαμβάνομαι', αρχ. ἀντῶ > αντεύω > 'νδεύγω (αόρ. ἤνδεψα) 'συναγωνίζομαι κάποιον' (Έλα να 'νδέψομε = να συναγωνισθούμε. Ἡνδεψέ μ-με = με ξεπέρασες), αρχ. δυστυχῶ > δυστυχεύγω, ἀρχ. ψιλῶ-ῶ > ψιλεύγω 'λεπτύνω'.

3.4.2 Ρήματα με προθήματα μεταπλασμένα από τον αορίστο

Η κατηγορία αυτή περιλαμβάνει ρήματα με α' συνθετικό προθήματα (ανα-, κατα-) και εσωτερική αύξηση (η-, ε-) στο ενεστωτικό θέμα. Τα ρήματα αυτά προέρχονται από μεταπλασμό με βάση το θέμα του αορίστου.

(α) Ρήματα με το πρόθημα ανα- > ανε- ή 'νε-, γνωστά από Α. Κρήτη, Δωδεκάνησα, Κυκλάδες, Χίο, Σάμο, Ικαρία αλλά και Α. Θράκη, Προποντίδα κ.α.,²⁹ π.χ. αρχ. ἀναβάλλω, ἀνέβαλον > 'νεβάλ-λω 'μελετώ, σκέφτομαι', αρχ. ἀναβαίνω, ἀνέβην > 'νεβαίν-νω '(για ζύμη) φουσκώνω', μεσν. ἀναγνώνω, ἀνέγνωσα > ανεγνώνω, αρχ. ἀναγορεύω > ανεγορεύω (με επίδραση του ανε-) > 'νε'ορεύγω 'μεριμνώ, φροντίζω', αρχ. ἀναλαμβάνω, αόρ. γ' ενικ. ἀνελήφθη > ανελήβομαι ΙΑΝΕ, λ. ἀναλήφω > ανελήβγκουμαι 'εξαφανίζομαι' (Ανελήβτζεται ο σατανάς) και αόρ. γ' ενικ. ανελήφτηνε (Έφυεν ο σατανάς, ανελήφτηνε), μεταγν. ἀναμύω, ανέμυσα > 'νεμ-μῶ 'φυτρώνω' (Αυτό 'νεμ-μά μόνο του = είναι αυτοφυές), μεταγν. ἀνασύρω, ἀνέσυρα > (α)νεσύρω 'αντλώ', ανά+καρώνω (ΙΑΝΕ, λ. ἀνακαρώνω ΙΙ), αόρ. α-νεκάρωσα > ανεκαρώνω 'αναπιάνω (το προζύμι)'.

²⁹ Βλ. Παντελίδης (1929: 25), Κοντοσόπουλος (1969: 68 και 2001: 61), Μηνάς (1970: 33-34), Κωνσταντινίδου (2015: 621).

Από τα σύνθετα με το ανα- ρήματα το (α)νε- επεκτάθηκε αναλογικά αφενός σε απλά ρήματα που αρχίζουν από ανα- (πρωτογενές ή δευτερογενές), π.χ. αναγκάζομαι > 'νεγκάζομαι' 'τανύζομαι, σφίγγομαι', ανιστορώ > 'νεστοροεύω' 'αντιλαμβάνομαι' (μεταπλασμός σε -εύω), αφετέρου σε ονόματα που αρχίζουν από ανα-, π.χ. της Αναλήψεως > της Ανελήψεως, τουρκ. namkör > αναμκχιόρης > ανεμκχιόρης 'αχάριστος'. Το φαινόμενο είναι μεσαιωνικό (Κουκουλές 1931).

(β) Ρήματα με το πρόθημα κατα- > κατε- ή κατη-, π.χ. καταλύω, αόρ. κατέλυσα > κατελυώ 'καταναλώνω', κατελυέμαι 'μαραίνομαι', καταντώ, αόρ. κατήντησα > κατηνδώ.

3.4.3 Παρατηρήσεις στα ρήματα

3.4.3.1 Ενεργητική φωνή

Το α' πληθυντικό πρόσωπο του ενεργητικού ενεστώτα και μέλλοντα της οριστικής εμφανίζει διτυπία, με συχνότερο τον μορφολογικό τύπο σε -ουμε(νε), π.χ. γυρνίντζουμε, κάμνουμε, 'φήν-νουμεν, θα σου δώσουμένε, θα χωρίσουμένε, να πιάσου-μεν, αλλά και με παράλληλο αρχαϊκό τύπο σε -ομε(ν), π.χ. βολάτσομε 'ψαρεύουμε την νύχτα', θα το κατεβάσομε, θα το σταυρώσομε, να αράξομεν, έλα να 'νδέψομε.

Στο γ' πληθυντικό πρόσωπο του ενεργητικού ενεστώτα και μέλλοντα της οριστικής και υποτακτικής απαντά το αρχαιότερο επίθημα -ουσι(ν), -ούσι(ν), π.χ. δεν βροφτάν-νουσιν, διαλούσι, για να μη το μαδιάξουσι. Σπάνια στο γ' πληθυντικό της υποτακτικής ενεστώτα απαντά και το -ωσι(ν), π.χ. να κάμ-μωσι.

Στο γ' πληθυντικό του παρατατικού και αορίστου της οριστικής απαντά το επίθημα -ασι/-ασιν/-ασινε και -άσι(ν), π.χ. εζ-ζυμών-νασι, κάνασι, ήμπασι, ήβγκασι, δέσασιν, είπασινε, να φάσι. Τα τέρματα αυτά, γνωστά από δωδεκανησιακά, κυπριακά, κρητικά και άλλα νησιωτικά ιδιώματα και από την Μάνη,³⁰ εναλλάσσονται με τα κοινά -ουν(ε)/-ούν(ε) και -αν(ε), τα οποία ακούγονται συχνότερα (π.χ. κάμνουν, να κόψουνε, ακουμπούν, περνούνε, εγράφαν, επήραν, φωνάξανε), σημείο υποχώρησης του ιδιώματος υπέρ της Κοινής ΝΕ.

Στο γ' ενικό του παρατατικού τα οξύτονα σε -ώ (< -έω και -άω) διατηρούν άσιγμους τύπους, π.χ. βρόντα (βροντούσε),

³⁰ Βλ. Τσopanάκης (1948: 38-49 και 1949: 58), Μηνάς (1970: 94), Συμεωνίδης (2006: 221, 225), Dieterich (1908: 125).

εφίλα, ετσίμπα, ηβάστα, ηπέτα, ηθώρει, φόρει. Όμοια σε Ρόδο, Λειφούς (Τσοπανάκης 1948: 23, Κωνσταντινίδου 2015: 615).

Το β' πληθ. του ενεργητικού αορίστου β' λήγει σε -ετε έναντι του κοινού -ατε σύμφωνα με την αρχαία παράδοση, π.χ. είπετε (Τά 'πετε αυτά;), είδετε (Μβας τδι είδετε τον Γωνστανδή;)

Απαντούν αόριστοι σε -κα αντί -σα από παλαιά ρήματα σε -μι (δίδωμι, αφήμι), π.χ. ήδωκα, ήφηκα, τα οποία διαθέτουν και παράλληλους σιγματικούς τύπους ήδωσα, ήφησα. Από τα αοριστικά θέματα σε -κα σχηματίστηκαν και οι τύποι του συνοπτικού μέλλοντα ('α τα 'φήκουμε) και της υποτακτικής του αορίστου (εγώ να σας το δώκω).

Απαντούν όμως και αντιστρόφως αόριστοι σε -σα αντί -κα, π.χ. 'πονεβήσαμε ('τελειώσαμε το άρμεγμα'). Πρόκειται για τον ποιμενικό όρο 'πονέβησα αντί *'πονέβηκα (απο-+ανέβηκα³¹), σχηματισμένο αναλογικά προς το γ' πληθυντικό αρχαϊκών τύπων αορίστων β' σε -σαν (ανέβην-ανέβησαν).

Διατηρούνται αρχαϊκά αοριστικά θέματα με χαρακτήρα -σ- (αντί ξ ή ψ), π.χ. ηλύτσασα (αντί ελύσσαξα), έπαυσαν (αντί έπαψαν), να πιστεύσω (αντί πιστέψω), παύσε (αντί πάψε), θα το χωνεύσω (αντί χωνέψω). Πβ. μεταγν. αόρ. α' έστήρισα αντί έστήριξα (LSJ, λ. στηρίζω). Διατηρούνται ομοίως και αοριστικά θέματα με θεματικό χαρακτήρα -ψ- (αντί ξ), π.χ. ρίψανε, ερίψαμεν, να ρίψουν (αντί ρίξανε, ρίξαμε, να ρίξουν).

Ο επαυξημένος με υπερωϊκό αοριστικός χαρακτήρας -ξω, -ξα πέρασε αναλογικά και σε ρήματα που έληγαν σε -σω και -σα, π.χ. να ρωτήξω, να στεγνώξει, σφαλίξανε. Το φαινόμενο, μαρτυρημένο και από αλλού στα Δωδεκάνησα (Κωνσταντινίδου 2015: 618) και από το Λιβύσι (Ανδριώτης 1961: 69), θυμίζει το δωρ. πιέξας αντί πίεςας (Νίκ. Σχ. Άλεξιφ. 224d, 224e).

Το ρήμα ευρίσκω παρουσιάζει στον αόριστο τους τύπους ηύρηκα και ηύρα, καθώς και αντίστοιχους τύπους στην προστακτική αορίστου βρήκε = βρες (Βρήκε του μικρά αχταπόδια!) και εύρα = βρες (Εύρα, κόρη, πανδρέψου!) Από το αοριστικό θέμα ηύρηκα σχηματίζεται και συνοπτικός μέλλοντας θα βρήκω (Θα βρήκω να φάω) και υποτακτική αορίστου να βρήκω (Θέλω να βρήκω μερακλή).

³¹ Βλ. ΙΑΝΕ, λ. άπανεβαίνω, όπου και τύπ. Ρόδου 'πονεβαίνω, επίσης και τύπ. αορ. 'πονέγκα Νίσυρος (Σκανδαλίδης 2006: λ. 'πονέσσα).

Κατά το πρότυπο των ηύρα, ήρθα σχηματίζονται και οι αόριστοι ήβγα, ήβγκα (βτζαίν-νω = βγαίνω) και ήμβα (μβαίν-νω = μπαίνω). Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι τύποι του συνοπτικού μέλλοντα και του αορίστου της υποτακτικής των ρημάτων αυτών θα/να βγήκω (Θέλω να βγήκω στα ψηλά), θα/να μβήκω (Θέλω να μβήκω μες στα δάση), που σχηματίζονται από το θέμα των αμάρτυρων στην Λέρο τύπων αορ. ήβγηκα Κρήτη (Πάγκαλος 1955: 325) και ήμβηκα Δωδεκάνησα (Ταρσούλη 1947-1950: Γ' 120, 338, πβ. μεσν. έμπηκα Κριαράς, λ. μπαίνω).

Αξιοσημείωτος είναι ο ήδη μεταγενέστερος παρατατικός έχα αντί είχα και οι αόριστοι έπα αντί είπα (κατά το έχα) και έδα αντί είδα, γνωστοί γενικά στα Δωδεκάνησα (Μηγάς 2004: 137, Παπαδοπούλου 2005: 178, Κωνσταντινίδου 2015: 616, Κοντοσόπουλος 2001: 48).

Απαντούν αρχαϊκές προστακτικές ενεστώτα σε -ει στα οξύτονα -ώ, -είς, π.χ. Θώρει μπρός σου! γνωστές ιδίως από την Πάφο (κράτει, λάλει, παρπάτει Μενάρδος 1969: 86).

Ορισμένα ρήματα σχηματίζουν το β' ενικό της προστακτικής σε -α με αναλογική επίδραση κανονικών τύπων προστακτικής σε -α, π.χ. στέκα = στάσου κατά το έλα (βλ. Χατζιδάκις 1905-1907: Β' 98, Ανδριώτης 1930: 178, Τσολάκη 2009: 392).

Αξιοσημείωτοι είναι και πολλοί αρχαϊκοί (ήδη μεσν.) τύποι της προστακτικής, π.χ. άμε 'πήγαινε' (Άμε στο καλό!), πληθ. άμετε = πηγαίνετε (από το αρχ. άγωμεν, Κριαράς, λ. άγωμε(ν)),³² 'δέ = δεσ (αρχ. προστ. ενεργητικού αορ. β' ιδέ), έπαρε = πάρε (LBG, λ. έπαίρω), λείπε 'άφησε' (Άμε, λείπε με!)

Το ρήμα ακούω έχει την ήδη μεσν. μορφή 'κούω (βλ. Κριαράς) και προστακτ. ενεστώτα 'κούε (έναντι του κοινού άκου), ενώ αντί του δίνω απαντά δών-νω από το θέμα του αορ. έδωσα.

Το ρήμα έχω στο γ' ενικό πρόσωπο χρησιμοποιείται και απροσώπως, με την σημασία 'υπάρχει', γνωστή και από άλλα ιδιώματα, π.χ. Μνια φ-φοράν τζι έναν τζαιρόν είδεν έναν ανδρόννο. Για την ήδη μεσν. σημασιολογική εξέλιξη από την έννοια 'έχει' στην έννοια 'υπάρχει' βλ. Ανδριώτης (1941: 76-78).

³² Και παράλληλος τύπος αμήτε = πηγαίνετε (Αμήτε τα της μάν-νας μου!) με επίδραση της υποτακτικής, η οποία συχνά χρησιμοποιείται αντί της προστακτικής (να (ε)ρθήτε αντί ελάτε, Χατζιδάκις (1905-1907: Β' 98).

3.4.3.2 Παθητική φωνή

Τα οξύτονα ρήματα στο *α'* ενικό του ενεστώτα της παθητικής φωνής λήγουν σε *-ούμαι*, π.χ. *ευλοούμαι*, *θυμούμαι*, *καυκούμαι*, *κοιμούμαι*, *πουλούμαι*, *συλ-λ^δοούμαι*, *φοβούμαι*. Λήγουν επίσης σε *-ώμαι* (*αναμασώμαι*), σε *-ιέμαι* (*κουνιέμαι*, *λογιέμαι* < *λογίζομαι*, πβ. και *κατελυέμαι* 'μαραίνομαι', *ξυέμαι*, *σειέμαι*, από ενεργητικά *κατελυώ* < αρχ. *καταλύω*, *ξυώ* < αρχ. *ξύω*, *σειώ* < αρχ. *σειώ*), αλλά και σε *-ιούμαι* αντί *-ιέμαι*, π.χ. *αναρωτιούμαι*, *παραπονιούμαι* (και *παραπονούμαι*).³³

Τα βαρύτονα ρήματα στο *α'* ενικό του ενεστώτα της παθητικής φωνής λήγουν κατά κανόνα σε *-ομαι*, όπως στην Β. Ρόδο (Τσοπανάκης 1949: 58), π.χ. *αναλήβουμαι* 'εξαφανίζομαι', *εύκουμαι*, *καταδέχομαι*, *κουλουριάτζουμαι*, ενίοτε δε και σε *-ομαι* (*ντρέπομαι*). Στο *α'* πληθυντικό λήγουν σε *-ομεστε* (*πτῶν-νομέστε* = *πιανόμαστε*) και στο *γ'* πληθυντικό σε *-ονδαι* (*γίνονδαι*, *κρύβγονδαι*) ή *-ουνδαι* (*εύκουνδαι*, *ποτίντζουνδαι*).

Το *α'* ενικό του παρατατικού των παθητικών ρημάτων σε *-ούμαι* λήγει σε *-ούμουν* (*φοβούμουν*), επίθημα εκτεταμένο σε Δωδεκάνησα, Ικαρία, Κύπρο (Τσοπανάκης 1949: 58), το *β'* ενικό σε *-ούσουν(ε)* (*λυπούσουνε*) και το *γ'* ενικό σε *-ούνδαν(ε)* (*καυκούνδανε*), που προέρχεται από το *-όταν* με ανάπτυξη ερρίνου και αναλογική επίδραση των επιθημάτων *-ούμουν*, *-ούσουν*.

Στο *γ'* ενικό του παθητικού αορίστου διατηρούνται τα αρχαία επιθήματα *-η* και *-θη* με την μορφή *-η/-ην/-ηνε* και *-θη/-θην/-θηνε* ή *-τη/-την/-τηνε*, αντίστοιχα, τα οποία στην Κοινή ΝΕ εξελίχθηκαν σε *-ηκε*, *-θηκε* ή *-τηκε*. Π.χ. *εποδιανδράπη* 'αποτόλμησε' (βλ. IANE, λ. *ἀποδιαντρέπομαι*), *ηγίνην* 'έγινε', *εστάθη(ν)*, *ηλευτερώθηνε* 'ελευθερώθηκε, έτεκε', *χάθη*, *φάνη*, *εντζώστην* 'ζώστηκε', *επαρησιάστην* 'παρουσιάστηκε', *ηδυνάστη* (όσο *τῆι αν ηδυνάστη* πρόκειται για τον αρχ. τύπο του παθ. αορ. (*ἐ*)*δυνάστην*, εν χρήσει κατά το πλείστον στον Όμηρο και τον Ηρόδοτο, παράλληλο του αττ. *ἠδυνήθην* < *δύναμαι*), *καταράστη*, *ηφ-φαλ-λοκόφτηνε* 'του έκοψαν τον λώρο', *δέχτη*. Όμοια και αλλού στα Δωδεκάνησα (Κωνσταντινίδου 2015: 615) και στην Καππαδοκία Dawkins (1916: 144-146).

Ορισμένα ρήματα διατηρούν την αρχαία μορφολογία και στο *β'* ενικό, το οποίο λήγει σε *-της* (< αρχ. *-θης*), π.χ.

³³ Για τα παθητικά ρηματικά επιθήματα βλ. Μηνάς (1987, 2020).

ηπασαλείφτης, λιμβίστης ‘ορέχτηκες’, στραβοστομιάστης ‘στράβωσε το στόμα σου’. Ο παθητικός αορίστος σε -στηκα επεκτείνεται αναλογικά αντί του -θηκα σε ορισμένα ρήματα, όπως αρνήστηκα (Σαν ήθελες να μ’ αρνηστείς, γιατί να μ’ αγαπήσεις). Όμοια εξέλιξη και στην Μ. Ασία (Λιβύτσι, Ανδριώτης 1961: 70).

Το σπάνιο στην Κοινή ΝΕ μονολεκτικό β’ ενικό του παθητικού ενεστώτα της προστακτικής είναι εν χρήσει στο ιδίωμα, π.χ. γένου στον γάμπο λ-λεμον-νιά, χαίρου τον γόσμο μοναχή, τη ν-νιότη σου φυλάγου. Πβ. Holton et al. (2019: 1650-51).

Το β’ ενικό του παθ. αορίστου της προστακτικής ορισμένων ρημάτων δεν σχηματίζεται σε -σου (από το θέμα δηλ. του ενεργητικού αορίστου, ντύνομαι-ντύσου) αλλά σε -θου > -τ-τού, ή -σθου > -στου, από το θέμα δηλ. του παθ. αορίστου, από όπου σχηματίζεται ο πληθυντικός της προστακτικής. Έτσι κατά τον πληθ. σε -θείτε (βουβαίνομαι-βουβαθείτε, σείεμαι-σειστείτε) ακούγονται οι τύποι γουβάτ-τού αντί βουβάσου ‘σώπα!’ και σείστου αντί σείσου. Ο σχηματισμός, γνωστός από την μεσαιωνική Κύπρο (ντύθου, λυπήθου Holton et al. 2019: 1667) απαντά στην Κύπρο, το Λιβύτσι, την Μεγίστη κ.α. (Συμεωνίδης 2006: 231, Ανδριώτης 1961: 71, Μεγίστη βουάθου, ΙΑΝΕ, λ. βουβαίνω).

Ορισμένα ρήματα παθητικής φωνής χρησιμοποιούνται ως ενεργητικά, συνήθως αμετάβατα, π.χ. μοιρολογούμαι αντί μοιρολογώ, χρήση ήδη μεσαιωνική (Οι συντζενείς μοιρολογούνταν), καλικεύουμαι αντί καβαλικεύω (είμαι καλικεμένος = έχω ανέβει σε υποζύγιο), προφτάνουμαι αντί προφτάνω (Στο σπίτι να μη βροφταστεί ο γιος της να ξανάμβει), φυλάγουμαι αντί φυλάγω ‘προσέχω, προστατεύω’ (τη ν-νιότη σου φυλάγου· η χρήση αρχαία, πβ. Ήρόδ. 7.148 «καὶ κεφαλὴν πεφύλαξο»). Όμοια σε Λυκία (Λιβύτσι, Ανδριώτης 1961: 71) και Καππαδοκία (Αραβανί, Φάρασα, Φωστέρης & Κεσίσογλου 1960: ιε’-ισ’, Ανδριώτης 1948: 45). Πβ. και «ὑπογράφονται (οἱ εὐρισκόμενοι μάρτυρες)» σε λεριακή πηγή του 1735 (Πάχος 1993: 147).

3.4.3.3 Αύξηση

Οι παρωχημένοι χρόνοι δεν σχηματίζονται με το μόρφημα ε- της Κοινής ΝΕ αλλά με το μόρφημα η- της λεγόμενης ‘χρονικής’ αύξησης.³⁴ Έτσι, παράλληλα προς τα ηγάπησα, ηρρώστησα,

³⁴ Για την αναλογική ερμηνεία του φαινομένου βλ. Μηνάς (2004: 438-441).

ήγγιξα, ήκουσα, ήρεσα, ήρτα, ακούγονται και ήβοσκα, ήκαμα, ήκοφτα, ήλυσα, ήσπασα, ήσφαξα, ήφαα, ήφουα. Το φαινόμενο, γνωστό από ιδιώματα του Αιγαίου (Λέσβο, Χίο, Ικαρία, Α. Κρήτη,³⁵ Κυκλάδες, Δωδεκάνησα), της Α. Θράκης και Κάτω Ιταλίας (Μηνάς 2004: 247, 438, 442, Κοντοσόπουλος 2001: 52), έχει θεωρηθεί ιωνισμός (Tsopanakis 1955: 53). Σπανιότερα απαντά όμως και αύξηση ε-, π.χ. έδωσα, έκαψα, έτρεφα. Η διμορφία ανιχνεύεται στην Λέρο ήδη το 1735, πβ. «ήδωσα», «τὰ έπούλησα» (Πάχος 1993: 147).

Σημειώνουμε ότι η αύξηση η- (σπανιότερα ε-) δεν απαντά μόνο σε τονιζόμενη συλλαβή αλλά και σε άτονη, π.χ. ηβάρησα (όχι βάρησα), ηβούτθησα, ημήγυσα, ηπέρασα, ηπήρα, ητραβούσα, ηχτύπησα, εγεν-νήθηκα, επήραν, ερίψαμεν, εντζώστην, εσφάχτη. Και σε παλαιά έγγραφα «τὰ έπούλησα» 1735, «τῶς έδώσαμεν» 1754 (Πάχος 1993: 147). Η διατήρηση της άτονης αύξησης συνιστά ένα συντηρητικό χαρακτηριστικό του ιδιώματος έναντι της Κοινής ΝΕ, στην οποία η άτονη αύξηση αποβάλλεται. Σποραδικά ανιχνεύονται πάντως και κοινοί τύποι (περάσαν, ράψανε), ενδεικτικοί υποχώρησης του ιδιώματος.

Σε ρήματα με τα προθήματα ανα- > 'νε-, απο-> 'πο- απαντά ή αύξηση ε, π.χ. ενέβηκα ('νεβαίν-νω), γ' ενικ. εποδιανδράπη ('ποδιανδρέπομαι 'αποβάλλω κάθε ίχνος ντροπής, τολμώ'), ή αύξηση η, π.χ. ηνεστέναξα, ηπόκαμα ('ποκάμνω).

Το γ' πληθυντικό των παρωχημένων χρόνων τονίζεται στην παραλήγουσα, αναλογικά προς το α' και β' πληθυντικό, π.χ. ηβγάλαν, ηγύραν, ηνάψαν, ηπεράσαν (και επεράσανε), ηπήραν, ηφάγαν, φαινόμενο μεσαιωνικό (Κωνσταντινίδου 2008: 329).

3.4.3.4 Το βοηθητικό ρήμα είμαι

Το ρήμα είμαι εμφανίζει στο γ' ενικό του ενεστώτα συνήθως τον τύπο είναιν (πῶς είναιν βου 'νεστέναξε; τίνος είναιν d' αμβέλι; 'πό πού 'ναιν η γεν-νιά σου;) και σπανιότερα μπροστά από σύμφωνο τον τύπο είν' (γέρος εί' γ-για μικράτῃ). Στο α' πληθυντικό του ενεστώτα απαντά ο τύπος είμεστε αντί του κοινού είμαστε. Στο γ' ενικό παρατατικού απαντούν οι ήδη μεσν. τύποι ήτο, ήτον, ήτονε (τριώ μ-μερώ γ-γαμβρός ήτο, το χάρισμά του τί 'το; ήτον τζαι φαμελήτρα, ήτονε στο ψάρεμα ένας καπετάνιος γρυπάρης), στο α' πληθυντικό ο τύπος ήμεστε

³⁵ Στην Α. Κρήτη η χρονική αύξηση παρατηρείται μόνο σε τονισμένη συλλαβή.

(*ήμεστε κουρασμένοι*) και στο γ' πληθυντικό του παρατατικού ο τύπος *ήσαν* (*τα τούμπου τούμπου 'σαν πολ-λά*).

3.4.3.5 Το ρήμα *θέλω* ως τροπικό

Το ρήμα *θέλω* χρησιμοποιείται προσωπικώς και απροσώπως ως δείκτης επιστημικής τροπικότητας,³⁶ χωρίς δηλ. βουλευτική σημασία. Ειδικότερα, απαντούν συντάξεις του *θέλω* είτε με απαρηματικό τύπο είτε με συμπληρωματικές προτάσεις που εισάγονται με το *να* + υποτακτική, ως ακολούθως:

(α) *θέλω* (ως προσωπικό ρήμα) + απαρέμφατο: Με την δομή εκφράζεται η ρητή διαβεβαίωση του ομιλητή για την συστηματική ισχύ αυτού που δηλώνει ο ρηματικός τύπος, π.χ. (συνήθως από άσματα) *όνδας σου θέλω θυμηθεί, τρέμ' η καρδιά μου, τρέμει* (όταν συμβεί/τύχει να σε θυμηθώ, όταν σε θυμηθώ).

(β) *θέλει* (ως απρόσωπο ρήμα) + *ίνα* + αόριστος υποτακτικής > *θέλει να* > *θέλει 'α*³⁷ > *θελ' 'α* > *θελά*³⁸ + ρηματικός τύπος: Με την δομή εκφράζεται η βεβαιότητα του ομιλητή ότι κάτι πρόκειται να συμβεί νομοτελειακά στο μέλλον, π.χ. *τούτ' η γης που πορπατούμεν, όλ-λ^dοι μέσα θελά μβούμε* (=πρόκειται να μπούμε, σίγουρα θα μπούμε). Παρομοίως και σε Αστυπάλεια, Κάλυμνο, Λειψούς (Καραναστάσης 1958: 131, Κωνσταντινίδου 2015: 620).

(γ) *θέλει* (ως απρόσωπο ρήμα) + *ίνα* + αόριστος υποτακτικής > *θέλει να* > *θε να*³⁹ + ρηματικός τύπος: Με την δομή εκφράζεται επίσης η απόλυτη βεβαιότητα του ομιλητή ότι αυτό που δηλώνει η κύρια πρόταση πρόκειται να συμβεί στο μέλλον σχεδόν υποχρεωτικά,⁴⁰ π.χ. *πέτρα αν έδει για καρδιά, πάλι θε να με κλάψει* (θα με κλάψει με βεβαιότητα, δεν γίνεται/δεν μπορεί παρά να με κλάψει).

³⁶ Για περιφραστικές δομές με το ρ. *θέλω* ως βοηθητικό σε ιδιώματα βλ. Μηνάς (2004: 67-70), για μεσαιωνικές μη βουλευτικές δομές με το ρ. *θέλω* ως βοηθητικό βλ. Holton et al. (2019: 5.1.4, 5.2.3, 5.3.2, 5.5 και 5.7.2).

³⁷ Αναλογική ή αποβολή <ν> στο *να* κατά τον Μηνά (2012: 48).

³⁸ Ήδη μεσαιωνικό (Κριαράς, λ. *θέλω*). Για διαφορετικές παραγωγές βλ. Καραναστάσης (1958: 131): *θέλω να* > *θελ' 'α*: Φάβης (1948: 173, 174 υποσ. 1): *ήθελα να* > *θελά, θαλά*. Βλ. και Μηνάς (2004: 67).

³⁹ Ο συγκεκριμένος τύπος ήδη μεσν. (Κριαράς, λ. *θέλω*). Για την παραγωγή του βλ. Χατζιδάκις (1905-1907: Α' 197): *θέλει ίνα* - *θέλει να* - *θελνά* - *θεννά* - *θενά*.

⁴⁰ Η δομή *θε ν-να* + αόριστος υποτακτικής χρησιμοποιείται και για την απλή δήλωση του μέλλοντα (*Ένα τραβούδι θεν-νά πώ* = πρόκειται να... από άσμα).

(δ) ήθελεν (ως απρόσωπο ρήμα) + ίνα + αόριστος υποτακτικής > ήθελε ν-να + ρηματικός τύπος;⁴¹ Με την δομή εκφράζεται η βεβαιότητα του ομιλητή ότι κάτι συνέβαινε συστηματικά (κατ' επανάληψη) στο παρελθόν, π.χ. *Μνια φ-φοράν τζι έναν τζαιρό είσενε ένα γ-γύφτο, τδαι όταν ήθελε ν-να πάει στο μαγαντζίν δου, ήθελε ν-να κάμει τον αέραν δου* (όταν συνέβαινε να πάει/όταν πήγαινε/κάθε φορά που πήγαινε, έκανε...).

3.4.3.6 Παρακείμενος

Ο ενεργητικός παρακείμενος σχηματίζεται περιφραστικά:

(α) με το βοηθητικό ρήμα έχω + μετοχή παθητικού παρακειμένου, π.χ. *έχω ὕγαλιασμένο = έχω αγκαλιάσει, έχω κανωμένο = έχω κάνει* (Για ὄδε την δην υπομονήν βώς μ' ἔδει κανωμένο)

(β) με το έχω + ρηματικό επίθετο, π.χ. *έχω φευγάτος = είμαι φευγάτος, έχω φύγει* (Έχω φευγάτος από ὄδω ἔπο το ὄ54).

Ο παρακείμενος της παθητικής φωνής σχηματίζεται περιφραστικά με το βοηθητικό ρήμα είμαι και την μετοχή παθητικού παρακειμένου, π.χ. *είμαι παινεμένος = έχω επαινεθεί, είμαι καλικεμένος (καβαλικεμένος) = έχω καβαλικέψει* (Τον γάδαρό σου να χαρείς πού ὄσαι καλικεμένη), *είμαι συμβουλευμένος = έχω λάβει συμβουλές, είμαι φρυμένος = έχω αποξηρανθεί* (Ὅπως είναι φρυμένο το λούβι μες στ' αλώνι, το πατούν τδαι λειώνει). Όμοια σε Κάρπαθο, Κρήτη αλλά και Κάτω Ιταλία (Μηγάς 1970: 95, Κοντοσόπουλος 2001: 33, Καρναναστάσης 1997: 78). Πβ. Holton et al. (2019: 1933-1934).

3.4.3.7 Απαρέμφατο - Μετοχή

Λείψανα απαρεμφρατικής σύνταξης επιβιώνουν στο ιδίωμα σε παγιωμένες μορφές του λόγου (άσματα), σε χρήσεις που παλαιότερα πρέπει να ήταν περισσότερο εκτεταμένες. Το ρήμα που συντάσσεται με απαρέμφατο είναι συνήθως το θέλω στην χρήση του ως τροπικού, χωρίς δηλ. βουλητική σημασία (βλ. 3.4.3.5), π.χ. *όνδας σου θέλω θυμηθεί, τρέμ' η καρδιά μου, τρέμει* (όταν συμβεί/τύχει να σε θυμηθώ..., άσμα). *Όταν σου θέλω θυμηθεί [...], σαν δράος κουλουριάτζουμαι* (άσμα). Απαρεμφρατική σύνταξη απαντά και με το ρήμα πάω (σε άσμα), π.χ. *ζητά φωτιά να πάει καεί (=να καεί)*.

⁴¹ Η δομή ήδη μεσαιωνική, βλ. Μηγάς (2004: 69), όπου τεκμήρια από νεοελληνικά ιδιώματα. Ομοειδείς δομές στην Κρήτη (Αναγνωστόπουλος 1926: 185-186).

Ευχρηστούν τύποι μετοχής ενεστώτα παθητικής φωνής σε -άμενος, π.χ. Γελάμενο ανέβαινε, κλάμενο κατεβαίνει. Πουλί πετάμενο. Τρεχάμενο νερό. Η μετοχή παθητικού παρακειμένου είναι εν χρήσει και με σημασία επιθετική, π.χ. καμαρωμένος = καμαρωτός, παρακαλεμένος (αγέρας), στερεωμένος (γαμπρός), φραγκιασμένος = βραχνιασμένος. Πβ. τα επίθετα αγγελοκαμωμένος, κακοθανατισμένος, ορφανοθρεμμένος και το επίρρημα βασανισμένα = με βάσανα (π.χ. Ζω βασανισμένα).

3.5 Άκλιτα μέρη του λόγου

3.5.1 Επιρρήματα

3.5.1.1 Τοπικά επιρρήματα

εδωνά = εδώ ακριβώς

ετουδά, ετά, 'τά = εδώ ακριβώς (< αυτού, όπου και ετού, ετού, εύτου + επιθηματικό μόριο -δα ΙΑΝΕ, λ. αὐτοῦ), π.χ. Είνά π' αλιμένεις ετουδά; Ὡσαμε 'τά (=έως εδώ).

ετδά = εκεί ακριβώς (< μεσν. ἐκειά).

κατάμεσα = ακριβώς στην μέση, π.χ. κατάμεσα πελάου.

ξεπίσω = από πίσω (< μεσν. ξεπίσω < αρχ. ἐξοπίσω).

'πά = επάνω, π.χ. ανέβα 'πά στο δώμα.

πόθ-θεν, πότ-τεν = από πού (< αρχ. πόθεν), π.χ. Πότ-τεν είσαι κλωναράττι; (παροιμιώδης φράση).

πούγετι = 1. κάπου, πουθενά, τυχόν (< μεταγν. και μεσν. πούποτε LBG),⁴² π.χ. Για πες μας τα σουμάδια του, μβας πούγετ' είδαμέν τον (άσμα). 2. καθόλου, διόλου π.χ. καθίντζει λογαριάντζει το, μα πούγετι δε φ-φτάνα (ενν. τα γρόσα).

3.5.1.2 Χρονικά επιρρήματα

από γεν-νησής του = εκ γενετής.

άρα τδαι πού ή αρού τδαι πού = κατά αραιά διαστήματα, κάποτε (< μεσν. ἄρὰ καὶ ποῦ, Κριαράς, λ. αραιά).

αρανδά τδαι πού = κατά αραιά διαστήματα (το αραντά κατά τον Μηνά 2006, λ. αραντά, από ιταλ. di rado).

εδανά, 'δανά = τώρα δα (< μεσν. ἐδανὰ Κριαράς).

εποτώρι = προ ολίγου (< μεσν. ἀποτώρα με επίδραση επιρρ. σε -ι, πάλι, κατόπι).

⁴² Πβ. πούγετε Κως από πούετε Κάρπαθος (με ανάπτυξη /γ/) από μεσν. πούπετε (Μηνάς 2004: 243)· πβ. και πούβετα Πάτμος από πούετα Κάρπαθος (με ανάπτυξη /ν/) από μεσν. πούπετε (Μηνάς 2004: 140).

καθεμέρι = καθημερινά (< μεσν. *καθημέρι*, Κριαράς, λ. *καθημέραν*).

ολοχροονίς = καθ' όλη την διάρκεια του χρόνου, π.χ. (φράση) *ολοχροονίς του χρόνου*.

΄πισπέρα = αποβραδίς (< μεταγν. φρ. *απ εσπερας* ΠΔ Λευιτ. 24.3 κριτ. υπόμν. Tischendorf έναντι αρχ. *άφ' έσπέρας*). Πβ. *απισπέρα* Ικαρία Αρχείο ΙΑΝΕ.

ποτ-τές, ποτθές = ποτέ.

πριχού και *μβρουχού* = προηγούμενος (< μεσν. *πριχού*).

σήμ-μερο και *σήμ-μερα* = σήμερα.

τιστηώρι = κάθε τρεις και λίγο (< μεσν. *δις τήν ώρα*, ΙΑΝΕ, λ. *δίς*), π.χ. *τιστηώρι έρδεται*.

τότες (αναλογικά προς το *χθες*).

ύστερι (αναλογικά προς άλλα επιρρ. σε -ι).

φέτι = φέτος (κατά το *πέρυσι*).

3.5.1.3. Τροπικά επιρρήματα

ετσά, ΄τσά = έτσι ακριβώς (< έτσι + μόριο -δα), π.χ. *Ετσά, μαρή, λέν done. Και κάμνει ΄τσά τα σ΄ερια του*.

καταλαχού = τυχαία (< μεσν. *καταλαχοῦ* < *καταλαχαίνω* με επίδραση επιρρ. σε -ού), π.χ. *Ηύρα το καταλαχού*.

ξεποσκελωτά = ιππαστί, π.χ. *Κάθεται ξεποσκελωτά πάνω στο γάιδαρο*.

σουλουνδράνι = κρουνηδόν, σαν βρύση.

3.5.1.4. Διάφορα/Προτασιακά επιρρήματα

αμούντι = χαράμι, χωρίς κάποιο κέρδος (< ιταλ. *ammodo*), π.χ. *Αμούντι πήαν οι κόποι μου*.

ανδάμα (με την πρόθεση με) = μαζί, π.χ. *ανδάμα με τη ρ-ρίζ-ζα, ανδάμα με τον ήλ-λιο*.

μόνο μόνο = λίγο λίγο, και μόνο μόνο = (εμφατικά) πια, επιτέλους, π.χ. *παύσε και μόνο μόνο*.

πάρουμου, *μπάρ'μου* = τουλάχιστον (< τουρκ. διαλεκτικό *barim*,⁴³ παρά το *bari* = τουλάχιστον), π.χ. *να ντζήσεις έσυ πά-ρουμου, τδι εγώ Θεός το ξέρει (άσμα)*.

πλια = πια, πλέον (< μεσν. επιρρ. *πλιά*, βλ. Κριαράς, λ. *πλέα* I), π.χ. *Δεν βάω πλια στην Γάλυμνο*.

⁴³ Πβ. αναγωγή κυπριακού *πάρουμου* 'τουλάχιστον' στο τουρκ. *barim* (Καραποτόσογλου 2005: 194). Πλησιέστεροι ωστόσο φωνητικά οι νεοελληνικοί διαλεκτικοί τύποι προς το τουρκ. διαλεκτικό *barim*.

πλιο, πγιον, πγιο, πιον, πιο = περισσότερο, πλέον, πια (< μεσν. πλιόν < αρχ. επίρο. πλέον, βλ. Κριαράς, λ. πλέον I), π.χ. Πάρε, γαμβρέ, τη νύφη πλιο! Είνδα να κάμω πγιον! Μόνο καίράτι (=υπομονή). Ου, βαρέθηκα πιον τις παινετάδες σου! Αγροίκεψε, πγιο! (Δώσε προσοχή!), 'εν το ξανακάνω πιο! Τώρα πιον κάθεται στην αζουμούλα (=πεζούλι).

πολ-λά = πολύ, π.χ. πολ-λά κοντό.

ποσό (άκλιτο) = πλήθος, π.χ. ποσό ψάρια (πλήθος ψαριών).

ως = όπως (παραβολικό) (< αρχ. ώς 'όπως'), π.χ. Δός μου, Θεέ μου, 'πομονή ως έδωσες στην βέτρα. Να κάψω την γαρδούλ-λ^dαν δου ως έκαψεν τζι εμένα.

ωσάν = όπως (< μεταγν. ώσάν < αρχ. ώς άν 'όπως, σαν να'), π.χ. τσαι πδά καρδιά μαραιίνεται ωσάν τζαι τη δ-διτθή μ-μου;

3.5.1.5 Υποκορισμός επιρρημάτων

'ποτωράκι = πριν από λίγο (< αποτώρα + επίθυμ. -άκι).

3.5.2 Σύνδεσμοι

αμ-μή, αμ-μέ, αμέ = αλλά, αλλ' όμως, μα (< μεσν. άμή, βλ. Κριαράς, λ. αμή), π.χ. Είσαι γλυκιά σα τζάχαρη αμέ μπατ-τάλα. Αμ-μ' η Αρχή τού φώναντζε με του κριτή τη γ-γλώτσα.

για = (διαζευκτικό) ή, είτε (< μεσν. σύνδ. γιά < τουρκ. ya), π.χ. γέρος εί' γ-για μικράτδι, για βελόνα για καρφί, για πεθερά μου πέθανε για πεθερός μου χάθη.

για να = να (η πρόθεση για συνοδεύει τον σύνδ. να, όταν εισάγει δευτερεύουσες βουλευτικές προτάσεις με υποτακτική), π.χ. Να 'ποθυμάς για να με δεις. Αμα το θέλει ο Θεός για να με τυραν-νήσει, | τίνος να παραπονεθώ, τίνος να κάμω κρίση;

επειδής (αιτιολογικό), π.χ. επειδής ητραβούσαμεν εμείς τράτα.

και, τσαι = (ειδικό) ότι, πως (χρήση ήδη μεσν., βλ. Κριαράς, λ. και 8), π.χ. Νά 'ξερα τδι ηνάμων-νανε όλ-λ^d οι νεκροί στον Αδη, | θά 'διν-να να πηγαίν-νανε ν-νερόν από πηγάδι.

και, τσαι = (αιτιολογικό) γιατί, επειδή, π.χ. Για πάρ' τηνε το Καλυφό, τδι εμένα 'ν' αδερφή μου. Η χρήση ήδη μεσν. Βλ. και Ανδριώτης (1941: 78), Κριαράς, λ. και 11.

και, τσαι = (τελικό/συμπερασματικό) για να, ώστε να (χρήση ήδη μεσν., βλ. Κριαράς, λ. και 9α), π.χ. Τραβούδησέ μου σκλάβε μου, τσαι να σε ξεσκλαβώσω.

και, τσάι = (αντιθετικό) αλλά, μα (χρήση ήδη μεταγν., πβ. ΚΔ Εὐαγγ. Μᾶρκ. 12.12 «καὶ ἐζήτουν αὐτὸν κρατῆσαι, καὶ ἐφοβήθησαν τὸν ὄχλον»), π.χ. φωδιά με τριγυρίντζει, | τσάι δε μ-με τσάιει να καώ, μόνο μ-με φοβερίντζει.

μέτε = μήτε, ούτε. Ο τύπος μέτε ήδη σε πάπυρο του 2ου αι. μ.Χ. SB 14 12144 «μέτε τους περι τ[ού]του πυνθανομενους».

μόνον = (αντιθετικό μετά από αρνητική πρόταση), π.χ. τσάι δε μ-με τσάιει να καώ μόνο μ-με φοβερίντζει.

μῆριν, μῆρι = πριν, π.χ. και μῆριν να μπεις, μῆρι βγει ο ήλιος. να (αιτιολογικό), π.χ. τσίτωσα να γελώ. Η χρήση μεσν.

να (τελικό-αποτελεσματικό), π.χ. Τσάι είδα γυρεύεις, να μας κάμεις τον βατέραν μας καλά; Η χρήση ήδη μεσν.

όνταν, όντας, όντες, όνδες, όνδες = όταν, μόλις (< μεσν. όνταν, όντας, όντες, βλ. Κριαράς, λ. όταν < αρχ. όταν), π.χ. όνταν ηγίνην ο σεισμός, όνταν δη φ-φίλαν ήστραφτεν, όνδας σου θέλω θυμηθεί, όνδες σ' απάνδησε, να τη φ-φορέν' ο διάκος όνδες θα λουτουργά.

ώστε (να) = (χρονικό) έως ότου, ωστόσο, μέχρι (να), π.χ. Όστε να πάει τσάι να 'ρθεί, τον βρίστσει πεθαμένο (< αρχ. έστε > ώστε από επίδραση του έως > ως Τσοπανάκης 1949β: 38, πβ. Ξεν. Κύρ. Ανάβ. 5.1.4 «περιμένετε έστ' αν έγώ έλλω», και μεσν. ώστη Κύπρος (Συμεωνίδης 2006: 246). Το ώστε να ανιχνεύεται σε Κύπρο (Συμεωνίδης 2006: 246-247) και Δωδεκάνησα (Ρόδος, Χάλκη, Τσοπανάκης 1949: 94 και 1949β: 38).

3.5.3 Μόρια

για, γιάε = (δεικτικό/παρακελευσματικό) ιδού, να, για δεσ, κοίτα (< μεσν. γιά < αρχ. μόριο εΐα: ο τύπος γιάε < για + ιδέ, ΙΑΝΕ, λ. γιά 1, 1β), π.χ. Γιά 'νας κάτ-ταρος! (=γάταρος)

δεν, 'εν (αρνητικό): Συνηθέστερη η μορφή 'εν, γνωστή από τα Δωδεκάνησα και αλλού (ΙΑΝΕ, λ. δέν), π.χ. 'εν εβγάλαμε ν-δίποτα ούτε πέλ-λα (=λέπι), 'εν το ξανακάνω πιο! 'εν do συνεικάντζεις (=αντιλαμβάνεσαι), εμέ δ-δεν βρέπει να μιλώ.

έδε, έδεν, εδέ = (παρακελευσματικό) για δεσ, κοίτα (< μεσν. έδε, έδè < επιφών. ε̅ + προστ. ίδε - ιδè = για δεσ, ιδού, βλ. Κριαράς, LBG), π.χ. Εδέ κακό που γίνεται στην τένταν αποκάτω, | φιλά 'δερφός την αδερφή, και 'κείνοι δεν το ξέρουν (άσμα, Dawkins 1950: 94). Έδεν κάστρον π'όχ' η Λέρος | έδ' απόγυρον τόν έχει (άσμα).

'κί, 'κέ = δεν (< ιωνικό αρνητικό μόριο οὐκί). Το μόριο, γνωστό από τον Πόντο (ουκί, ουκέ, 'κί, 'κέ, προ φωνήεντος 'κ', και 'τσέ, 'τσ' Όφικ), ανιχνεύεται στην Λέρο σε άσμα (Dawkins 1950: 94). «Πὸ τὸ χεράκι τὴν ἀρπᾶ, καὶ ᾿ς τὸ παντζάρι πάει. | Πουλῶ την τήγ γεναίκα μου, πουλῶ την τήγ καλήμ μου. | Κανείς καὶ [γρ. 'κέ, 'τδὲ] πολοθήην του, κανείς κ' [γρ. 'κ', 'τδὶ] ἡμίλησέν του». Σπάνια χρήση με μορφή 'κί, 'κέ στην Καππαδοκία (Costakis 1964: 62, Μενάρδος 1969: 150).

μβας ή μβας τδαι = (διστακτικό/ερωτηματικό) μη τυχόν, μήπως, μήπως και (< μεσν. μπάς και Κριαράς, λ. μπας), π.χ. Για πες μας τα σουμάδια του, μβας πούγετ' είδαμέν τον. Μβας τδὶ εἶδετε τον Γωστανδή; Μβας τδὶ εἶδες το παιδί μ-μου;

τίαρις = (απορηματικό/ερωτηματικό) μήπως (< τίγαρις < αρχ. τί γάρ με επίδρ. του μήγαρις, Andriotis 1974: λ. τί γάρ).

3.5.4 Επιφωνήματα

μάρη, μαρή (θηλ., κλητικό) = μωρή, π.χ. Μάρη, που σέ 'παν όμορφη! Ετσά, μαρή, λέν done. Ο παροξύτονος τύπος μάλλον εμφατικός (πβ. Καραναστάσης 1958: 109).

μάρε (αρσ., κλητικό) = μωρέ.

αλῖς = αλίμονο, π.χ. Αλῖς, τρομάρα πού 'βρε με! Αλῖς τον, που λείπει από το γάμο του! (γνωμικό).

3.5.5 Προθέσεις

δίχως + γενική = χωρίς, π.χ. πώς να ντζήσω δίχως σου που μ' έτρεφεν ο ήστδός σου; Η σύνταξη με γενική ήδη μεσν.

μετά + αιτιατική = με (< αρχ. μετά), π.χ. τύδη μου, είνδα σου 'καμα, τδαι τά 'δεις μετά 'μένα. Η σύνταξη ήδη μεσν.

ώσαμε = έως, μέχρι (< αρχ. μόρ. ὤς (έως) + μεσν. ἴσαμε). Εμφανίζει δύο χρήσεις: (α) ώσαμε + επίρρημα, π.χ. ώσαμε 'τά = έως εδώ, και (β) ώσαμε + πρόταση που αρχίζει με αναφορικό που = μέχρι που, π.χ. Του λέει. «Σ-σώπα, το μωρό μ-μου! Σ-σώπα, το μωρό μ-μου!» ώσαμε που το πήε στο καϊτδὶ.

4. Συντακτικά

Καταγράφονται χαρακτηριστικές αποκλίσεις από την Κοινή ΝΕ, με την επισήμανση ότι η Λέρος εμφανίζει πολλά αρχαϊκά συντακτικά χαρακτηριστικά, όπως συμβαίνει και με άλλα νησιωτικά, περιφερειακά ιδιώματα της ΝΕ.

4.1 Επίταξη της προσωπικής αντωνυμίας στο ρήμα

Οι αδύνατοι τύποι της προσωπικής αντωνυμίας έπονται του ρήματος σε μη εμφατικές καταφατικές προτάσεις, π.χ. *Τρώγει με ο καημός σου, ηπήρα μ-μου το γιασιμί, αγαπώ σε, ήχασά σε, επήραμέν don do γ-γαμβρόν με την επιμονή μ-μας, πουλεί τον τζαι το μ-μαύρον δου, είδα την απού το πανάθυρο, μην βάρει το τδαι φύγει, τάισέν το. Ηύρα το καταλαχού (=συμπτωματικά). Τα πουλ-λιά τδαι δελιδόν-νια εύκουνδαί σας δίλ-λγκια χρόν-νια. Άμα ’λωνεύγουνε τα ντζα φορούμε ν-δους μουστουδές (=φίμωτρα). Και πάλι λογαριάντζει τα. Το ήδη μεσαιωνικό φαινόμενο ανάγεται σε αρχαίες συντακτικές δομές (Μηνάς 2004: 366, Κωνσταντινίδου 2008: 335 κ.εξ.) και χαρακτηρίζει τα ιδιώματα Πόντου, Καππαδοκίας, Βιθυνίας, Λυκίας, Αιγαίου, Κύπρου, Κ. Ιταλίας (Κωνσταντινίδου 2008: 329-330). Σύμφωνα με τον Τριανταφυλλίδη (1938: 67, 259) συνιστά βασικό γνώρισμα των ανατολικών έναντι των δυτικών ιδιωμάτων της ΝΕ. Στην Λέρο ανιχνεύεται και πρόταξη αντωνυμίας (σου φέραμεν, τως λέει), ενδεικτική εξαλλοίωσης του ιδιώματος.*

4.2 Εκφορά άμεσου αντικειμένου σε γενική αντί αιτιατικής

Τα μνήμης σημαντικά ρήματα συντάσσονται με γενική, ακολουθώντας την αρχαία παράδοση, π.χ. *Να μου ’θθυμάσαι πάνδα* (να με θυμάσαι). *Θυμούμαι σου, κορίτσι μου*. Με γενική συντάσσονται και πολλά άλλα ρήματα που στην Κοινή ΝΕ δέχονται το άμεσο αντικείμενο σε αιτιατική, π.χ. *μου καταράστηδε* (με καταράστηκε), *μια Καλυμνιά μου ’πάνδηξε* (με συνάντησε), *εντζούλευγκάν του* (το ζήλευαν), *να μου χτυπά η θάλασ-σα απάνω στο τδεφάλι* (να με χτυπά). *Φέρτε μου το βτζολ-λάττι μ-μου [...] να του βαρήσω δυνατά*. Η σύνταξη με γενική είναι γνωστή από περιφερειακά ιδιώματα της ΝΕ, όπως Κύπρο, Κρήτη, Κυκλάδες, Δωδεκάνησα, αλλά και από την Κάτω Ιταλία (Συμεωνίδης 2008: 245, Χριστοδούλου 2015: 103-104, Κοντοσόπουλος 2001: 32, 60, Μηνάς 1970: 108).

4.3 Εκφορά έμμεσου αντικειμένου σε γενική και αιτιατική

Οι εγκλιτικοί τύποι της προσωπικής αντωνυμίας, όταν χρησιμοποιούνται ως έμμεσο αντικείμενο στα δίπτωτα ρήματα (δίνω, λέω, φέρνω κλπ.) και τα συμπληρώματα του ρήματος που δηλώνουν πρόσωπο, εκφέρονται κατά κανόνα σε πτώση γενική, όπως συμβαίνει στην Κοινή ΝΕ, αλλά και σε Κάρπαθο,

Κω, ΝΔ Ρόδο, π.χ. *φέρε μού το, σου τά 'δωκε, τού 'δωσένεν βαράδες, σου χάρισε, μη μ-μου το φέρεις*. Όμοια και οι ονομαστικοί τύποι ως έμμεσα αντικείμενα τίθενται κατά κανόνα σε πτώση γενική: *λέει της γεναίικας του, της μάν-νας του τα λένε, τον πήγανε της νύφης μας, την αρπά τδαι του κονδού την βάει, αμήτε τα (τα ρούχα) της μάν-νας μου, βετσά δ-δών-νει του μαύρου του, άμα πάω του πατέρα μου το φαί, ευκήσου του ξένου περβολιού ν' ατ-τίσει το δικό σου, επίσης σε έγγραφα 18ου αι. «τὰ ἐπούλησα τοῦ γαπροῦ μου», «νὰ τὰ προικίσουν καὶ αὐτοὶ μὲ καλὸν τῶν παιδίων τως» (Πάχος 1993: 147, 148). Πβ. όμως στο *μάστορα τα πήα, δώστε (τη φούστα) στες φιλενάδες μου, εδώκαμεν άρία μαλ-λιά στο β-βοσκό μ-μας*.*

Απαντούν όμως στο ιδίωμα και περιπτώσεις όπου το έμμεσο αντικείμενο εκφέρεται σε αιτιατική, π.χ. *Πες μου, χάρε, τι σέ 'καμα (τι σου έκανα). Εποδιανδράπη τδι είπεν δην. «Εγώ, κόρη, αγαπώ σε»* (βρήκε το θάρρος και της είπε κλπ.). Η σύνταξη με αιτιατική ως έμμεσο αντικείμενο, μαρτυρημένη ήδη από τα μεταγενέστερα και μεσαιωνικά χρόνια (Λεντάρη & Μανωλέσσου 2003), αν και απηρχαιωμένη στο ιδίωμα, καθώς τα τεκμήρια προέρχονται από παγιωμένες μορφές λόγου (άσματα), αναδεικνύει την συνάφεια της Λέρου με ιδιώματα που εμφανίζουν την σύνταξη αυτή. Σημειώνουμε ότι η εν λόγω σύνταξη αποτελεί ίδιον βορειοελλαδικών και μικρασιατικών ιδιωμάτων (Manolessou & Beis 2006), ανιχνεύεται όμως και στην ΒΑ Ρόδο (*έλεέν δη, να με δώκετε Μαριτσά, είπε μ-με Αρχάγγελος*, Tsopanakis 1940: 167, 169). Στην Λέρο, όπως και στην ΒΑ Ρόδο, η παρουσία της αποδίδεται σε επιδράσεις από την γειτονική περιοχή του Λιβυσιού (Τσοπανάκης 1968).

4.4 Ιδιόζουσες συντάξεις

Το ρήμα *πονώ* συντάσσεται με απλή και όχι εμπρόθετη αιτιατική ουσιαστικού που δηλώνει το πάσχον μέλος, π.χ. *πονώ τα τσωτικά μου (πονούν τα σπλάχνα μου), πονώ τα γούλ-λια μου (πονούν τα ούλα μου)*. Όμοια σε Κάρπαθο (Μηνάς 1970: 107) και Φάρασα (Ανδριώτης 1948: 47). Πρόκειται για αρχαία δομή, πβ. Άριστ. *Ιστ. Ζ. 557a.10 «πονούσι τὰς κεφαλὰς»*.

Το γ' ενικό του ρήματος *κονδεύγω* είναι εν χρήσει ως απρόσωπο, π.χ. *ηκόνδεψε ν-να λωλ-λ^dαθώ (λίγο έλειψε να...)*.

Ρήματα κινήσεως συντάσσονται με την εμπρόθετη φράση *σε + γενική κτητική* με έλλειψη του ουσιαστικού, π.χ. *ήφραεν τζαι*

στης *γιαγιάς του πάει, παν* της *μάν-νας* του. Η ελλειπτική αυτή σύνταξη είναι ήδη αρχαία, πβ. Holton et al. (2019: 1959).

Ορισμένα ρήματα που σημαίνουν κίνηση συντάσσονται με απρόθετη αιτιατική που δηλώνει τόπο, π.χ. *Ὀλ-λ^dον don γόσμον βάτε με τῆι ὀλ-λ^dο γ-γυρίσετέ με* (σε ὄλον τον κόσμο κ.λπ.) *Παν τα πουλάκια τη βοσκή* (=στη βοσκή). Η χρήση, απηρχαιωμένη στο ιδίωμα, καθώς απαντά συνήθως σε άσματα, ιδιάζει στην Πελοπόννησο (*Πάει το χωριό του. Πάω την Κόρθο* Τριανταφυλλίδης 1963: 171, Κακριδής 1971: 246) και στα Δωδεκάνησα (*Πάει το στενό Αστυπάλαια, Καραναστάσης* 1958: 139. *Η κατσικά εγιάη τ-το κρέμ-μο Κάρπαθος, Μηνάς* 1970: 108).

Έναρθρη ονομαστική εμφανίζεται με λειτουργία κλητικής, π.χ. *Του λέει. «Σ-σώπα, το μωρό μ-μου!»*. Η χρήση ονομαστικής αντί κλητικής με έννοια στοργής, τρυφερότητας προς αγαπητά πρόσωπα αποτελεί κληρονομιά από την Μεσαιωνική Ελληνική (Ανδριώτης 1952, Holton et al. 2019: 1947). Η χρήση γενικά ονομαστικής στην θέση κλητικής, που ανιχνεύεται σε περιφερειακά και αρχαϊκά ιδιώματα (Πόντο, Λιβύσσι, Καππαδοκία, Κ. Ιταλία, Ρόδο, Κάρπαθο, Μεγίστη, Σύμη, Νάξο, Σκύρο, Πελοπόννησο, Ήπειρο, βλ. Ανδριώτης 1952: 20-22· 1948: 47· 1961: 85), είναι αρχαία, πβ. Άριστοφ. *Πλ.* 1099 «Σέ τοι λέγω, ὁ Καριῶν, ἀνάμεινον» (Ανδριώτης 1952: 18), ΠΔ *Ψαλ.* 50.3 «Ἐλέησόν με, ὁ θεός», ΚΔ *Εὐαγγ. Λουκ.* 8.54 «ἡ παῖς ἐγείρου».

Απαντά αναδίπλωση του επιρρήματος ἔτσι + επίθετο με σημασία επιτακτική ('τόσο, πολύ, υπερβολικά') σε άσματα, π.χ. *–Για πές μου τα ἴποσούμαδα, ἴσως τότε γρωνίντζω (τον άντρα σου). | –Ἐτσι ψηλός, ἔτσι λιγνός, ἔτσι καμαρωμένος*. Η δομή απηχεί αρχαίες συντάξεις με το επίρρημα οὕτω + επίθετο ή επίρρημα (LSJ, λ. οὕτω III) αλλά και την μεσν. δομή ἔτσι + επίρρημα ή επίθετο (και επόμενο το ὡσάν), πβ. *Ἐρωτόκρ.* Β' 155 «ἔτσι ψηλὰ νὰ σώσω» (Κριαράς, λ. ἔτσι 3, 4β).

Το επίθετο πολ-λά (ουδ. πληθ. του πολύς), όταν προσδιορίζει επίθετο, λειτουργεί ως ποσοτικό επίρρημα, π.χ. *πολ-λά κοντό* (πολύ κοντό). Όμοια σε Κάρπαθο, Αμοργό, Πόντο, Κύπρο, Κρήτη κ.α. (Μηνάς 2012: 607, Μηλιαράκης 1983: 628, Παπαδόπουλος 1958-1959: λ. *πολλά*, Συμεωνίδης 2006: 247). Η δομή είναι μεσαιωνική, η επιρρηματική ωστόσο χρήση τού *πολλά* ανιχνεύεται ήδη στα μεταγενέστερα χρόνια (ΚΔ *Εὐαγγ. Μάρκ.* 5.10 «καὶ παρεκάλει αὐτὸν πολλά»).

Παρατηρείται δίπλωση ονομάτων και επιρρημάτων με έννοια έμφρασης/επίτασης. Άλλοτε η δίπλωση έχει την μορφή απλής επανάληψης (*Βαθιά βαθιά ξεφρύδιαζε τ'οι αγάλι αγάλι σπέρνε*), άλλοτε τα δύο σκέλη συνδέονται με το συμπλεκτικό και (*Όλ-λ^dο το παν είναιι do διόσιμο· θέλει τέχνην τζαι τέχνη!*) άλλοτε το β' σκέλος εκφέρεται σε γενική πληθυντικού (*Νύφ-φη μου, άθ-θι των αθ-θώ, τζαι της μηλ-λιάς το μήλο*, πβ. το αρχ. Αίσχ. Ίκ. 524 «*ἀναξ ἀνάκτων*», το μεταγν. ΠΔ ΄Εξ. 30.29 «*ἄγια τῶν ἁγίων*» αλλά και τα σύγχρονα διαλεκτικά *ἀδικο των αδίκω* Κρήτη, Γαρεφαλάκης 2002: λ. *ἀδικο και απάν' των απανίων* Πόντος, Παπαδόπουλος 1958-59: λ. *απανίων*· βλ. και Ανδριώτης 1976). Ομοειδή σχήματα απαντούν σε Δωδεκάνησα και Μ. Ασία (Μηνάς 1970: 108, Ανδριώτης 1961: 86). Για μηχανισμούς λεξικής αναδίπλωσης γενικά στην Ελληνική βλ. Kallergi (2015).

5. Συμπεράσματα

5.1 Η διαλεκτική ταξινόμηση του ιδιώματος της Λέρου

Τα γλωσσικά δεδομένα για την Λέρο που αναλύθηκαν παραπάνω ανέδειξαν ένα σύνολο μορφοφωνητικών και συντακτικών φαινομένων, τα οποία συνθέτουν την φυσιογνωμία του ιδιώματος. Στο πλαίσιο των σύγχρονων διαλεκτικών ταξινομήσεων, το ιδίωμα Λέρου εντάσσεται στις ακόλουθες ομάδες.

Με βάση την παραδοσιακή ταξινόμηση του Γ. Χατζιδάκι, η Λέρος ανήκει στα νότια ιδιώματα, καθώς απουσιάζει από αυτή το κύριο γνώρισμα των βορείων ιδιωμάτων, η κλειστή πραγμάτωση των άτονων /e, o/ ως [i, u] και η πτώση των άτονων /i, u/.

Με βάση την ταξινόμηση του Μ. Τριανταφυλλίδη (1938) σε ανατολικά και δυτικά ιδιώματα, η Λέρος ανήκει στα ανατολικά, καθώς το τελικό <-ν> όχι μόνο διατηρείται αλλά αναπτύσσεται και σε ετυμολογικά μη αναμενόμενες θέσεις, ενώ οι αδύνατοι τύποι της προσωπικής αντωνυμίας συντάσσονται μετά το ρήμα, αντίθετα προς τα δυτικά ιδιώματα.

Με βάση την ταξινόμηση του Ν. Contossopoulos (1983-1984), η Λέρος ανήκει στην Ελλάδα του *είντα* μαζί με τις περιοχές Πόντου, Κάτω Ιταλίας, Κύπρου, Κρήτης, Κυθήρων, Κυκλάδων, Δωδεκάνησων, Λέσβου, Χίου, Ικαρίας, Σκύρου και την διαλεκτική συστάδα Κύμης-Μεγάρων-Αίγινας-Παλαιάς Αθήνας.

Ο Trudgill (2003) ταξινομεί την Λέρο και τα ιδιώματα Κύπρου, Ρόδου, Καρπάθου, Κάσου, Μεγίστης, Κω, Πάτμου στην ομάδα των νοτιοανατολικών ιδιωμάτων με βάση τρία φωνητικά

χαρακτηριστικά: προσθίωση υπερωικών, δίπλωση συμφώνων και διατήρηση τελικού <-ν>.

5.2 Η Λέρος στο πλαίσιο των δωδεκανησιακών ιδιωμάτων

Ο γενικός χαρακτήρας της ποικιλίας που μιλιέται στην Λέρο είναι τυπικός δωδεκανησιακός, καθώς εμφανίζει όλα τα γνωρίσματα που η έρευνα έχει αποδώσει στον λόγο των Δωδεκανησίων. Ειδικότερα: Διατήρηση και επέκταση του τελικού <-ν> σε ονοματικούς και ρηματικούς τύπους.- Αφομοίωση του τελικού <-ν> με το αρκτικό σύμφωνο της επόμενης λέξης.- Προερρίνωση των /k, p, t/ στην αρχή λέξης από προηγούμενο τελικό <-ν>.- Διπλά σύμφωνα.- Δίπλωση των /k, p, t/ συνοδευόμενη από δασύτητα [k^h:, p^h:, t^h:].- Ανομοίωση διπλών /k, p, t/ σε [k^x, p^f, t^θ].- Προσθίωση διαφόρων βαθμών των υπερωικών /k, g, x/ πριν από /i, e/.- Ποικίλες τροπές του ημιφωνηεντικού [j] ή και των προ αυτού συμφώνων.- Αποβολή μεσοφωνηεντικών /v, γ, δ/.- Ρηματικό τέρμα -εύγκω (< -εύγω).- Ρηματικά τέρματα γ' πληθ. -ουσι(ν), -ασι(ν).- Συλλαβική αύξηση η-.- Διατήρηση άτονης αύξησης.- Ερωτηματικό *είνδα*.- Επίταξη αντωνυμίας στο ρήμα. Παράλληλα με τα γενικά δωδεκανησιακά χαρακτηριστικά, η Λέρος εμφανίζει και ειδικά γνωρίσματα που απαντούν σε ορισμένα μόνο τμήματα του δωδεκανησιακού χώρου. Από την ανάλυση της κατανομής τους προκύπτει η στενότερη σχέση της Λέρου με την Ρόδο (πόλη, γειτονικά χωριά), την Μεγίστη, την Κω (ιδίως ανατολική), την (βορειοκεντρική) Κάρπαθο και την Αστυπάλεια, κυρίως μέσω του νεωτερισμού της ανομοίωσης του διπλού [ll] σε [ll^d] ή [ld] ή [lt], καθώς και με την Κάλυμνο και την Πάτμο, κυρίως μέσω της απουράνωσης των συριστικών (δροσιά>δροσά). Τα κοινά αυτά χαρακτηριστικά είναι δυνατόν να ερμηνευθούν ως αποτέλεσμα αμοιβαίας επιρροής στο πλαίσιο της γεωγραφικής γειννίας ή να αναχθούν σε παλαιότερο κοινό διαλεκτικό πρόγονο, χωρίς να μπορεί να αποκλειστεί η εκδοχή παράλληλων εξελίξεων χωρίς άλλη εξάρτηση.

5.2.1 Ομοιότητες με τα ιδιώματα της Ρόδου (ιδίως βόρεια)

Συμφωνοποίηση του ημιφώνου στην ακολουθία /l/ + /i/ + Φωνήεν (ήλιος > ήλ-λγκιος Β. Ρόδος, ελιά > ελγά/ελτζά Ν. Ρόδος, πόλη Ρόδου).- Ανομοίωση διπλού [ll] > [ll^d] – πόλη Ρόδου και γειτονικά χωριά.- Ανομοίωση διπλού [ss] > [ts] (θάλασ-σα > θάλατσα).- Προστριβοποίηση /t/ > [ts] (αλάτι > αλάτσι).-

Ουράνωση του φατνιακού /s/ σε [ʃ] πριν από φωνήεν (*δίδερρα*) – ΝΔ Ρόδος (σπάνια).– Αποβολή του ημιφώνου μετά από /l, r/ (ηλιάστρια > 'λάστρια, τριαντάφυλλα > *τρανδάφυλ-λ^dα*).– Αηχοποίηση των /b, d, g/ ξένης προέλευσης σε /p, t, k/ (μπαϊλντίζω > *παϊρόδίτζω*).– Έκκρουση ανόμοιου φωνήεντος από γειτονικό ισχυρότερο (*αδόνη*).– Ανάπτυξη φωνήεντος /i/ σε σύμπλεγμα συμφώνου από συνίζηση (κρέας > *κριγιάς*) – ΒΔ Ρόδος.– Ανάπτυξη μεσοφωνηεντικού /ɣ/.– Τάση για μεταπλασμό βαρύτονων ρημάτων σε οξύτονα.– Σύνταξη εν μέρει με αιτιατική της προσωπικής αντωνυμίας ως έμμεσου αντικειμένου (*είπεν δην = της είπε*) – ΒΑ Ρόδος (*είπε μ-με = μου είπε*).– Προστακτική παθητικού αορίστου -θου > -τ-*του* (*γουβάτ-του*) αντί -σου.

5.2.2 Ομοιότητες με τα ιδιώματα της Κω

Ανομοίωση διπλού [ʃ] > [ʃ^d] – Α. Κως (Χώρα, Ασφενδού, Πυλί).– Ουράνωση /s/ σε ουρανοφατνιακό [ʃ] πριν από φωνήεν (*δίδερρα*) – Α. Κως (Πυλί) (*όδος*).– Εξέλιξη κληρονομημένου [ss] > [ts] (*θάλασσα*).– Εξέλιξη /z/ > [(n)dz] (*χαρίντζω*).– Προστριβοποίηση /t/ > [ts] (*αλάτσι*).– Εξέλιξη /t/ > /θ/ στην ακολουθία /t/ + /i/ + Φωνήεν (*νοθιάδες*) – Δ. Κως.– Ανάπτυξη επιτασσόμενου -(ν)ε σε ρηματικούς τύπους (*έχουμένε, ήτονε*) – Α. Κως.– Ανάπτυξη ημιφώνου ανάμεσα σε σύμφωνο και φωνήεν (*κλινάφτης > κλινάφτης, στείρο > στείριο*).– Εξέλιξη άηχων /k, p, t/ σε προέρρινα [ng, mb, nd] (*παπόρι > παμβόρι, όταν > όνάαν*).– Ανάπτυξη μεσοφωνηεντικού /ɣ/.– Αναφορική χρήση του άρθρου.

5.2.3 Ομοιότητες με το ιδίωμα της Μεγίστης

Ανομοίωση διπλού [ʃ] > [ʃ^d].– Αποβολή [i] μετά από συριστικά (*δροσιά > δροσιά*).– Εξέλιξη /t/ > /ð/ στην ακολουθία /t/ + /i/ + Φωνήεν (*σπίτια > σπιδία*).– Δίπλωση κληρονομημένου [ss] (*θάλασ-σα*).– Προστακτική παθητικού αορίστου -θου > -τ-*του* αντί -σου (*βουάθου*).– Ονομαστική στην θέση κλητικής.

5.2.4 Ομοιότητες με τα ιδιώματα της Καρπάθου

Ανομοίωση διπλού [ʃ] (στην βορειοκεντρική Κάρπαθο [ʃ^d]).– Εξέλιξη κληρονομημένου διπλού [ss] > [ts] (*θάλασσα*).– Εξέλιξη /z/ > [(n)dz] (*χαρίντζω*) – Όλυμπος.– Εξέλιξη /t/ > /ð/ στην ακολουθία /t/ + /i/ + Φωνήεν (*ξενιδειά*).– Εξέλιξη /i/ > [z] στην ακολουθία /r/ + /i/ + Φωνήεν (*αθθυμαρζού*).– Ανάπτυξη ημιφώνου ανάμεσα σε σύμφωνο (επιδεκτικό ή μη ουράνωση) και φωνήεν

(κλινιάφτης > κλινιάφτης, στείρο > στείριο).– Αποβολή του ημιφώνου μετά από /l, r/ (ηλιάστρια > 'λάστρια, τριαντάφυλλα > τρανάφυλ-λ^dα).– Εξέλιξη των άηχων /k, p, t/ σε προέρρινα [ng, mb, nd] (όταν > όνάαν).– Αηχοποίηση ηχηρών /b, d, g/ ξένης προέλευσης σε /p, t, k/ (μπαϊλντίζω > παϊρδίτζω).– Προστριβοποίηση /t/ > [ts] (αλάτι > αλάτσι).– Εξέλιξη ημιφώνου σε [z] (θυμαριού > ατθυμαρζού).– Ανάπτυξη μεσοφωνηεντικού /χ/.– Παρακαίμενος είμαι + μετοχή παθ. παρακαίμενου (είμαι συμβουλευμένος).– Δομή πολ-λά + επίθετο (πολ-λά κοντό).

5.2.5 Ομοιότητες με το ιδίωμα της Αστυπάλαιας

Ανομοίωση [ll] (στην Αστυπάλαια [lt]).– Εξέλιξη κληρονομημένου [ss] > [ts] (θάλασσα).– Εξέλιξη /z/ σε [(n)dz] (χαρίντζω).– Αποβολή ημιφώνου μετά από συριστικά ή προστριβή (δροσιά > δροσά, βιτσιά > βετσά).– Αρσενικά προπαροξύτονα σε -ας ακολουθούν το κλιτικό παράδειγμα των ουσιαστικών σε -ος στον πληθυντικό (κάβουρας-καβούροι-καβούρους).

5.2.6 Ομοιότητες με το ιδίωμα της Καλύμνου

Αποβολή ημιφώνου μετά από συριστικά ή προστριβή (δροσιά, βετσά).– Δίπλωση κληρονομημένου [ss] (θάλασ-σα).– Εξέλιξη /i/ > [z] στην ακολουθία /r/ + /i/ + Φωνήεν (ατθυμαρζού) – (σποραδικά στην Λέρο).– Εξέλιξη (σπάνια) /i/ > [z] στην ακολουθία δευτερογενές /ð/ + /i/ + Φωνήεν (σπιτιού > σπιδιού > σπιδζού) – (σποραδικά στην Λέρο).– Εξέλιξη /t/ > /ð/ στην ακολουθία /t/ + /i/ + Φωνήεν (ξενιδειά).– Ανάπτυξη /i/ σε σύμπλεγμα συμφώνου από συνίζηση (κρέας > κρηγιάς).

5.2.7 Ομοιότητες με το ιδίωμα της Πάτμου

Αποβολή ημιφώνου μετά από συριστικά και προστριβή (δροσιά, βετσά).– Εξέλιξη κληρονομημένου [ss] > [ts] (θάλασσα).– Εξέλιξη /z/ σε [(n)dz] (χαρίντζω).– Εξέλιξη /t/ > /θ/ στην ακολουθία /t/ + /i/ + Φωνήεν (νοθιάδες).– Επιτασόμενο /e/ μετά από τελικό <-ν> σε ρηματικούς τύπους (έκαμένε).

5.3 Ομοιότητες με διαλεκτικές περιοχές πλην Δωδεκανήσου

Τα Λεριοκά, πέρα από την στενή συγγένεια προς τα Δωδεκανησιακά, εμφανίζουν ομοιότητες και με άλλες περιφερειακές περιοχές, όχι αποκλειστικά γειτονικές (Χίο, Ικαρία, Κύπρο, Κάτω Ιταλία, Πόντο, Καππαδοκία, Μ. Ασία, Κυκλάδες, Κρήτη).

5.3.1 Ομοιότητες με τα ιδιώματα Χίου και Ικαρίας

Στενή είναι η σχέση της Λέρου και με τα διπλωτικά ιδιώματα Χίου και Ικαρίας, όπως και αυτή της Κω με τα ίδια ιδιώματα (Καραναστάσης 1964-65: 16, Παντελίδης 1929).

5.3.1.1 Ομοιότητες με ιδιώματα της (νότιας) Χίου

Διατήρηση και επέκταση τελικού <-ν>.- Δίπλωση συμφώνων.- Προέρρινη πραγμάτωση /b, d, g/ = [mb, nd, ng].- Πτώση /v, γ, ð/ μεσοφωνηεντικά.- Δασύς σιγματισμός /x/ προ /i, e/.- Πραγμάτωση /z/ ως [z:, (n)dz].- Απλοποίηση /n)dz, ts/ > /z, s/.- Εξέλιξη /t/ > /θ/ στην ακολουθία /t/ + /i/ + Φωνήεν (νοθιάδες).- Τροπή [λ] > [j].- Τσιτακισμός διπλού [ss] (θάλασσα).- Επιτασσόμενο /ne/ σε ρήματα.- Αποβολή /p/ (Αναγιά = Παναγιά: στην Χίο αού = από).- Αφομοίωση <ς> με επόμενο σύμφωνο (ο νου μου Χίος).- Αντωνυμία τως αντί τους.- Ερωτηματικό είντα.- Συνεκφορά είντα + που.- Ρήματα σε -εύγω, -εύγκω.- Ρηματικά τέρατα -ουσιν, -ασιν.- Ρήματα με πρόθημα (α)νε- αντί ανα-.- Ρηματική αύξηση η-.- Επίταξη αντωνυμίας στο ρήμα.

5.3.1.2 Ομοιότητες με το ιδίωμα Ικαρίας

Διατήρηση και επέκταση τελικού <-ν>.- Δίπλωση συμφώνων.- Πτώση μεσοφωνηεντικών /v, γ, ð/.- Τροπή [λ] > [j].- Αποβολή ημιφωνηεντικού [i] μετά από συριστικά (δροσά).- Ανάπτυξη μεσοφωνηεντικού /γ/.- Εξέλιξη /t/ > /θ/ στην ακολουθία /t/ + /i/ + Φωνήεν (νοθιάδες).- Ρήματα με πρόθημα (α)νε- αντί ανα-.- Ερωτηματικό είντα.- Επίρρημα (α)πισπέρα.- Ρήματα σε -εύγω, -εύγκω.- Διάκριση δύο συζυγιών στα παλαιά περισπώμενα -ώ,-άς,-ά και -ώ,-είς,-εί.- Παθητικός παρατατικός σε -ούμουν.- Αρχαιότροποι παρατατικοί.- Ρηματική αύξηση η-.- Επίταξη αντωνυμίας στο ρήμα.

5.3.2 Ομοιότητες με τις διαλέκτους Κύπρου και Κ. Ιταλίας

Αξιοπρόσεκτες είναι οι διαλεκτικές ομοιότητες της Λέρου με Κύπρο και Κάτω Ιταλία, με τις οποίες δεν γειτνιάζει γεωγραφικά. Οι εκτεταμένες ομοιότητες που μοιράζονται οι διαλεκτικές αυτές περιοχές, συνδυαζόμενες με τον αρχαϊκό χαρακτήρα της πλειονότητας των κοινών χαρακτηριστικών τους αλλά και την απουσία ιστορικών τεκμηρίων για μετακινήσεις πληθυσμών μεταξύ των περιοχών αυτών, συνηγορούν για την ύπαρξη ενός παλαιού κοινού γλωσσικού υποστρώματος.

5.3.2.1 Ομοιότητες με την διάλεκτο της Κύπρου

Εκτός από τις γνωστές διαλεκτικές ομοιότητες Κύπρου και Δωδεκανήσων (διατήρηση τελικού <-ν>, δίπλωση συμφώνων, προέρινη πραγμάτωση /b, d, g/ ως [mb, nd, ng], πτώση μεσοφωνηεντικών /v, γ, ð/, τροπή /r/ > /rk/, ρήματα σε -εύγω, -εύγκω, ερωτηματικό *είνδα*, επίταξη αντωνυμίας στο ρήμα), η Λέρος συνδέεται με την Κύπρο και με τα εξής ειδικά χαρακτηριστικά: Κοινός βαθμός προσθίωσης υπερωικών (δασύς τσιτακισμός /k/ > [tʃ], δασύς σιγματισμός /x/ > [ʃ]).- Εξέλιξη /i/ > [j], [ɟ] στην ακολουθία /l/ + /i/ + Φωνήεν (πουλιά > πουλ-λγκιά, πουλτζά).- Προστριβοποίηση /t/ > [ts] (αλάτσι).- Εξέλιξη /t/ > /ð/ στην ακολουθία /t/ + /i/ + Φωνήεν (ξενιδειά).- Ουράνωση συριστικών πριν από φωνήεν (έχαδες ΒΔ Πάφος, Τυλληρία).- Παράλειψη <ς> σε ονόματα (Κοκκινοχώρια, Τυλληρία).- Αποβολή ημιφώνου μετά από συριστικά (δροσά).- Εξέλιξη [k] > [j] (χολιώ > χογιώ).- Μεταλεξική δίπλωση /r/ (με τη ρ-ρίζα).- Ανομοίωση διπλού [ss] σε [ts] (θάλασσα).- Εξέλιξη /k, p, t/ σε [ng, mb, nd] ενδολεξικά (όνδαν).- Αηχοποίηση /b, d, g/ ξένης προέλευσης σε /p, t, k/.- Ανάπτυξη /e/ (ή /i/ Κύπρος) σε συνεκφορά (θα τως-ε κάμω).- Ανάπτυξη /γ/ στην αρχή λέξης.- Εμφατικό *ιν-ναί* = *ναι*.- Δομή πολ-λά + επίθετο (πολ-λά κονδό).- Συνεκφορά *είνδα* + *που*.- Γενική ενικού ουδετέρων -μα σε -μάτου.- Αναφορική χρήση άρθρου.- Μεταπλασμός φωνηεντόληκτων σε οξύτονα (-ιώ, -ειώ, -υώ) με συνίζηση.- Παθητικά -ούμαι, -ούμουν.- Επιθήματα -ουσι(ν), -ασι(ν).- Διατήρηση άτονης συλλαβικής αύξησης.- Τονισμός γ' πληθυντικού παρωχημένων χρόνων στην παραλήγουσα (ηβγάλαν Λέρος, εβκαίν-ναν Κύπρος).- Προστακτική οξύτωνων σε -ει (θώρει Λέρος, λάλει Πάφος).- Προστακτική παθ. αορίστου -θου > -τ-τού.- Αντικείμενο σε γενική (θυμούμαι σου).- Δομή *ώστε να* = *έως ότου να*. Πβ. ωστόσο συλλαβική αύξηση η- (Λέρος) έναντι ε- (Κύπρος).

5.3.2.2 Ομοιότητες με την διάλεκτο της Κάτω Ιταλίας

Δίπλωση συμφώνων.- Κοινός βαθμός προσθίωσης υπερωικών (δασύς τσιτακισμός /k/ > [tʃ], δασύς σιγματισμός /x/ > [ʃ] πριν /i, e/).- Εξέλιξη /i/ > [ɟ] στην ακολουθία /l/ + /i/ + Φωνήεν (πουλιά > πουλτζά).- Εξέλιξη /z/ > [(n)dz] (χαρίντζω).- Προστριβοποίηση /t/ > [ts] (αλάτσι).- Αφομοίωση <ς> με επόμενο σύμφωνο και στο σύμπλεγμα [st].- Αποβολή ημιφώνου μετά από συριστικά (δροσά).- Εξέλιξη [k] > [j] (εν μέρει).-

Προέρρινη πραγμάτωση /b, d, g/ > [mb, nd, ng].– Αποβολή /v, γ, ð/ μεσοφωνηεντικά.– Ανομοίωση /rx, rθ/ > /rk, rt/.– Μεσαία συχρότητα αντιπροσώπευσης του <υ> ως [u].– Ανάπτυξη /e/ σε συνεκφορά.– Ερωτηματικό *είνδα*.– Αύξηση η.– Παρακείμενος *είμαι* + μετοχή παθ. παρακειμένου (*είμαι συμβουλευμένος*).– Επίταξη αντωνυμίας στο ρήμα (στην Κάτω Ιταλία εν μέρει).

5.3.3 Ομοιότητες με διαλέκτους και ιδιώματα της Μ. Ασίας

Ομοιότητες εμφανίζει η Λέρος με ιδιώματα της Καππαδοκίας, του Πόντου και της δυτικής Μ. Ασίας. Το στοιχείο συνηγορεί υπέρ της ύπαρξης ισχυρών δεσμών μεταξύ των περιοχών αυτών. Είναι γνωστή η υπόθεση που έχουν διατυπώσει ιστορικοί και γλωσσολόγοι, σύμφωνα με την οποία στα ιδιώματα των νησιών του Αιγαίου και της Α. Θράκης πρέπει να επέδρασε η ελληνική γλώσσα των μικρασιατικών πληθυσμών, που υπό την πίεση των Οθωμανών μετακινήθηκαν μεταξύ 11ου και 14ου αι. μαζικά προς τα δυτικά (Αμαντος 1964: 225, Τσοπανάκης 1986, Κοντοσόπουλος 2001: 53· πβ. Κωνσταντινίδου 2015: 636). Νεότερα μεταναστευτικά ρεύματα μεταξύ 14ου και 16ου αι. από τα παράλια της Μ. Ασίας προς τα νησιά του Αιγαίου και ιδιαίτερα προς τα Δωδεκάνησα μαρτυρεί και η σύγχρονη ιστοριογραφία (Βακαλόπουλος 1974: 71, 74 στην Ολυμπίτου 2003: 147).

5.3.3.1 Ομοιότητες με ιδιώματα της Καππαδοκίας

Διατήρηση τελικού <-ν> (χαμηλή συχνότητα σε Καππαδοκία).– Δασύς τσιτακισμός /k, g/ > [tʃ, dʒ] πριν από /i, e/ (Φάρασα, Μισθί).– Δασύς σιγματισμός /x/ > [ʃ] πριν από /i, e/.– Αηχοποίηση /b, d, g/ > /p, t, k/.– Προστριβοποίηση /t/ > [ts, tʃ] (*αλάτσι* Λέρος, *γιατσί* Καππαδοκία).– Ουράνωση συριστικών πριν από φωνήεν (*σίδερα* Λέρος, *θύρε* Καππαδοκία).– Ανομοίωση /vɣ, rɣ/ > /vg, rg/ (Φάρασα) και /rx, rθ/ > /rk, rt/.– Παράλειψη <ς> ονομάτων (*οι κουρούνε*, στην Καππαδοκία πληθ. *παπάδε*).– Διατήρηση παλαιότερων παθητικών δομών αντί ενεργητικών (*μοιρολογούμαι* = μοιρολογώ).– Αρνητικό *’κί*, *’κέ* < *οὐκί* (σπάνια).

5.3.3.2 Ομοιότητες με ιδιώματα του Πόντου

Δασύς σιγματισμός /x/ > [ʃ] πριν από /i, e/ (*δέρα*).– Δασύς τσιτακισμός /k, g/ > [tʃ dʒ] πριν από /i, e/ (Οφίς).– Ανάπτυξη ημιφώνου [i] πριν από φωνήεν (*φυλ-λιάδα* Λέρος, *φλιουρί* Πόντος).– Δίπλωση συμφώνων (σε Πόντο εν μέρει).– Πραγμάτωση

ετυμολογικά διπλού /ss/ ως [ts] (θάλασσα).- Προέρρινη πραγμάτωση /b, d, g/ > [mb, nd, ng].- Αηχοποίηση /b, d, g/ > /p, t, k/.- Ανομοίωση /rx, rθ/ > /rk, rt/.- Ερωτηματικό *είνδα*.- Αρνητικό *'κί, 'κέ* < *οὐκί* (σπάνια σε Λέρο).- Δομή *πολλά* + επίθετο.

5.3.3.3 Ομοιότητες με ιδιώματα της δυτικής Μ. Ασίας

Αποβολή ημιφωνηεντικού [i] μετά από συριστικά (δροσά) (Αλικαρνασός).- Προθετικό /i/ (σπάνια σε Λέρο).- Δασύς τσιτακισμός /k, g/ > [tʃ dʒ] πριν από /i, e/ (Αλικαρνασός).- Εκφορά /k, p, t/ ως [ng, mb, nd].- Ανομοίωση /rx, rθ/ > /rk, rt/.- Αόριστος -ξα αντί -σα (Λιβύσσι).- Παθητικός αόριστος -στηκα (αρνήστηκα) (Λιβύσσι).- Αόριστος προστακτικής -(σ)θου > -στου, -τ-*του* αντί -σου (σειστου) (Λιβύσσι).- Αναπτυσσόμενο σε συνεκφορά /e/ (Λιβύσσι /i/).- Δίπλωση συμφώνων και κληρονομημένου [ss] (Λιβύσσι).- Αηχοποίηση ξένης προέλευσης /b, d, g/ > /p, t, k/ (Λιβύσσι).- Αποβολή /p/ (Λιβύσσι).- Γενική -μάτου των ουδετέρων σε -μα.- Συνεκφορά *είνδα* + *που* (Λιβύσσι *τείμβου*).- Διατήρηση παθητικών δομών αντί των αντίστοιχων ενεργητικών δομών της Κοινής ΝΕ (μοιρολογούμαι = μοιρολογώ).

5.3.4 Ομοιότητες με ιδιώματα Κυκλάδων και Κρήτης

Η σχέση δωδεκανησιακών γενικά και κυκλαδοκρητικών ιδιωμάτων έχει αναδειχθεί λεπτομερειακά από τον Dieterich (1908). Για τον λόγο αυτό περιοριζόμαστε εδώ σε απλή επισήμανση ορισμένων διαλεκτικών ομοιοτήτων μεταξύ Λέρου και νησιών των Κυκλάδων (ιδίως της Αμοργού, το ιδίωμα της οποίας ομοιάζει με τα δωδεκανησιακά)⁴⁴ και εστιάζουμε στην ιδιαίτερα ανεπτυγμένη σχέση Λέρου και Κρήτης. Στην τοπική ιστοριογραφία (Οικονομόπουλος 1888: 54) γίνεται λόγος για εγκαταστάσεις Κρητών στην Λέρο. Ωστόσο δεν διαθέτουμε αναλυτικά δεδομένα για μαζικές μετακινήσεις πληθυσμών μία συγκεκριμένη περίοδο, οι οποίες θα μπορούσαν να δικαιολογήσουν επίδραση του κρητικού ιδιώματος στο ιδίωμα των πολυπληθέστερων εντοπίων.⁴⁵ Κατά συνέπεια, οι παρατηρούμενες ομοιότητες μεταξύ των δύο περιοχών θα πρέπει να αποδοθούν σε παλαιό

⁴⁴ Βλ. Κοντοσόπουλος (2001: 42, 57).

⁴⁵ Για μετακινήσεις Κρητών προς νησιά του Αιγαίου και του Ιονίου κατά τον τουρκοβενετικό πόλεμο και αργότερα, βλ. Σφυρόερας (1969: 458). Για τις σχέσεις της Κρήτης με τον κυκλαδικό και δωδεκανησιακό χώρο (ιδίως μετά την βενετική και οθωμανική κατάκτηση της νήσου) βλ. Dieterich (1908: 16-19).

κοινό γλωσσικό υπόστρωμα ή σε παράλληλη εξέλιξη. Αξίζει όμως να σημειωθεί ότι πέρα από τις ομοιότητες που σημειώνονται, απουσιάζει από την Λέρο ένα βασικό γνώρισμα της κρητικής διαλέκτου, η μη έρρινη εκφορά των /b, d, g/.

5.3.4.1 Ομοιότητες με κυκλαδικά ιδιώματα

Προστριβοποίηση /z/ > [(n)dz] (χαρίντζω).– Απλοποίηση /(n)dz/ > /z/ (τζάμια > ζάμια).– Προσθίωση /k, g/ > [tʃ dʒ] πριν από /i, e/ (Αμοργός, Φολέγανδρος).– Αποβολή ημιφωνικού [j] μετά από συριστικά (δροσά) (Αμοργός, Άνδρος, Θήρα).– Τσιτακισμός του /t/ (Μήλος, Σίφνος).– Προστριβοποίηση /s/ > [ts] (Σίφνος).– Τροπή /s/ > [ʃ] (σιτάρι) (Αμοργός).– Εξέλιξη /t/ > /θ/ στην ακολουθία /t/ + /i/ + Φωνήεν (νοθιάδες).– Εξέλιξη [ʎ] σε [j] (Σίφνος, Κίμωλος κ.α.).– Ανάπτυξη /ç/ στο επίθμ. -εύγω.– Επίταξη αντωνυμικού αντικειμένου στο ρήμα.– Άμεσο αντικείμενο σε γενική.– Δομή πολ-λά ‘πολύ’ + επίθετο (Αμοργός).

5.3.4.2 Ομοιότητες με κρητικά ιδιώματα (ιδίως ανατολικά)

Ανάπτυξη /e/ σε συνεκφορά (θα τως-ε κάμω).–Επιτασώμενο /ne/ σε ρηματικούς τύπους (ήθελένε) (Ν. Ρεθύμνης).– Αποβολή ημιφωνικού [j] μετά από συριστικά (δροσά) (Α. Κρήτη).– Έκκρουση ανόμοιου φωνήεντος από γειτονικό ισχυρότερο (α-δόνι).– Ανάπτυξη ημιφώνου ανάμεσα σε σύμφωνο και φωνήεν (κλινιάφτης > κλινιάφτης, στείρο > στείριο).– Προσθίωση υπερωικών /k, g, x/ πριν από /e, i/ (β’ βαθμού σε Λέρο, γ’ βαθμού σε Κρήτη).– Εξέλιξη [ʎ] σε [j] (χολιῶ > χογιῶ).– Εξέλιξη /t/ > /θ/ στην ακολουθία /t/ + /i/ + Φωνήεν (νοθιάδες).– Αποκλειστοποίηση /d/ > /ð/ στην ακολουθία /d/ + /i/ + Φωνήεν (δόδια).– Παράλειψη τελικού <ς> ονομάτων.– Διατήρηση μη υποκορισμένων ουσιαστικών (η τσεφάλη, ο πόδας).– Αντωνυμικός τύπος τως αντί τους (Α. Κρήτη).– Ερωτηματικό είντα.– Μεταπλασμοί ρημάτων σε οξύτονα.– Παθητικό επίθημα -ιούμαι.– Ρήματα σε -εύγω.– Σύνθετα με το πρόθημα ανε- αντί ανα- (Α. Κρήτη).– Ρηματικά επιθήματα -ουσι(ν), -ασι(ν) (Δ. Κρήτη).– Αύξηση η- (Α. Κρήτη).– Διατήρηση άτονης αύξησης.– Επίταξη αντωνυμικού αντικειμένου στο ρήμα.– Παρακείμενος είμαι + μετοχή παθ. παρακείμενου (είμαι συμβουλευμένος).

5.4 Ποικιλότητα εντός του ιδιώματος

Το ιδίωμα δεν παρουσιάζει ενδοδιαλεκτική διαφοροποίηση, εμφανίζει όμως ποικιλότητα στην πραγμάτωση στοιχείων.

(α) Παρατηρούνται δύο ή περισσότερες πραγματώσεις συγκεκριμένων διαλεκτικών φαινομένων, όπως η δίπλωση ή η συμφωνοποίηση ημιφώνου μετά από συνίζηση. Συγκεκριμένα, παράλληλα προς το *θάλασ-σα* πραγματώνεται και το *θάλατσα*, παράλληλα προς το *ασπάλαθ-θας* πραγματώνονται και *ασπάλατ-τας*, *ασπάλατ-τας*, *ασπάλατας*, παράλληλα προς το *βάλλεις* και τα *βάλλ-λ^dεις*, *βάδεις*, παράλληλα προς το *ήβγεν* και τα *ήβγκεν*, *ήβντζεν*, παράλληλα προς το *πουλ-λιά* και τα *πουλλιά*, *πουλ-λγκιά*, *πουλτζά*. Χαρακτηριστικές είναι και οι διτυπίες *πόθ-θεν* και *πότ-τεν*, *γροτθίντζω* και *γροτ-τίντζω*, *αρρώθια* και *αρρώδια* (αρρώστια), *όπδος* και *όπτδος* (όποιος), *δγκυο* και *δτζο* (δύο), *-εύγω* και *-εύγκω* κ.ά. Το φαινόμενο, που έχει ανιχνευθεί σε Κω και Κάλυμνο (Seiler 1958: 214, Καραναστάσης 1964-65: 45, Μανωλέσσου & Μπασέα-Μπεζαντάκου 2012: 955), αν δεν εντάσσεται στο πλαίσιο της ενδοδιαλεκτικής ποικιλότητας που συνοδεύει τις διαδικασίες της γλωσσικής εξέλιξης, ενδέχεται να συνδέεται με τάσεις αποδιαλεκτισμού, μετακίνησης δηλ. των ομιλητών από διαλεκτικές επιλογές προς άλλες θεωρούμενες λιγότερο διαλεκτικές, ή να επηρεάζεται από κοινωνιογλωσσικές παραμέτρους (επιλογή ή αποφυγή τύπων με κοινωνιογλωσσικά κριτήρια. πβ. Καραναστάσης 1964-65: 45).

(β) Παρατηρούνται παράλληλες κοινές και διαλεκτικές φωνητικές, μορφολογικές και συντακτικές πραγματώσεις ή χρήσεις, κάτι που αντικατοπτρίζει την τάση υποχώρησης του ιδιώματος έναντι της Κοινής ΝΕ. Ενδεικτικά, το ημιφωνηεντικό /i/ εμφανίζει στις ακολουθίες *Σύμφωνο* + /i/ + *Φωνήεν* τόσο την διαλεκτική όσο και την κοινή εξέλιξη, τα ιδιωματικά επιθήματα *-ουσι(ν)*, *-ασι(ν)* εναλλάσσονται με τα κοινά *-ουν*, *-αν*, το κοινό παθητικό τέρμα *-ονδαι* στο γ' πληθ. του ενεστώτα εναλλάσσεται με το ιδιωματικό *-ουνδαι* (*φαίν-ονδαι* αλλά και *εύκ-ουνδαι*), δίπλα στην διαλεκτική αύξηση η- απαντά και η κοινή ε-, δίπλα στην επίταξη της αντωνυμίας (*ήχασά σε*, *εύκουνδαι σας*) ανευρίσκεται και η κοινή σύνταξη (*σου φέραμεν*, *τως λέει*) κλπ. Αξίζει να σημειωθεί ότι η αφομοιωτική επίδραση που δέχεται η ποικιλία της Λέρου, όπως και άλλα δωδεκανησιακά ιδιώματα (Κοντοσόπουλος 2001: 41-42, Ζαχαρίου-Μαμαλιγκά 1994: 94-

95), από την Κοινή ΝΕ γίνεται εμφανής όχι μόνο μέσα από την παράλληλη χρήση κοινών και διαλεκτικών χαρακτηριστικών αλλά και μέσα από την ανίχνευση σπάνιων φαινομένων που πρέπει να ήταν παλαιότερα περισσότερο εκτεταμένα (τσιτακισμός /t/, προστακτικές -θου > -τ-*του*, -σθου > -στου), ή μέσα από την αποκλειστική παρουσία ιδιωματικών χαρακτηριστικών σε απολιθωμένες μορφές λόγου (άσματα).

5.5 Αρχαϊσμοί και νεωτερισμοί

Η έντονη αρχαϊκότητα αποτελεί ένα από τα βασικά στοιχεία της διαλεκτικής φυσιογνωμίας της Λέρου. Γλωσσικά φαινόμενα από όλα τα γλωσσικά επίπεδα (φωνητικό, μορφολογικό, συντακτικό), μαρτυρημένα από παλαιότερες φάσεις της ιστορίας της Ελληνικής, επιβιώνουν στο ιδίωμα, ενώ απουσιάζουν από την Κοινή ΝΕ. Για την αρχαϊκότητα του ιδιώματος σε επίπεδο λεξιλογίου βλ. Κρεκούκias (1991), Andriotis (1974).

Φαινόμενα αναγόμενα στην αρχαία και μεταγενέστερη περίοδο είναι μεταξύ άλλων τα εξής: η δίπλωση συμφώνων, η διατήρηση και επέκταση του τελικού <-ν>, η αποβολή μεσοφωνηεντικών /v, γ, δ/, η εναλλαγή των /v, γ, δ/, η εναλλαγή /f, x, θ/ και /v, γ, δ/, η αφομοίωση του /s/ με το επόμενο /t/ ενδολεξικά, η τροπή /l/ > /r/ σε σύμπλεγμα, η αηχοποίηση των /b, d, g/ σε /p, t, k/, η ανομοίωση των συμπλεγμάτων /rx, rθ/ σε /rk, rt/, η αποβολή του ημιφωνικού [i] μετά από /(t)r/ (τρανδάφυλ-λ^dα), η προφορά του <υ> ως /u/, η στένωση /e/ > /i/ πριν από /a, o, u/, η τροπή /i/ > /e/, η αναφορική χρήση του άρθρου, τα ρηματικά τέρματα -ουσι(ν) και -ασι(ν), η διατήρηση του αρχαίου γραμματικού γένους ονομάτων, η διατήρηση αρχαίας μορφολογίας ρημάτων (πλάτσω, στέλ-λω, πλύν-νω < αρχ. πλάσσω, στέλλω, πλύνω· παύσουν αντί πάψουν), οι αρχαϊκοί τύποι παθ. αορίστου στο γ' ενικό (ηγίνην, εστάθη), οι αρχαϊκοί τύποι επιρρημάτων (ωσάν), το αρνητικό 'κί, 'κέ < ούκί, ο αντιθετικός σύνδεσμος και, η αιτιατική του έμμεσου αντωνυμικού αντικειμένου (εν μέρει), η έναρθρη ονομαστική αντί κλητικής, η δίπλωση ονόματος σε γενική πληθυντικού (άθ-θι των αθ-θώ).

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ορισμένα από τα αρχαϊκά χαρακτηριστικά του ιδιώματος παραπέμπουν σε γνωρίσματα αρχαίων διαλέκτων (ιδίως ιωνικά και δωρικά), στοιχείο που υποδηλώνει άμεση σύναψη με αρχαιοδιαλεκτικά υποστρώματα, χωρίς την μεσολάβηση της ελληνιστικής Κοινής (Tsopanakis 1955).

Φαινόμενα της ιωνικής διαλέκτου που ανιχνεύονται στο σύγχρονο ιδίωμα της Λέρου και τεκμηριώνουν τον αρχαίο χαρακτηρισμό του νησιού ως «Ιωνίας άκρον» είναι ο τύπος αποδιώνας ‘μπατζάκι βράκας, ποδόγυρος’ από το ιωνικό ποδεῶνες ‘άκρα του δέρματος ζών’, η (σποραδική) διατήρηση της προφοράς του <η> ως /e/ (σύνδ. μέτε < αρχ. μήτε), το αρνητικό μόριο ‘κί, ‘κέ = δεν (ιωνικό οὐκί έναντι αττικού οὐχί), ο ρηματικός τύπος ηδυνάστη από αρχ. επιικό, ιωνικό τύπο ἔδυνάσθην, παράλληλο του αττικού ἔδυνήθην, ίσως και η χρονική αύξηση η- (ήκαμα). Στα αρχαιοδιαλεκτικά κατάλοιπα του ιδιώματος που αποδίδονται στην Δωρική συγκαταλέγονται η προφορά του <υ> ως /u/ (σουμπλιάτορας), η στένωση /e/ > /i/ πριν από /a, o, u/ (στεγάζω > στι’άντζω), ο αόριστος -ξα αντί -σα, ενδεχομένως και η αφομοίωση /s/ με το επόμενο σύμφωνο (παρασιά > παραδιά), καθώς και η αποβολή των /v, γ, δ/ (μάερας = μάγειρας, πβ. αρχ. ὀλίος = ὀλίγος Τάρας). Στα λοιπά αρχαιοδιαλεκτικά φαινόμενα, πιθανώς προδωρικά, συγκαταλέγεται η τροπή /e/ > /i/ προ ερρίνου (σακάτεμα > τσακχάτιμα). Η ανομοίωση, από την άλλη, /tχ, rθ/ > /tk, rt/ και η αφαίρεση αρχτικού φωνήεντος συνδέουν το ιδίωμα με μία τοπική εκδοχή της ελληνιστικής Κοινής (Thumb 1914: 199 κ.εξ.· 1906: 256 κ.εξ.)

Πολλά είναι και τα φαινόμενα του ιδιώματος που ανιχνεύονται για πρώτη φορά κατά τους μεσαιωνικούς χρόνους, όπως η προσθίωση /x/ > [ʃ], η αηχοποίηση των /b, d, g/ σε /p, t, k/ (ενδεχομένως και παλαιότερη), η προστριβοποίηση του /t/ σε [ts, tʃ], η δομή πολ-λά ‘πολύ’ + επίθετο, το ερωτηματικό είνδα, το αναπτυσσόμενο σε συνεκφορά /e/, τύποι του άρθρου, τα σύνθετα ρήματα (α)νε- αντί ανα-, η προστακτική παθ. αορίστου σε -θου > -τ-τού, ο τονισμός της παραλήγουσας στο γ’ πληθ. των παρωχημένων χρόνων (ηπεράσαν), τα ρήματα σε -εύγω, ποικίλοι τύποι επιρρημάτων (καταλαχού, πλια), ο ειδικός, αιτιολογικός, τελικός σύνδεσμος και, και το παρακελευσματικό έδε(ν).

Τα αρχαϊκά αυτά δεδομένα, συνδεδεμένα με τον περιφερειακό χαρακτήρα του ιδιώματος και τις ιστορικές τύχες του νησιού (πρώιμη αποκοπή από την Βυζαντινή Αυτοκρατορία, μακρά περίοδος Φραγκοκρατίας, Τουρκοκρατίας), αναδεικνύουν τα Λεριακά ως σημαντικό εκπρόσωπο των συντηρητικών περιφερειακών ιδιωμάτων της ΝΕ και ως αξιόπιστο μάρτυρα για την μεσαιωνική μορφή της Ελληνικής στην περιοχή.

Παράλληλα με τους πολυπληθείς αρχαισμούς, η Λέρος εμφανίζει και σημαντικούς γλωσσικούς νεωτερισμούς, στοιχεία δηλαδή που δεν απαντούν στην Κοινή ΝΕ και δεν μαρτυρούνται από παλαιότερες φάσεις της ιστορίας της γλώσσας μας. Η παρουσία τους στο ιδίωμα φαίνεται πως συνδέεται με την μακραίωνη πολιτική αποκοπή της περιοχής από τον βυζαντινό κορμό, η οποία και πυροδότησε ποικίλες εσωτερικές γλωσσικές εξελίξεις. Ενδεικτικές είναι οι φωνητικές εξελίξεις: *άλ-λ^dος* (άλλος), *ήβγεν* > *ήβγκεν* > *ήβντζεν* ή οι ποικίλες συμφωνοποιήσεις του ημιφώνου ανάμεσα σε σύμφωνο και φωνήεν (ήλιος > ήλ-λγκιος, πουλιά > πουλτζά). Επισημαίνουμε ότι πολλά από τα νεωτερικά αυτά στοιχεία απαντούν σε περιφερειακά ιδιώματα με ομοειδές ιστορικό περιβάλλον (Κύπρος, Κάτω Ιταλία).

5.6 Παλαιότητα του ιδιώματος

Πλείστα από τα λεριανά γλωσσικά φαινόμενα που αναδείχθηκαν στην παρούσα εργασία ανιχνεύονται τον 18ο αι. στην Λέρο σε μη λογοτεχνικές πηγές (Πάχος 1993).⁴⁶ Τα σχετικά τεκμήρια σημειώθηκαν κατά την διαπραγμάτευση της διαχρονίας των επιμέρους φαινομένων. Συνοψίζουμε ακολούθως τις κυριότερες από τις επιβιώσεις αυτές, σημειώνοντας και ορισμένα χαρακτηριστικά που έχουν σήμερα εκλείψει από το ιδίωμα.

5.6.1 Φωνητικά φαινόμενα σε πηγές του 18ου αι.

Τροπή /u/ > /o/ κοντά σε υγρά, π.χ. «Άμμοδάριαις» = Αμμουδάρες, έτους 1754 (Πάχος 1993: 148).– Τροπή /i/ > /e/ κοντά σε υγρό σύμφωνο, π.χ. «μαξελλάρια» = μαξιλάρια 1754 (Πάχος 1993: 148).– Μη απλοποίηση δευτερογενούς ακολουθίας όμοιων φωνηέντων μετά από την αποβολή /ɣ/, π.χ. «τῆς Ριήνας» (< μεσν. *ρηγίνα* < λατιν. *regina*) 1754 (Πάχος 1993: 148).– Αποβολή ημιφωνοποιημένου /i/ μετά από /s/ (απουράνωση), π.χ. «φορεσαίς» 1754 (Πάχος 1993: 148).– Μεσοσυμφωνική ανάπτυξη ευφωνικού φωνηέντος, π.χ. «Μεχεμέτη» = Μεχμέτ 1735 (Πάχος 1993: 147).– Διατήρηση και επέκταση διπλών συμφώνων, π.χ. «πεσέτταις» = πετσέτες, «εις τὸ Σκουλλούδιν», «εις τὸ Καραππίδιν» (β' συνθ. *απίδι*), «εις τὰ Λέππιδα» 1754 (Πάχος 1993: 148), «εις τὸν Ἅγιον Αὐκούλλην» 1791, «τῆς Κυριακῆς

⁴⁶ Για την σημασία που έχουν δημόσια και ιδιωτικά έγγραφα (διαθήκες, προικοσύμφωνα, συμβόλαια, επιστολές) στην ιστορική διερεύνηση μιας ποικιλίας βλ. Μανωλέσσου (2003).

Πάππαρη» 1775 (Πάχος 1993: 148-150).- Απλοποίηση /ts, (n)dz/ > /s, z/, π.χ. «πεσέτταις» = πετσέτες, «τέζερον» = τέντζερη 1754, «Χαζήδαινα» = Χατζήδαινα 1775 (Πάχος 1993: 148-149).- Διατήρηση και επέκταση του τελικού <-v> σε ονοματικούς και ρηματικούς τύπους, π.χ. «είς τὸν Πύργον», «μπακιρικὸν τέζερον», «τὴν ἀδελφὴν τως», «τὸ καλόν», «μαργαριτάριν», «εἰς τὸ Καμινάκιν τὸ ἀμπέλιν», «εἴχαμεν», «ἐδώσαμεν» 1754 (Πάχος 1993: 148-149).- Μετάθεση συμφώνων, π.χ. «στρέγω» = στέργω 1735 (Πάχος 1993: 147).- Αηχοποίηση /b, d, g/, π.χ. «τοῦ γαπροῦ μου» = του γαμπροῦ μου 1735 (Πάχος 1993: 147).- Τροπή /r/ > /l/, π.χ. «εἰς τὰ Παλαμάντρια» (< παρὰ + μαντρί) 1754 (Πάχος 1993: 148).

5.6.2 Μορφολογικά φαινόμενα σε πηγές του 18ου αι.

Ἄρθρο αιτιατικῆς πληθυντικῆς θηλυκοῦ τέως, π.χ. «εἰς ταῖς Ἄμμοδάραις», «εἰς ταῖς Πούνταις» 1754 (Πάχος 1993: 148).- Αντωνυμικός τύπος ἐμέ, π.χ. «χωρὶς νὰ ἔχη πείραξιν ἀπὸ ἐμέ» 1781 (Πάχος 1993: 150).- Αντωνυμικός τύπος τῶς της γενικῆς πληθυντικῆς προσωπικῆς αντωνυμίας, π.χ. «τῶς ἐδώσαμεν» 1754, «τῶς αφήνω κατάραν» 1791 (Πάχος 1993: 148, 150), ἐν χρήσει καὶ ὡς κτητικῆς αντωνυμίας, π.χ. «τὴν ἀδελφὴν τως» 1791 (Πάχος 1993: 150).- Περιφραστικός αντωνυμικός τύπος τοῦ λόγου του («δὲν ἔχω νὰ λαβαίνω πλέον ἀπὸ τοῦ λόγου του τίπετις» 1735, Πάχος 1993: 147).- Ἀκλιτὴ ἀόριστὴ αντωνυμία τίπετις 1735 (Πάχος 1993: 147).- Ἀκλιτὴ αναφορικὴ αντωνυμία ὀπού, π.χ. «μῖαν σπορίαν ὀπού εἶχα [...] εἰς τὸν Ἅγιον Πέτρον» 1775, «τὸ πατρικὸν μου ὀπού ἔχω εἰς Βελανίδα» 1781 (Πάχος 1993: 149, 150).- Ρηματικὴ ἀύξηση η-, π.χ. «ἦδωσα» 1735 (ἀλλὰ καὶ «τὰ ἐπούλησα» 1735, «ἔδωσα» 1754) (Πάχος 1993: 147, 148).- Διατήρηση της ἀτόνης ἀύξεσης, π.χ. «τὰ ἐπούλησα», «καὶ ἐπῆρα» 1735, «τῶς ἐδώσαμεν» 1754 (Πάχος 1993: 147, 148).- Χρήση παθητικῆς ἀντὶ ενεργητικῆς φωνῆς, π.χ. «ὑπογράφονται (οἱ εὐρισκόμενοι μάρτυρες)» 1735 (Πάχος 1993: 147).

5.6.3 Συντακτικά φαινόμενα σε γραπτές πηγές του 18ου αι.

Ἐμμεσο ἀντικείμενο σε γενικῆ, π.χ. «τὰ ἐπούλησα τοῦ γαπροῦ μου» 1735, «νὰ τὰ προικίσουν [...] τῶν παιδίων τως», 1754, «τῶς αφήνω κατάραν» 1791 (Πάχος 1993: 147-150).- Σειρὰ προσδιορίζον- προσδιοριζόμενο ἐναντὶ του κοινού προσδιοριζόμενο- προσδιορίζον, π.χ. «τοῦ Κατρατζῆ ἢ κόρη» 1735, «πλησίον τῆς Ριήνας τοῦ υἱοῦ» 1754 (Πάχος 1993: 147, 148) [έχει

εκλείπει].- Επώνυμα σε γενική, π.χ. «Νικόλας Σταυρηγιάννου» 1735, «Παπα-Ίωάννης Τράκα» 1754, «Σταυριανός Νικολοῦ» 1774 (Πάχος 1993: 147-150) [έχει εκλείπει].

5.7 Επίλογος

Το ιδίωμα της Λέρου είναι ένα τυπικό δωδεκανησιακό ιδίωμα με σχέσεις προς τα ιδιώματα της Ρόδου, της Μεγίστης, της Κω και της Καρπάθου. Εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο των νότιων και ανατολικών ιδιωμάτων της ΝΕ και εμφανίζει αξιοπρόσεκτες συνάφειες προς αρχαϊκά, περιφερειακά ιδιώματα (ιδίως της Κύπρου και της Κάτω Ιταλίας). Οι σχέσεις του ιδιώματος προς άλλα, ιδίως γεωγραφικά απομακρυσμένα ιδιώματα καταδεικνύουν τους ευρύτερους πολιτισμικούς δεσμούς μεταξύ των αντίστοιχων περιοχών και καλούν σε περαιτέρω διερεύνηση της ιστορικής τους βάσης. Ο συντηρητικός χαρακτήρας του ιδιώματος, η απευθείας σχέση του με αρχαίους διαλεκτισμούς αλλά και η φωνητική και μορφολογική ποικιλότητα που εμφανίζει, αναδεικνύουν τα Λεριακά σε σημαντική πηγή για την ιστορία της ελληνικής γλώσσας και των διαλέκτων της, καθώς και για την εν γένει έρευνα των γλωσσικών μεταβολών.

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ ΠΗΓΩΝ

[οι εκδόσεις ακολουθούν τον Κανόνα του TLG]

Αίσχ. Ίκ. = Αίσχυλος, Ίκέτιδες

Άριστ. Ίστ. Ζ. = Άριστοτέλης, Περί τὰ ζῶα ἱστορία

Άριστοφ. Πλ. = Άριστοφάνης, Πλοῦτος

Εὔστ. Παρ. Ίλ. = Εὔστάθιος Θεσσαλονίκης, Παρεκβολαὶ εἰς τὴν Ὀμήρου Ίλιάδα

Ἡρόδ. = Ἡρόδοτος

Ἡρωδιαν. Π. προσφωδ. = Ἡρωδιανὸς γραμματικὸς, Περί καθολικῆς προσφωδίας

Ἡσύχ. = Ἡσύχιος

ΚΔ Εὐαγγ. Λουκ. = Καινὴ Διαθήκη, Εὐαγγέλιον κατὰ Λουκᾶν

ΚΔ Εὐαγγ. Μᾶρκ. = Καινὴ Διαθήκη, Εὐαγγέλιον κατὰ Μᾶρκον

Νίκ. Σχ. Ἀλεξιφ. = Νίκανδρος, Σχόλια εἰς Ἀλεξιφάρμακα

Ξεν. Κύρ. Ἀνάβ. = Ξενοφῶν, Κύρου Ἀνάβασις

ΠΔ Λευιτ. = Παλαιὰ Διαθήκη, Λευιτικὸν

ΠΔ Ἐξ. = Παλαιὰ Διαθήκη, Ἐξοδος

ΠΔ Ψαλ. = Παλαιὰ Διαθήκη, Ψαλμοὶ

Φώτ. Λεξ. = Φώτιος Πατριάρχης, Λεξικὸν

- Act. Lavr.* II = *Actes de Lavra (Tome 2) de 1204 à 1328* [Archives de l' Athos VIII], Paris 1977.
- EM = *Etymologicum Magnum*
- FD III 1 = Bourguet É. 1929. *Fouilles de Delphes, III. Épigraphie.* Fasc. 1. Paris.
- IC IV = Guarducci, M. 1950. *Inscriptiones Creticae IV, Tituli Gortynii.* Roma: La Libreria dello stato.
- IG = *Inscriptiones Graecae.* Berlin.
- IThesp = Roesch, P. 2007-2009. *Les Inscriptions de Thespies.* Lyon. <http://www.hisoma.mom.fr/thespies.html>
- SB = *Sammelbuch griechischer Urkunden aus Aegypten*, 26 τ., Strassburg 1915-2006.
- SEG = Hondius, J.J.E., Woodhead, A.G. et al. 1923-1971. *Supplementum Epigraphicum Graecum*, 25 τ., Leiden.
- SGDI II = Baunack, J., Bechtel, F., Collitz, H. et al. 1899. *Sammlung der griechischen Dialekt-Inschriften* (Band 2), Göttingen.
- TAM = *Tituli Asiae Minoris*, 5 τ., Βιέννη 1901-1989.
- UPZ = Wilcken, U. 1927-1957: *Urkunden der Ptolemäerzeit (ältere Funde).* Berlin.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αγγελίδου Ε.-Μ. 2010. *Λαογραφικά θησαυρίσματα νήσου Λέρου.* Ρόδος: Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Δωδεκανήσου.
- Άμαντος, Κ. 1964. *Γλωσσικά μελετήματα.* Αθήναι.
- Αναγνωστόπουλος, Γ. 1922. «Περὶ τοῦ ἄρθρου». *Ἀθηνᾶ* 34: 187-198.
- Αναγνωστόπουλος, Γ. 1924. *Σύντομος ἱστορία τῶν ἐλληνικῶν διαλέκτων.* Α' Ἱστορία τῶν ἀρχαίων διαλέκτων. Αθήναι.
- Αναγνωστόπουλος, Γ. 1926. «Περὶ τῆς ἐν Κρήτῃ ὀμιλουμένης καὶ ἰδίως περὶ τοῦ ἰδιώματος Ἄγ. Βαρβάρας καὶ περιχώρων». *Ἀθηνᾶ* 38: 138-193.
- Ανδριώτης, Ν.Π. 1930. «Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῆς Ἰμβρου». *Ἀθηνᾶ* 42: 146-187.
- Ανδριώτης, Ν.Π. 1941. «Ἐτυμολογικὰ καὶ σημασιολογικὰ». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 3: 57-91.
- Ανδριώτης, Ν.Π. 1948. *Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῶν Φαράσων.* Αθήνα: Ἴκαρος.
- Ανδριώτης, Ν.Π. 1952. «Συντακτικὰ καὶ μορφολογικὰ. Α' Ἡ ὀνομαστικὴ καὶ κλητικὴ στῆ Μεσαιωνικὴ καὶ Νέα Ἑλληνικὴ». *Ἑλληνικά* 12: 15-23.

- Ανδριώτης, Ν.Π. 1961. *Τὸ ἰδίωμα τοῦ Λιβισιοῦ τῆς Λυκίας*. Ἀθήνα: ΚΜΣ.
- Ανδριώτης, Ν.Π. 1976. «Ἡ δίπλωση στὴ γλώσσα μας». *Ἀντιγράρισμα στὸν καθηγητὴ Ν.Π. Ἀνδριώτη*, Θεσσαλονίκη, 79-85.
- Βακαλόπουλος, Α. 1974. «Ἡ θέση τῶν Ἑλλήνων καὶ οἱ δοκιμασίες τους ὑπὸ τοὺς Τούρκους». Στὸ *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, τ. 10, Ἀθήνα: Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν.
- Βέης, Ν. 1956. «Ὁ τρίτος κῶδιξ τῆς Μητροπόλεως Μονεμβασίας καὶ Καλαμάτας». *Ἐπετηρὶς Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου* 6: 3-58.
- Βλαστός, Π. 1989. *Συνώνυμα καὶ συγγενικά. Συμπλήρωμα ἀπὸ τὰ κατάλοιπα τοῦ συγγραφέα*. Ἀθήνα: ΕΛΙΑ.
- Γαρεφαλάκης, Ν.Θ. 2002. *Λεξικὸ ἰδιωματισμῶν Κρητικῆς διαλέκτου*. Σητεία.
- Γεωργίου, Ι.Π. 1978. «Λαογραφικὰ Λέρου». *Δωδεκανησιακὰ Χρονικὰ* 5: 151-206.
- Δεέκ = Dehèque, F. D. 1825. *Dictionnaire grec moderne-français*. Paris.
- Ζαχαρίου-Μαμαλίγκα, Ε. 1994. «Ἡ σημερινὴ κατάσταση τοῦ συμαϊκοῦ ἰδιώματος». *Νεοελλ. Διαλεκτολογία* 1: 94-141.
- ΙΑΝΕ = *Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς, τῆς τε κοινῶς ὀμιλουμένης καὶ τῶν ἰδιωμάτων*, Ἀθήνα: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν 1933-.
- Κακριδῆς, Ι.Θ. 1971. *Μελέτες καὶ ἄρθρα. Τιμητικὴ προσφορὰ γιὰ τὰ ἑβδομήντα χρόνια τοῦ συγγραφέα* (ἐπιμ. Α. Πολίτης). Ἀθήνα: Σφακιανᾶκης.
- Κανονισμὸς ΙΑΝΕ (1935) = *Κανονισμὸς Συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς*. Ἀθήνα: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, 1935.
- Κανονισμὸς ΙΑΝΕ (2012) = *Κανονισμὸς Συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς*. Ἀθήνα: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, 2012.
- Καραναστάσης, Α. 1958. «Τὸ ἰδίωμα τῆς Ἀστυπάλαιας». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 8: 59-170.
- Καραναστάσης, Α. 1964-65. «Ἡ φωνητικὴ τῶν ἰδιωμάτων τῆς νήσου Κῶ». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 10: 3-96.
- Καραναστάσης, Α. 1978. «Ἐνδιαφέροντα φωνητικὰ καὶ μορφολογικὰ φαινόμενα τοῦ ἰδιώματος Μαρτινιάνο τῆς ἑλληνοφώνου περιοχῆς Salento». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 13: 69-82.
- Καραναστάσης, Α. 1984-92. *Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῶν ἑλληνικῶν ἰδιωμάτων τῆς Κάτω Ἰταλίας*. Ἀθήνα: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν.

- Καραναστάσης, Α. 1997. *Γραμματική τῶν ἐλληνικῶν ἰδιωμάτων τῆς Κάτω Ἰταλίας*. Ἀθήνα: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν.
- Καραποτόσογλου, Κ. 1982-83. «Ἡ ἔτυμολογία τῆς λέξης ἀγούδουρας (Hypericum)». *Ἑλληνικά* 34: 422-435.
- Καραποτόσογλου, Κ. 2005. *Ἐτυμολογικὲς παρατηρήσεις στὰ κυπριακὰ ἰδιώματα*. Λευκωσία: Ἴδρυμα Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', 65-394.
- Κατσουλέας, Σ. 1986. «Τροπή του πλευρικοῦ ουρανικοῦ I σε ουρανικό j στο ικαριακό ἰδίωμα». *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 16: 213-220.
- Κατσουλέας, Σ. 1991. «Παθήσεις φωνηέντων στο ἰδίωμα Καστελλόριζου». *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 17: 19-42.
- Κοντοσόπουλος, Ν. 1969. *Γλωσσογεωγραφικαὶ διερευνήσεις εἰς τὴν Κρητικὴν διάλεκτον*. Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορία. Ἀθήναι.
- Κοντοσόπουλος, Ν. 1970. «Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τῆς κυπριακῆς διαλέκτου». *Ἐπετηρὶς τοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν* 3: 87-109.
- Κοντοσόπουλος, Ν. 1985. «Λημνιακὰ γλωσσικά». *Λεξικογραφικόν Δελτίον* 17: 69-75.
- Κοντοσόπουλος, Ν. 1988. «Ἡ κρητικὴ διάλεκτος». *Στὸ Γλωσσικὸς Ἄτλας τῆς Κρήτης*. Ἡράκλειο: ΠΕΚ, 8-18.
- Κοντοσόπουλος, Ν. 1995. «Τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα τῆς Σερίφου». *Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν* 12: 95-101.
- Κοντοσόπουλος, Ν. 1997. *Θέματα κρητικῆς διαλεκτολογίας*. Ἀθήνα.
- Κοντοσόπουλος, Ν. 1998. «Ἡ δωδεκανησιακὴ προφορὰ τῆς Ἑλληνικῆς». *Νεοελληνικὴ Διαλεκτολογία* 2: 165-169.
- Κοντοσόπουλος, Ν. 2001³. *Διάλεκτοι καὶ ἰδιώματα τῆς Νέας Ἑλληνικῆς*. Ἀθήνα: Γρηγόρης.
- Κοντοσόπουλος, Ν. 2003. «Τὸ ἰδίωμα τῆς Ἀλικαρνασοῦ Μικρᾶς Ἀσίας». *Νεοελληνικὴ Διαλεκτολογία* 4: 283-294.
- Κορ. Ἄτ. = Ἀδαμάντιος Κοραῆς, *Ἄτακτα, ἤγουν παντοδαπῶν εἰς τὴν ἀρχαίαν καὶ τὴν νέαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν αὐτοσχεδίων σημειώσεων [...] συναγωγὴ*, τ. 1-5, Παρίσι 1828-1835.
- Κουκουλές, Φ. 1917. «Φωνητικά, ἔτυμολογικά καὶ σημασιολογικά». *Λεξικογραφικόν Ἀρχεῖον* 4: 83-108.
- Κουκουλές, Φ. 1931. «Ἡ πρόθεσις ἀνά ἐν τῇ νέᾳ ἑλληνικῇ γλῶσση». *Ἀθηνᾶ* 43: 60-84.

- Κουρμούλης, Γ. Ι. 1938. «Φωνητικά τῆς κρητικῆς διαλέκτου. Ἡ πρὸ τοῦ συνιζανομένου ι δάσυνσις τοῦ τ εἰς θ». *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν* 1: 15-16.
- Κουρμούλης, Γ. Ι. 1947. «Περὶ τῆς καταγωγῆς τῆς ροδιακῆς διαλέκτου». *Δωδεκανησιακὴ Ἐπιθεώρησις* 1.5: 182-185.
- Κρεκούκιας, Δ. 1991. «Ἀρχαῖσμοι στὸ φυτικὸ καὶ ζωικὸ ὄνομα-τολόγιο τῆς Λέρου». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 17: 53-69.
- Κρεκούκιας, Δ. 2000. «Ἀρχαῖες καὶ μεταγενέστερες μονομά-ρτυρες καὶ ἄλλες σπάνιες λέξεις στὰ σημερινὰ δωδεκανη-σιακὰ ιδιώματα». *Νεοελληνικὴ Διαλεκτολογία* 3: 135-139.
- Κριαράς = Κριαρᾶς, Ε. 1968-. *Λεξικὸ τῆς μεσαιωνικῆς ἑλλη-νικῆς δημῶδους γραμματείας, 1100-1669*. Θεσσαλονίκη.
- Κριαρᾶς, Ε. 1938. «Γλωσσικὰ σημειώματα. Περὶ τοῦ χρόνου τῆς πρὸ συνιζανομένου ι τροπῆς τοῦ τ εἰς θ ἐν τῷ κρητικῷ ιδιώματι». *Ἀθηνᾶ* 48: 76-80.
- Κωνσταντινίδου, Μ.Κ. 2008. «Κύπρος-Βιθυνία: Κοινὰ διαλε-κτικὰ φαινόμενα». *Νεοελληνικὴ Διαλεκτολογία* 5: 293-368.
- Κωνσταντινίδου, Μ.Κ. 2009. «Διαλεκτικὰ Μικρᾶς Ἀσίας: Γενι-κοὶ φωνητικοὶ καὶ μορφοσυντακτικοὶ χαρακτήρες του νεοελ-ληνικοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος τῆς Κίου Βιθυνίας». *Μελέτες για τὴν Ἑλληνικὴ Γλῶσσα* 29: 338-354.
- Κωνσταντινίδου, Μ.Κ. 2014. «Στοιχεῖα για τὸ ιδίωμα τῆς επαρ-χίας Ἄργου (Δυτικὴ Ἀργολίδα)». Στο Kotzoglou, G. κ.ά. (εκδ.), *Selected Papers of the 11th International Conference on Greek Linguistics*. Rhodes: University of the Aegean, 830-842.
- Κωνσταντινίδου, Μ.Κ. 2015. «Τὸ γλωσσικὸ ιδίωμα των Λειψῶν: Συμβολὴ στη μελέτη τῆς δωδεκανησιακῆς Ἑλληνικῆς». *Δω-δεκανησιακὰ Χρονικά* 26: 593-643.
- Κωνσταντινίδου, Μ.Κ. & Τζαμάλη, Αικ. 2012. «Οἱ πηγές του Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς τῆς Ακαδημίας Αθη-νῶν». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 26: 279-382.
- Κωστόπουλος, Δ. & Βαξεβάνης, Γ. 2005. «Λέρος». *Πολιτιστικὴ Πύλη του Αρχιπελάγους του Αιγαίου* (Ἰδρυμα Μείζονος Ελ-ληνισμοῦ). <http://kassiani.fhw.gr/l.aspx?id=6872>
- Κωστάκης, Θ. 1986-87. *Λεξικὸ τῆς τσακωνικῆς διαλέκτου*, τ. Α'-Γ'. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνῶν.
- Λεντάρη, Τ. & Μανωλέσσου, Ι. 2003. «Ἡ εκφορὰ του ἔμμεσου αντικειμένου στη Μεσαιωνικὴ Ἑλληνικὴ. Γλωσσολογικά καὶ εκδοτικά προβλήματα». *Μελέτες για τὴν Ἑλληνικὴ Γλῶσσα* 23: 394-405.

- Λύκειο Λέρου 1994 = *Τα Λέρικα. Συμβολή στη λαογραφία της Λέρου*. Επιμ. Μαθητική Κοινότητα Α΄ Γενικού Λυκείου Λέρου (σχολ. έτος 1992-1993), Λέρος 1994.
- Μάνεσης, Σ. 1964-65. «Τροπή τῶν συμφῶνων τσ καὶ τζ εἰς σ καὶ ζ εἰς τὰ νότια ιδιώματα τῆς Νέας Ἑλληνικῆς». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 10: 97-179.
- Μανωλέσσου, Ι. 2003. «Οἱ μὴ λογοτεχνικὲς πηγὲς ὡς μαρτυρίες γιὰ τὴ γλῶσσα τῆς μεσαιωνικῆς περιόδου». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 24: 61-88.
- Μανωλέσσου, Ι. 2012. «Τὸ Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς ὡς ἱστορικὸ λεξικὸ». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 26: 9-75.
- Μανωλέσσου, Ι. & Μπασέα-Μπεζαντάκου, Χ. 2012. «Τὰ διπλά σύμφωνα στὶς νεοελληνικὲς διαλέκτους: Συγχρονικὴ καὶ διαχρονικὴ προσέγγιση». Στὸ Gavriilidou, Ζ. κ.ά. (εκδ.), *Selected papers of the 10th ICGL*. Komotini: Democritus University of Thrace, 950-959.
- Μαργαρίτη-Ρόγκα, Μ. & Τσολάκη, Μ. 2013. «Τὸ φωνητικὸ καὶ φωνολογικὸ προφίλ τοῦ ιδιώματος τῆς Σαμοθράκης». Στὸ Janse, Μ. , Ralli, Α. κ.ά. (εκδ.), *Proceedings of the 5th International Conference on Modern Greek Dialects and Linguistic Theory* (Ghent, September 20-22, 2012). Patras, 287-310.
- Μενάρδος, Σ. 1910. «Ἐπιτύμβιοι ἐπιγραφαὶ ἐκ Κύπρου». *Ἄθηνᾶ* 10: 113-146.
- Μενάρδος, Σ. 1969. *Γλωσσικαὶ μελέται*. Λευκωσία: ΚΕΕΚ.
- Μεούρσιος = Meursius, Ioannes. *Glossarium Graeco-barbarum [...]* *Editio altera*. Lugdunum Batavorum 1614.
- Μηλιαράκης, Α. 1883. «Ἄμοργός». *ΔΙΕΕΕ* 1: 569-656.
- Μηνᾶς, Κ. 1970. *Τὰ ιδιώματα τῆς Καρπάθου*. Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορίᾳ, ΑΠΘ. Ἀθήνα.
- Μηνᾶς, Κ. 1987. «Οἱ καταλήξεις τῆς οριστικῆς τῶν μονολεκτικῶν ρηματικῶν τύπων τῆς μεσοπαθητικῆς φωνῆς». *Δωδώνη* 16: 21-60 [Ανατύπ. στὸ Μηνᾶς (2004), 690-731].
- Μηνᾶς, Κ. 1987β. «Αφομοίωση τοῦ ερρίνου με τοὺς ἀήχους κλειστοὺς φθόγγους στὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα». *Πρακτικὰ Β΄ Διεθνούς Κυπριολογικοῦ Συνεδρίου*, Γ΄. Λευκωσία, 253-283.
- Μηνᾶς, Κ. 1999. «Συμβολή στὴ μελέτη τῆς γλῶσσας τῶν μεσαιωνικῶν ἐλληνικῶν ἐγράφων τῆς Κάτω Ἰταλίας». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 22: 93-117.

- Μηνάς, Κ. 2003. *Η γλώσσα των δημοσιευμένων μεσαιωνικών ελληνικών εγγράφων της Κάτω Ιταλίας και της Σικελίας*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Μηνάς, Κ. 2004. *Μελέτες νεοελληνικής διαλεκτολογίας*, τ. Α'. Αθήνα: Δαρδανός.
- Μηνάς, Κ. 2006. *Λεξικό των ιδιωμάτων της Καρπάθου*. Κάρπαθος: Τυπωθήτω-Γ. Δαρδανός.
- Μηνάς, Κ. 2012. *Μελέτες νεοελληνικής διαλεκτολογίας*, τ. Β'. Ρόδος: ΣΓΤΔ.
- Μηνάς, Κ. 2020. *Γλωσσικός άτλαντας Δωδεκανήσου*. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ.
- Μπασέα-Μπεζαντάκου, Χ. 2000. «Το βόρειο ιδίωμα της Άνδρου». *Νεοελληνική Διαλεκτολογία* 3: 203-214.
- Μωυσιάδης, Θ. 2005. *Ετυμολογία: Εισαγωγή στη μεσαιωνική και νεοελληνική ετυμολογία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Μ. 1980. *Βυζαντινά έγγραφα τής Μονής Πάτμου. Β' Δημοσίων Λειτουργιών: διπλωματική έκδοσις*. Αθήνα: ΕΙΕ.
- Οικονομόπουλος, Δ. 1888: *Λεριακά, ήτοι χωρογραφία τής νήσου Λέρου*. Αθήναι.
- Ολυμπίτου, Ευδ. 2003. «Η συγκρότηση ενός νησιωτικού οικισμού: Η Χώρα της Πάτμου κατά την περίοδο της Οθωμανικής κατάκτησης». Στο Παναγιωτόπουλος, Β. κ.ά. (εκδ.), *Πληθυσμοί και οικισμοί του ελληνικού χώρου: Ιστορικά μελετήματα*, Αθήνα: ΕΙΕ, 135-161.
- Πάγκαλος, Γ.Ε. 1955. *Περί τοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος τής Κρήτης*, τ. Α'. Αθήναι.
- Παντελίδης, Χ.Γ. 1928. «Προσθήκη καὶ ἀφαίρεσις σ πρὸ συμφώνου ἐν τῇ ἀρχαίᾳ, μέση καὶ νέᾳ ἑλληνικῇ». *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher* 6: 401-431.
- Παντελίδης, Χ.Γ. 1929. *Φωνητικὴ τῶν νεοελληνικῶν ιδιωμάτων Κύπρου, Δωδεκανήσου καὶ Ἰκαρίας*. Αθήναι: Γλωσσικὴ Ἑταιρεία.
- Παπαδάμου, Ε. 2009. *Διαχρονικὴ καὶ διατοπικὴ εξέταση τῆς εξέλιξης τοῦ Υ*. Μεταπτυχιακὴ εργασία, ΑΠΘ.
- Παπαδόπουλος, Α.Α. 1927. *Γραμματικὴ τῶν βορειῶν ιδιωμάτων τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσης*. Αθήναι: Γλωσσικὴ Ἑταιρεία.
- Παπαδόπουλος, Α.Α. 1941. «Ἀπὸ πότε ἀρχίζει ἡ δημοτικὴ;». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 3: 3-56.

- Παπαδόπουλος, Α.Α. 1955. *Ίστορική γραμματική τῆς Ποντικῆς διαλέκτου*. Ἀθήναι: Ἐπιτροπὴ Ποντιακῶν Μελετῶν.
- Παπαδόπουλος, Α.Α. 1958-1961. *Ίστορικὸν λεξικὸν τῆς Ποντικῆς διαλέκτου*. Ἀθήναι: Ἐπιτροπὴ Ποντιακῶν Μελετῶν.
- Παπαδόπουλος, Θ. 1973. «Τὸ ἄσμα τῶν πνιγέντων προσκυνητῶν». *Κυπριακαὶ Σπουδαὶ* 37: 103-152.
- Παπαδοπούλου, Μ. 2005. «Το ἰδίωμα τῆς Πάτμου». *Λεξικογραφικὸν Δελτίον* 25: 169-96.
- Πάχος, Κ. 1993. «Δικαιοπρακτικὰ ἐγγράφα Λέρου τοῦ 18ου καὶ 19ου αἰῶνα». *Ιωνίας Ἄκρον-Λέρος. Τόμος αφιερωμένος στη μνήμη Δ. Οικονομόπουλου (1830-1890)*. Ἀθήνα: Πανελλήνια Ἐνωση Λερίων «Ἡ Παναγία τοῦ Κάστρου», 145-159.
- Πουλιανός, Α.Ι. 1976-1977. *Λαογραφικὰ Ἰκαρίας. Τῆς στεριᾶς καὶ τῆς θάλασσας*, τ. Α'-Γ'. Ἀθήνα: Ἐταιρεία Λαογραφικῶν καὶ Ἱστορικῶν Μελετῶν Ἰκαρίας.
- Πούλος, Ι.Χ. 1947. «Γενικοὶ χαρακτῆρες τῆς γλώσσης τῶν Δωδεκανησίων». *Δωδεκανησιακὴ Ἐπιθεώρησις* 1: 144-147, 192-193.
- Σακελλάριος, Α.Α. 1891. *Τὰ Κυπριακά, ἤτοι γεωγραφία, ἱστορία καὶ γλῶσσα τῆς νήσου Κύπρου ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον*, τ. Β', *Ἡ ἐν Κύπρῳ γλῶσσα*. Ἀθήναι.
- Σκανδαλίδης, Μ.Ε. 2006. *Λεξικὸ των Κωκῶν ιδιωμάτων*. Ἀθήνα: Νομαρχιακὴ Αυτοδιοίκηση Δωδεκανήσου.
- Σομαβέρα = Somavera Alessio da, *Θησαυρὸς τῆς ρωμαϊκῆς καὶ τῆς φράγκικῆς γλώσσας, ἤγουν Λεξικὸν Ρωμαϊκὸν καὶ Φράγκικὸν πλουσιώτατον*. Παρίσι 1709.
- Συμεωνίδης, Χ.Π. 1972. «Χείλωση στὴ μεσαιωνικὴ καὶ νέα ἑλληνικὴ». *Βυζαντινὰ* 4: 239-252.
- Συμεωνίδης, Χ.Π. 2006. *Ἱστορία τῆς κυπριακῆς διαλέκτου*. Λευκωσία: Κέντρο Μελετῶν Ἱεράς Μονῆς Κύκκου.
- Σφυρόερας, Β.Β. 1969. «Κρητικὰ ἐπώνυμα εἰς τὰς Κυκλάδας». *Πεπραγμένα Β' Διεθνoῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου*, τ. Δ'. Ἀθήνα, 457-466.
- Ταρσούλη, Α. 1947-1950. *Δωδεκάνησα*, τ. Α'- Γ'. Ἀθήνα: Ἐκδόσεις Ἴλφα.
- Τριανταφυλλίδης, Μ.Α. 1938. *Νεοελληνικὴ γραμματικὴ. Ἱστορικὴ εἰσαγωγή* [ἀνατύπ. στὸ Ἄπαντα Μ. Τριανταφυλλίδη, τ. Γ', Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ, 2002].
- Τριανταφυλλίδης, Μ.Α. 1963. *Ἄπαντα*, τ. Β'. Ἐρευνητικὰ Β'. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ.

- Τσολάκη, Μ. 2009. *Μορφολογία του ιδιώματος της Σαμοθράκης. Ονομαστικό και ρηματικό κλιτικό σύστημα*. Διδακτορική διατριβή. ΑΠΘ.
- Τσοπανάκης, Α.Γ. 1948. *Κοινή-ροδιακά ιδιώματα (Απάντηση στον κ. Γ. Κουρμούλη)*. Ρόδος [ἀνατύπ. στο Τσοπανάκης (1983), I: 267-329].
- Τσοπανάκης, Α.Γ. 1949. *Τὸ ἰδίωμα τῆς Χάλκης (Δωδεκανήσου)*. Ρόδος [ἀνατύπ. στο Τσοπανάκης (1983), I: 435-552].
- Τσοπανάκης, Α.Γ. 1949β. «Συμβολή στην ἔρευνα τῶν ποιητικῶν λέξεων: 'Αἱ γλῶτται'». Ρόδος [ἀνατύπ. στο Τσοπανάκης (1983), I: 353-434].
- Τσοπανάκης, Α.Γ. 1953. «Τὸ σιατιστινὸ ἰδίωμα». *Μακεδονικά* 2: 266-298 [ἀνατύπ. στο Τσοπανάκης (1983), II: 53-85].
- Τσοπανάκης, Α.Γ. 1968. «Μιὰ ἰωνικὴ παραγωγικὴ κατάληξη: -οὔδι (-οὔδα, -οὔδης)». *ΕΕΦΣΠΘ* 10: 283-307.
- Τσοπανάκης, Α.Γ. 1983. *Συμβολές στην ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας*. Μέρη I-II. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ.
- Τσοπανάκης, Α.Γ. 1986. «Μικρασιατικὲς φωνητικὲς ἐπιδράσεις στὰ γειτονικὰ νησιωτικὰ ιδιώματα». *Μελέτες γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ Γλῶσσα* 7: 1-10.
- Φάβης, Β. 1948. «Συντακτικαὶ παρατηρήσεις εἰς τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα Φαράσων». *ΕΕΒΣ* 18: 173-191.
- Φωστέρης, Δ. & Κεσίσογλου, Ι. 1960. *Λεξιλόγιο τοῦ Ἀραβανί*. Ἀθήνα: Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν.
- Χατζιδάκις, Γ.Ν. 1905-1907. *Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά*, τ. Α'-Β'. Ἀθήνα: Σακελλάριος.
- Χατζιδάκις, Γ.Ν. 1977: *Γλωσσολογικαὶ ἔρευναι*, τ. Β'. Ἀθήνα: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν.
- Χριστοδούλου, Χ. 2013. «Μη αιτιολογημένος διπλασιασμός στην κυπριακὴ διάλεκτο». *Γλωσσολογία* 21: 115-136.
- Χριστοδούλου, Χ. 2015. *Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῆς ΒΔ Πάφου. Φωνολογικὴ περιγραφή*. Διδακτορική διατριβή. ΑΠΘ.
- Ahrens, H.L. 1839. *De Graecae linguae dialectis, vol. 1. De dialectis Aelolicis et Pseudaelolicis*, Gottingae: Vandenhoeck et Ruprecht.
- Andriotis, N.P. 1943. «Zur vermeintlichen Nasalentwicklung im Neugriechischen». *Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher* 17: 108-124.
- Andriotis, N.P. 1974. *Lexikon der Archaismen in neugriechischen Dialekten*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.

- Andriotis, N.P. 1974b. *La loi de prophylaxie dans le vocalisme néo-grec*. Thessalonique.
- Bechtel, F. 1921-1924. *Die griechischen Dialekte*, I-III. Berlin.
- Buturas, A. 1914. «Über den irrationalen Nasal im Griechischen». *Glotta* 5: 170-190.
- Contossopoulos, N.G. 1983-1984. «La Grèce du τί et la Grèce du εἶντα». *Γλωσσολογία* 2-3: 149-162.
- Costakis, A.P. 1964. *Le parler grec d'Anakou*, Athènes.
- Dawkins, R.M. 1916. *Modern Greek in Asia Minor: A study of the dialects of Silli, Cappadocia and Pharasa with grammar, texts, translations and glossary*. Cambridge: CUP.
- Dawkins, R.M. 1950. «Τραγούδια τῶν Δωδεκανήσων». *Λαογραφία* 13.1-2: 31-98.
- Del Bono, M. 1754. *Dizionario Siciliano - Italiano - Latino*. Palermo.
- DGE = Adrados, F.R. (εκδ.) 1980-. *Diccionario Griego-Español*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- Dieterich, K. 1898. *Untersuchungen zur Geschichte der griechischen Sprache von der hellenistischen Zeit bis zum 10. Jahrhundert n. Chr.* Leipzig: Teubner.
- Dieterich, K. 1908. *Sprache und Volksüberlieferung der südlichen Sporaden*. Wien: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.
- Hoffmann, O. 1891-98. *Die griechischen Dialekte in ihrem historischen Zusammenhange mit den wichtigsten ihrer Quellen dargestellt*, Bd. 1-3, Göttingen.
- Holton, D., Horrocks, G., Janssen M., Lendari, T., Manolissou, I., Toufexis, N. 2019. *The Cambridge Grammar of Medieval and Early Modern Greek*, τ. 1-4. Cambridge: CUP.
- Kallergi, H. 2015. *Reduplication at the Word Level: The Greek Facts in a Typological Perspective*. Berlin/Boston: De Gruyter Mouton.
- Krumbacher, K. 1886. «Ein irrationaler Spirant im Griechischen». *SB der philos.-philol. und histor. Klasse der königl. bayerischen Akad. der Wissenschaften zu München*, H. III, 359-444.
- Lampe = Lampe, G.W.H. 1961. *A Patristic Greek Lexicon*. Oxford: Clarendon Press.
- LBG = Trapp, E. (εκδ.) 1994-. *Lexikon zur Byzantinischen Gräzität*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- LSJ = Liddell, H., Scott, R. & Jones, R. (εκδ.) 1996. *A Greek-English Lexicon*. Oxford: Clarendon Press.
- Manolissou, I. & Beis, S. 2006. «Syntactic isoglosses in Modern Greek dialects. The case of the indirect object». Στο Ralli, A.,

- Joseph, B. & Janse, M. (εκδ.), *MGDLT 2: Proceedings of the 2nd International Conference on Modern Greek Dialects and Linguistic Theory*, Patras: University of Patras, 230-235.
- Manolessou, I. & Pantelidis, N. 2013. «Velar fronting in Modern Greek Dialects». Στο Janse, M., Ralli, A. κ.ά. (εκδ.), *Proceedings of the 5th International Conference of Modern Greek Dialects and Linguistic Theory (Ghent, 20-22.9, 2012)*, Patras. 272-286.
- Meyer, G. 1886. *Griechische Grammatik*. Leipzig: Breitkopf & Härtel.
- Newton, B. 1972. *The Generative Interpretation of Dialect: A Study of Modern Greek Phonology*. Cambridge: CUP.
- Pernot, H. 1907. *Études de linguistique néohellénique. I. Phonétique des parlers de Chio*. Fontenay-sous-bois.
- Seiler, H. 1958. «Das Problem der sog. Geminaten in den neugriechischen Dialekten mit besonderer Berücksichtigung einiger Dodekanes-Dialekte». *Glotta* 36: 209-234.
- Thumb, A. 1901. *Die griechische Sprache im Zeitalter des Hellenismus*. Strassburg: Trübner.
- Thumb, A. 1914. «On the value of Modern Greek for the study of Ancient Greek». *Classical Quarterly* 8: 180-205.
- Trudgill, P. 2003. «Modern Greek dialects. A preliminary classification». *Journal of Greek Linguistics* 4: 45-64.
- Tsopanakis, A. G. 1940. *Essai sur la phonétique des parlers de Rhodes*. Athen: Byzantinisch-neugriechischen Jahrbücher.
- Tsopanakis, A.G. 1955. «Eine dorische Dialektzone im Neugriechischen», *Byzantinische Zeitschrift* 48: 49-72.
- Tsopanakis, A.G. 1988. «Mutations of φ, χ, θ into β, γ, δ (in Cyprus, Macedonia, Homer and Modern Greek». Στο Karageorghis, J. & Masson, O. (εκδ.), *The History of Greek Language in Cyprus. Proceedings of an International Symposium (Larnaca, 8-13 Sept. 1986)*. Λευκωσία, 81-97.